

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Торговий коледж

Запорізького національного університету

Циклова комісія «Суспільствознавчих, економічних дисциплін і права»

ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

з дисципліни

«ПОЛІТИЧНА ЕКОНОМІЯ»

для студентів

зі спеціальностей:

071 Облік і оподаткування

075 Маркетинг

076 Підприємництво, торгівля та біржова діяльність

Укладач: Богданова Л.М.

Лекція № 1. ПРЕДМЕТ І МЕТОД ПОЛІТИЧНОЇ ЕКОНОМІЇ

План лекції

1. Становлення і етапи розвитку політичної економії
2. Предмет і метод політекономії
3. Функції політичної економії та її місце в системі політичних наук

Актуалізація теми

Економічне буття, економічні явища та процеси завжди привертали до себе увагу людей. Річ у тім, що економічні питання торкаються життя кожної людини: вони регулюють матеріальні можливості життєдіяльності сім'ї, виникають у взаємовідносинах між людьми, між окремою особою та державою, між приватними закладами і т.д. Тобто, в буденному житті кожен з нас виступає учасником економічних відносин і, вільно чи невільно, в своїй діяльності приймає рішення, які зачіпають не лише власні економічні інтереси, але й економічні інтереси людей, що нас оточують, а також інтереси суспільства. Із проголошенням незалежності України її народ має змогу будувати власну державу, обирати модель соціально – економічного розвитку, проводити свою внутрішню та зовнішню політику.

Найважливішим завданням у боротьбі за економічний суверенітет України є формування у мільйонів її громадян інтересів та стимулів до праці, розкріпачення їх інтелектуальних, організаторських, духовних здібностей, консолідація зусиль для розбудови незалежної держави. Здебільшого характер діяльності людини містить в собі економічний зміст. Цей процес здійснюється на підприємствах, в установах, у побуті тощо. Отже, наша мова дуже багата на економічні терміни та категорії. Від їх розуміння в значній мірі залежить добробут людини, її здатність орієнтуватися в складних соціально – економічних умовах сучасного життя.

Метою вивчення політичної економії є оволодіння знаннями щодо закономірностей розвитку суспільного виробництва, виробничих відносин, економічних систем, ринкових відносин, а також формування наукового економічного мислення, економічної культури, адекватних умовам переходу країни до ринкових відносин, навчання базовим методам аналізу економічних процесів, вмінню приймати логічно обгрунтовані рішення з приводу економічних проблем, пов'язаних з їх майбутньою професійною діяльністю.

Кожна наука характеризується певним історичним шляхом розвитку, має предмет дослідження, структуру, виконує конкретні функції. Ця тема є першою у вивченні дисципліни. Вона охоплює проблеми, які будуть конкретизуватися і вивчатися у подальшому. Тому знання, здобуті при вивченні теми, сприятимуть ефективному засвоєнню матеріалу наступних тем і допоможуть усвідомити політичну економію як цілісну науку.

Основні проблеми теми, на які слід звернути увагу

Виникнення та основні історичні етапи розвитку політичної економії; предмет політичної економії; методи економічного дослідження; функції політичної економії.

Економічні терміни та категорії: економіка, економічна теорія, політична економія, меркантилізм, фізіократи, маржиналізм, кейнсіанство, монетаризм, неокласичний синтез,

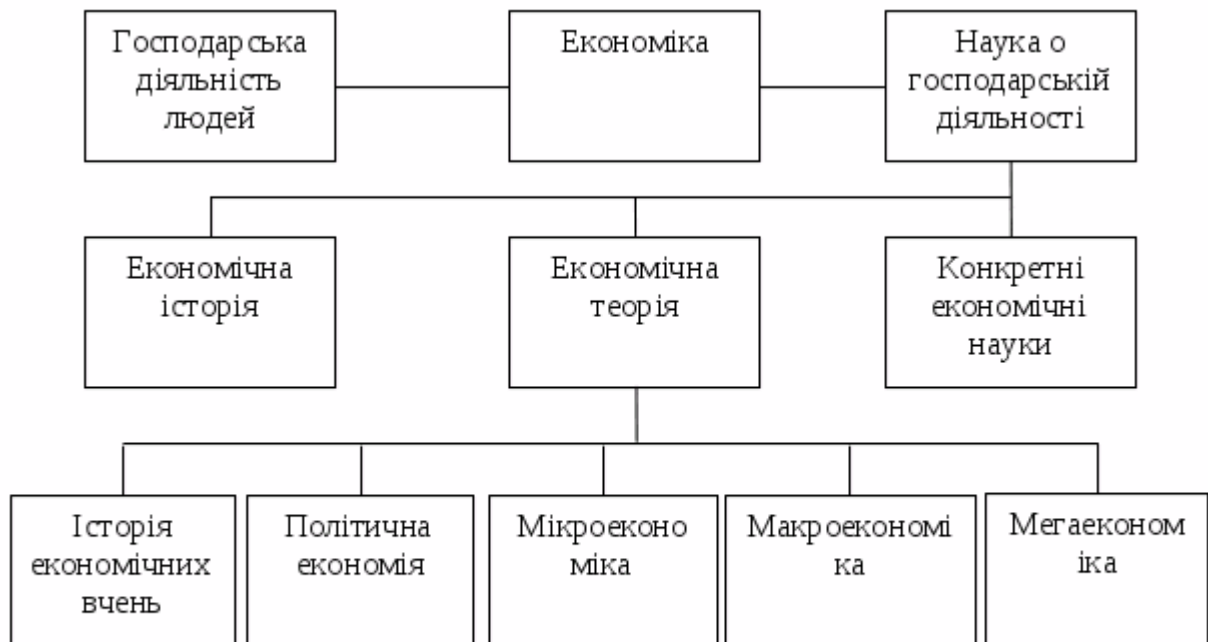
предмет політекономії, матеріальне виробництво, праця, спосіб виробництва, виробничі відносини, проуктивні сили, засоби виробництва, засоби праці, предмет праці, робоча сила, виробництво, розподіл, обмін, споживання, метод, наукова абстракція, діалектика, аналіз, кількісний і якісний аналіз, синтез, єдність історичного і логічного, економічна категорія, економічний закон.

1. Становлення і етапи розвитку політичної економії .

Важливіша і перша проблема, яка постійно постає перед людьми – це проблема оптимальності тих рішень, які вони приймають у процесі своєї господарської діяльності, які залежать від знання законів розвитку економіки. Ще в Античному Світі економічна думка досягла значного розвитку. Економічні погляди Ксенофонта, Платона, Аристотеля, а також мислителів Стародавнього Єгипту, Китаю та Індії мали великий вплив на розвиток економічної науки наступних епох. Але хоч економічні погляди, школи зародилися давно, економічна теорія як самостійна наука виникла відносно недавно. Поштовхом цього було зародження й розвиток капіталізму, формування національного ринку. Тоді ж з'явилася й назва цієї науки – **політекономія**. Вона походить від поєднання трьох давньогрецьких слів “політейя” – суспільний, державний устрій і вже знайомих нам “ойкос”, “номос”, **що в сукупності означає наука про закони ведення суспільного господарства.**

Вперше назва “політекономія” була вжита французом Антуаном Монкретьєном у “Трактаті політичної економії”, який побачив світ у 1615р. У цьому трактаті думки Монкретьєна були скеровані на процвітання господарства як державної, національної спільності. Підкреслюючи саме це, він і поставив перед словом економія визначення політична. Однак головна заслуга Монкретьєна в тому, що в своєму “Трактаті”. Він вперше виділив особливий предмет дослідження, відмінний від предмета інших суспільних наук. Саме з цього моменту в загальному понятті “економіка” починають виділяти два аспекти: економіку як систему господарської діяльності та економіку як систему наукових знань про господарську діяльність.

Схематично взаємодію економіки як господарської діяльності людей і як науки можна відобразити у вигляді схеми 1.1

Тобто економіка (від грецького ойкос – хазяйство, номос - закон)- закони господарювання, а також сфера життя людини, що пов'язана з задоволенням її потреб.

Політична економія як наука бере свій початок із першої в світі школи політичної економії — меркантилізму (від італ. *mercantilsim* — торговець, купець) і епохи пізнього Середньовіччя (остання третина XV ст.). Це вчення відображало інтереси торговельної буржуазії в період первісного нагромадження капіталу. Оскільки основною формою багатства представники меркантилізму вважали золото і срібло, то таке багатство, на їхню думку, нагромаджується за рахунок зовнішньої торгівлі. Виступали за досягнення активного торговельного балансу через розвиток національного виробництва та вивезення частини товарів за кордон, за посилення ролі держави. Його представники вперше з'ясували головну мету розвитку капіталістичного способу виробництва. Проте, предметом політичної економії вони вважали сферу обігу. Тому уже наприкінці XVI — на початку XVII ст. ідеї цієї школи почали суперечити інтересам промислової буржуазії.

Класична політична економія. Цей напрям світової економічної думки розвивався до першої половини XIX ст. Його засновники — У. Петті (Англія), П. Буагільбер (Франція), які започаткували теорію трудової вартості. Найвище її досягнення — праці англійських економістів А. Сміта (1723—1790) та Д. Рікардо (1772—1823). Класична політична економія зосередила увагу на аналізі відносин у сфері виробництва, капіталу та процесу відтворення. Вона досліджувала доходи основних класів буржуазного суспільства, механізм конкуренції, кредиту, грошового обігу, вперше висунула проблему економічних законів, досліджувала їхній об'єктивний характер, механізм дії, необхідність урахування та використання цих законів у господарській практиці та політиці, джерело вартості класики вбачали у різних формах конкретної праці. А. Сміт чітко розмежував валовий і чистий національний дохід, основний і оборотний капітал.

Він звернув увагу на двоїстий характер праці, нерівність між заробітною платою робітника і продуктом його праці (що є передумовою з'ясування сутності експлуатації за капіталізму). У вченні

Д. Рікардо знайшла своє відображення теорія додаткової вартості (хоча він не відокремив її від таких особливих форм додаткової вартості, як прибуток, рента, відсоток), сформульовано закони обернено пропорційної залежності між величиною заробітної плати і прибутком, з'ясовано механізм диференційної ренти. Представники післякласичної політичної економії Дж. Мілль, Дж. Мак-Кулох та інші відійшли від наукових елементів вчення А. Сміта та Д. Рікардо, зосередили основну увагу на аналізі сфери обігу, а отже — зовнішніх, поверхневих зв'язках, що відповідало вимогам вульгарної політичної економії (від лат. *vulgar* — поверхневий), почали відкрито захищати панівний клас в умовах загострення суперечностей капіталізму.

Основні недоліки класичної школи політичної економії: 1) з аналізу відтворення суспільного капіталу А. Сміта "випав" постійний капітал, тому вартість сукупного суспільного продукту він звів лише до величини заробітної плати і прибутку; 2) Д. Рікардо визначав вартість товару (одне з визначень) через механізм попиту і пропозиції, тобто як результат змішування абстрактної та конкретної праці; 3) хоча обидва вони близько підійшли до розуміння вартості товару робоча сила, але не змогли науково обґрунтувати цю категорію; 4) внаслідок цього і поняття "капітал" А. Сміта та Д. Рікардо звели лише до речового змісту, засобів виробництва, ототожнили його з останнім; 5) капіталістичний спосіб виробництва вони вважали вічним ладом, тобто не розглядали його відповідно до принципу історизму; 6) представники цієї школи ігнорували або недооцінювали роль держави в господарському житті.

У Франції відгалуженням класичної школи політичної економії були **фізіократи** (гр. *physis* — природа і *kratos* — влада). Ф. Кене розробив економічну таблицю, в якій уперше зробив спробу кількісного макроекономічного аналізу натуральних і грошових потоків матеріальних цінностей у народному господарстві. Ця таблиця стала прообразом методів аналізу "витрати-випуск", що використовуються у ХХ — на початку ХХІ ст. і в яких розкриваються міжгалузеві зв'язки.

Класична школа політичної економії, її прогресивні ідеї набули розвитку в марксистській політичній економії.

Марксистська політична економія. К. Маркс, по-перше, довів до рівня наукової теорії ідеї класиків політичної економії про двоїстий характер праці. По-друге, він виділив поняття середньої вартості товару, що визначається суспільно необхідним робочим часом, навколо якої коливаються ціни, а сама ціна, крім того, виражає коливання попиту і пропозиції. По-третє, він обґрунтував антагонізм капіталістичного виробництва між суспільним характером виробництва та приватнокапіталістичною формою привласнення. По-четверте, він по-новому розкрив предмет політичної економії. По-п'яте, обґрунтував прогресивну роль акціонерної власності як за умов еволюції капіталістичного способу виробництва, так і в побудові досконалішого суспільного ладу. По-шосте, економічно довів об'єктивну неминучість соціалізму, що зумовлене, насамперед, прогресом продуктивних сил, усупільненням виробництва і праці. По-сьоме, обґрунтував неминуче зростання ролі крупних підприємств і процес виникнення монополій, а також економічної ролі держави в умовах капіталізму. По-восьме, разом із Ф. Енгельсом розкрив діалектику форм власності (індивідуальної, акціонерної, державної), відродження індивідуального привласнення на основі колективної праці. Заслугою Енгельса є також визначення предмета політичної економії у вузькому і широкому його значенні. По-дев'яте, К. Маркс обґрунтував теорію економічних криз, зокрема схеми відтворення. Американський економіст В. Леонтьєв зазначав, що у цій галузі реальний внесок економістів після Маркса дуже незначний. По-десяте, створив вчення про суспільно-економічні формації, причини їх зміни на основі розвитку внутрішніх суперечностей, що пронизують об'єктивні економічні закони. По-одинадцяте, розкрив сутність

абсолютної ренти, сформулював теорію ціни виробництва та ін. Водночас марксистське економічне вчення не позбавлене недоліків і Маркс і Енгельс недооцінювали роль приватної, в тому числі приватної трудової, власності як у реалізації сутнісних сил людини, так і в побудові комунізму. Марксистська теорія гіпертрофовано розглядає роль державної власності в побудові нового ладу? Найповніше це виявилось в ідеї Леніна про соціалізм як єдину державну фабрику. Маркс помилково вважав, що соціалізм несумісний із товарно-грошовими відносинами. Маркс необґрунтовано вважав джерелом вартості лише працю найманих робітників, ігноруючи при цьому працю підприємців.

Історична школа та маржиналізм. Історична школа виникла в Німеччині у середині XIX ст. Назву отримала від своєрідного тлумачення предмета політичної економії та історичного методу дослідження, відповідно до якого ця наука не вивчає економічні закони, а описує конкретно-історичні форми у країні. Тому саму назву "політична економія" представники цієї школи, передусім Ф. Ліст, ототожнювали з поняттям "національна економіка". Для виживання суспільства необхідно, на думку представників історичної школи, надавати бідним верствам більше благ, створених завдяки прогресу. Вони вважали психологічні та етичні чинники не менш важливими, ніж економічні, обстоювали доцільність широкого підходу до вивчення економічного та соціального життя. Деякі представники історичної школи обстоювали централізоване управління економікою, впровадження планування, законодавчого регулювання; стверджували, що державні фінанси можуть стати ефективним знаряддям досягнення соціальної справедливості, виступали за соціальні реформи. Переоцінювали національні особливості розвитку економіки, капіталістичний спосіб виробництва вважали вічним ладом тощо.

У середині XIX ст. виникає і в 70-ті роки набуває поширення **маржиналізм** (від фр. *marginal* — граничний). Він стає водночас і методологічним принципом західної економічної науки. Засновниками маржиналізму були австрійський економіст К. Менгер, англійський економіст У. Джевонс, швейцарський науковець Л. Вальрас. Він та його послідовники стверджували, що ринкова економіка здатна досягти рівноваги на основі попиту і пропозиції. Основою маржиналізму є теорія граничної корисності, згідно з якою ринкова ціна товару визначається не суспільно необхідними витратами праці, а ступенем насичення потреби в ньому, корисністю останньої одиниці запасу певного виду товарів.

Позитивні сторони маржиналізму — докладний аналіз функціонування ринку, з'ясування закономірностей ціноутворення та грошового обігу, попиту, намагання дослідити питання оптимального розподілу та використання ресурсів. Негативні — переважання суб'єктивної мотивації, суб'єктивна оцінка економічної поведінки людей, абстрагування від вивчення соціально-економічної сутності капіталізму, тобто відносин власності, виробничих відносин. На передній план прихильники маржиналізму висували не відносини між людьми у різних сферах суспільного відтворення, а ставлення людини до речі. Помилковою була їхня теза про можливість досягти рівноваги економічної системи лише на основі взаємодії попиту та пропозиції без участі держави.

Основні напрями сучасної економічної теорії. Усю сукупність течій, шкіл сучасної західної економічної думки можна умовно згрупувати у такі основні напрями: 1) неокласична економічна теорія; 2) інституціонально-соціологічний напрям, або інституціоналізм; 3) кейнсіанство; 4) марксистська політична економія.

Об'єкт дослідження неокласичної економічної теорії — поведінка *Homo economicus* — "людини економічної", котра як продавець робочої сили, споживач чи підприємець намагається максимізувати свій дохід, звести до мінімуму витрати (чи зусилля).

Основною категорією аналізу прихильники неокласичної економічної теорії вважають граничну корисність, протиставляючи її теорії трудової вартості. Представники неокласичної економічної теорії також висунули теорію загальної економічної рівноваги, згідно з якою механізм вільної конкуренції (насамперед, ринкового ціноутворення) забезпечує "справедливу винагороду кожного з факторів виробництва і повне використання економічних ресурсів". Це теорія А. Маршалла і А. Пігу.

Неокласичний напрям представлений трьома основними течіями, це монетаризм, неолібералізм і неоконсерватизм.

Монетаризм (англ. *monetarism* — гроші) стверджує, що грошова маса в обігу відіграє визначальну роль у формуванні економічної кон'юнктури та встановленні причинно-наслідкових зв'язків між зміною кількості грошей і величиною валового національного продукту, а також у розвитку виробництва. Виникла в середині 50-х років ХХ ст. у США. Її засновник — глава чиказької школи політичної економії М. Фрідмен — виступає проти активного й широкомасштабного втручання держави в економіку, проти державних заходів стимулювання попиту, висуваючи при цьому гасло "назад до Сміта". Позитивна сторона монетаризму — всебічний аналіз механізму дії грошей на ринок товарів, обґрунтування впливу монетарної політики на розвиток економіки. Водночас монетаризм намагається ліквідувати або вкрай урізати соціальні програми держави, обстоює масове безробіття як засіб боротьби з інфляцією. Рецепти монетаристської школи значною мірою втілені у програмах Міжнародного валютного фонду.

Неолібералізм. Погляди неокласичної інколи політичної економії з різними течіями, напрямками отримали в економічній літературі назву лібералізм (лат. *liberalis* — вільний). **Лібералізм** — сукупність поглядів, основним змістом яких є заперечення необхідності втручання держави в економічне життя й розуміння механізму самоорганізованого ринку як єдиного ефективного регулятора господарських процесів. Такі погляди значною мірою відображали специфіку капіталізму епохи вільної конкуренції. Ідеї економічного лібералізму панували до кризи **1929—1933** рр.

Сучасні послідовники економічного лібералізму — неоліберали (американські вчені Л. Мізес та Ф. Хаєк) — виступають за мінімальне втручання держави в економіку, за надання максимальної свободи підприємцям і торговцям. Ідеї неолібералізму були покладені в основу теорії соціально орієнтованого ринкового господарства, що проголошує необхідність вільної конкуренції, вільних цін тощо, гарантування державою цих умов і соціальну спрямованість їхнього розвитку. Авторами цієї теорії були відомі німецькі економісти А. Мюллер-Армак і Л. Ерхард.

Інституціоналізм. Назва походить від латинського слова *institutum* — установа. **Інституціоналізм** — це один із напрямів західної економічної думки, що виник наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. і основне значення приділяв аналізу ролі інститутів в ухваленні економічних рішень та в економічній діяльності, їхній спрямованості й ефективності. До інститутів його прихильники відносять конкуренцію, профспілки, податки, державу, монополії (в тому числі корпорації), сталий спосіб мислення, юридичні норми тощо, а економіку розглядають як систему відносин між суб'єктами господарювання, що формується під впливом економічних та неекономічних чинників (серед останніх важлива роль відводиться, насамперед, техніці).

Засновники інституціоналізму — американські науковці Т. Веблен, Д. Коммонс, У. Гамільтон, англійський економіст А. Гобсон та ін.

Розрізняють інституціоналізм соціально-технологічний (представники якого Дж. Гелбрейт, Р. Арон, Я. Тінберген та інші основою економічного розвитку називають впровадження науки і техніки у виробництво і на цій основі обґрунтовують індустріальне, постіндустріальне та інші форми суспільства), соціально-психологічний (автор якого — Т. Веблен основою розвитку вважає інститути майстерності, родинного почуття та інші) і соціально-правовий (автор якого Дж. Р. Коммонс основою розвитку суспільства називає право, юридичні відносини). Представники інституціоналізму виступали з різкою критикою маржиналізму, неокласичної теорії ринкової рівноваги з її методологічним принципом граничної корисності та продуктивності, а ринок перетворився лише на один із економічних інститутів. Іншими елементами інститутів стали корпорація, держава. Головним економічним інститутом і основою сучасного їм суспільства, нової системи представники інституціоналізму вважали державу, що проводить активну соціальну політику, застосовує індикативне планування та регулювання господарського життя. А ідеалом суспільства вони проголошували державу соціального благоденства, для чого, на їхню думку, потрібен соціальний контроль.

В останні десятиріччя виник новий різновид інституціоналізму — *неоінституціоналізм*, що основою економічного розвитку в постіндустріальному суспільстві вважає людину, а метою економічної системи — всебічний розвиток людини. Зокрема, ХХІ ст. неоінституціоналісти проголошують століттям людини. З цією метою вони розробляють економічну теорію прав власності (в якій власністю є не певне економічне благо, а частка прав щодо його використання), теорію суспільного вибору (яка досліджує взаємозв'язок економічних і політичних явищ, зокрема бюрократичного управління), передбачають розширення соціальних програм.

Кейнсіанство та його еволюція. Кейнсіанство — один із провідних напрямів сучасної економічної теорії. Назву отримав від імені відомого економіста Дж. Кейнса, який вважав, що без активного втручання держави в розвиток соціально-економічних процесів, без істотного розширення функцій держави капіталізм неспроможний буде існувати, не зможе "уникнути повного руйнування існуючих економічних форм". Кейнс одним із перших у західній економічній науці обґрунтував макроекономічний підхід до аналізу соціально-економічних процесів, оперуючи такими глобальними категоріями, як національний дохід, сукупні інвестиції, споживання, зайнятість, нагромадження та ін. Ці категорії він розглядав у їхній взаємодії та функціональних зв'язках, а також досліджував кількісні функціональні аспекти закономірностей розширеного відтворення, опираючись на окремі положення теорії відтворення Маркса. Щоб наблизитися до рівноваги за Кейнсом, необхідно, насамперед, регулювати попит через підвищення ефективності інвестиційних процесів з боку підприємств і держави (головну роль у цьому процесі він відводив державі — ефект мультиплікатора). Отже, в теорії Кейнса вирішальна роль належить інвестиціям. Розширення функцій держави, на думку Кейнса, необхідне для боротьби зі зростанням безробіття, кризами, для раціонального використання трудових ресурсів. Збільшення приватних інвестицій держава має регулювати здешевленням кредиту. Від загальної суми інвестицій залежить обсяг національного доходу, зайнятість, урівноваження попиту і пропозиції. Тому Кейнс вважав доцільним збільшення державних витрат на громадські роботи і навіть на військові цілі. Найважливішим засобом регулювання сукупного попиту, за Кейнсом, є бюджетне регулювання, оскільки під час кризи зниження відсоткової ставки незначним чином впливає на рівень інвестицій. Чимало послідовників Кейнса виступають за необхідність довготермінового регулювання економіки у формі національного планування, за активнішу участь держави у

структурній перебудові економіки, в координації економічної політики у міжнародному масштабі. Щоб подолати інфляцію, необхідно, на їхню думку, традиційні методи бюджетної політики доповнити політикою доходів, що передбачає добровільну угоду профспілок, монополій та держави про темпи зростання своїх доходів відповідно до певних орієнтирів у зростанні продуктивності праці. З цією метою пост-кейнсіанці розробили теорію акселератора (від лат. *accelerare* — прискорювати), в якій розкрито залежність приросту інвестицій від приросту доходу.

Ці ідеї у посткейнсіанстві отримали назву *лівого кейнсіанства*. Його представники (Дж. Робінсон, П. Сраффа, Л. Пазінетті та ін.) виступають за обмеження влади монополій та їхніх прибутків, зменшення військових витрат і, відповідно, розширення соціальних програм (розвиток освіти, охорона здоров'я, соціальне страхування, житлове будівництво), за справедливий розподіл і перерозподіл національного доходу, за ефективнішу антикризову та антициклічну політику держави тощо. Лівокейнсіанці гостро критикують ідеї неокласичної школи граничної корисності, намагаються переосмислити чимало фундаментальних категорій політичної економії (вартість, ціну, капітал, прибуток, гроші та ін.), синтезуючи позитивні сторони класичної школи політичної економії та марксистські погляди.

Поєднання окремих ідей неокласиків і кейнсіанства привело до виникнення неокласичного синтезу.

Неокласичний синтез — узагальнююча економічна концепція, в якій поєднуються раціональні теорії ціноутворення і розподілу доходів у межах неокласичного напрямку (зокрема в межах теорії загальної економічної рівноваги) та зростання національного доходу в межах кейнсіанського напрямку економічної теорії. Згідно з цією концепцією, залежно від стану економіки необхідно застосовувати кейнсіанські або неокласичні рецепти впливу на економіку. Водночас прихильники неокласичного синтезу проголошують необхідність вдосконалення методів державного регулювання економіки внаслідок ускладнення економічної системи. Його найвідомішими представниками є американські економісти Е. Хансен, П. Самуельсон, Дж.Хікс, яких вважають авторами теорії доходів-витрат як ортодоксальної версії кейнсіанської доктрини. На думку П. Самуельсона, вирішення ключових проблем грошової та фінансової політики за допомогою категорій теорії доходу впроваджує класичні істини і надає їм законної сили.

Марксизм і сучасність. Як четвертий основний напрям сучасної економічної теорії слід розглядати ті положення К. Маркса, Ф. Енгельса і В. Леніна, які витримали перевірку часом і постійно розвиваються прибічниками марксистської теорії. Про основні переваги економічного вчення К. Маркса в контексті сучасності йшлося вище. До сказаного можна додати таке. Неперехідною цінністю марксистської політичної економії є трудова теорія вартості. Важливо у зв'язку із цим відзначити, що усі три найвидатніші представники світової економічної думки, названі П. Самуельсоном (А. Сміт, К. Маркс і Дж. Кейнс), дотримувались цієї теорії. Враховуючи, що погляди перших двох мислителів розглядалися вище, процитуємо вислів Дж. Кейнса із цієї проблеми: "мені ... близька ... доктрина, згідно з якою все виробляється працею". Крім того, двома основними одиницями виміру, придатними для пізнання економічної системи в цілому, він називав "одиницю праці" та "одиницю заробітної плати". Другою такою неперехідною цінністю є діалектичний метод дослідження, втілений у "Капіталі". Заслугою К. Маркса у цьому випадку є не обґрунтування самого методу (перш за все, основних законів і категорій діалектики), оскільки він був розроблений найвидатнішим філософом світу Гегелем, а його прикладення і творче використання у економічній системі капіталізму, органічне сплетіння основних елементів цього методу в тканину економічного дослідження. Результатом такого використання стало як

збагачення категоріального апарату діалектики, так і глибоке обґрунтування цілого ряду нових економічних законів і категорій.

Загалом багато ідей, положень теорії і методології Маркса мають евристичну цінність, витримали перевірку часом і використовуються провідними економістами багатьох країн світу. Завдяки життєвості багатьох висновків і положень марксистської політичної економії вона і нині є одним із важливих напрямів економічної теорії.

Розвиток економічної думки в Україні. Найславетнішими постатями економічної думки в Україні у XIX — на початку XX ст. Були Вернадський, С. Подолинський, І. Франко, М. Туган-Барановський та ін.

С. Подолинський (1850—1891) виступав проти приватної власності, за побудову соціалізму, неминучість якого вбачав у несправедливості капіталізму — привласненні капіталістами продукту неоплаченої праці, розтрачанні ним природних ресурсів, а також у його природничо-наукових основах. Такими, на його думку, була енергія всесвіту, яка нерівномірно розподіляється по різних його частинах і під впливом людської праці зазнає позитивних змін щодо її найефективнішого використання для задоволення людських потреб, але найкраще може бути застосована при соціалізмі. Ф. Енгельс називав відкриттям ідею Подолинського про те, що людська праця може довше утримуватись на поверхні землі і довше змушувати діяти енергію сонця (ніж без праці). Ця ідея наприкінці XX ст. була названа західними ученими видатним науковим відкриттям людства.

І. Франко (1856—1916) найважливішою умовою знищення експлуатації і подолання соціальної нерівності називав приватну власність і відстоював ідею встановлення суспільної власності на засоби виробництва нереволуційним шляхом. Предмет політичної економії спочатку визначає як "суспільні зв'язки між людьми", а відтак як науку про економічні закони розвитку суспільства, відстоював теорію трудової вартості, ідею про неминучість руху суспільства від капіталізму до соціалізму.

М. Туган-Барановський (1865—1919) уперше у світовій літературі обґрунтував положення, згідно з яким фази промислового циклу визначаються законами інвестування, зробив спробу синтезу теорії трудової вартості (цінності) та граничної корисності (Як це на заході, але з урахуванням витрат виробництва здійснював А.Маршалл), запровадив у науковий обіг поняття „вартість” (як витрати живої та уречевленої праці) та „трудова вартість” (як витрати живої праці), поглибив теорію кооперації та соціалізму.

Є. Слуцький (1880—1948) розкрив зв'язок між функцією корисності та рухом цін і грошових доходів населення, внаслідок чого розвинув неокласичну теорію.

Основні етапи розвитку політичної економії

Теоретична школа	Представники	Основні положення
Меркантилізм (від італ. Merkante – торговець),XVI-XVII с.	Ж.Б.Кольбер Т.Ман А.Монкретьєн	Багатство нації-золото, нагромаджене за рахунок зовнішньої торгівлі. Виступали за досягнення активного торговельного балансу через розвиток національного виробництва та вивезення частини товарів за кордон, за посилення ролі держави.

Фізіократи (від грец. Фізіс Ф.Кене, - природа та кратос - влада) XVIII ст.	А.Тюрбо	Джерело багатства - сільське господарство. Саме у ньому витворюється той додатковий продукт, за рахунок якого і утворюється багатство нації. Висновок - промисловість "безплідна сфера", так як тільки переробляє продукти хліборобства.
Англійська класична політекономія, XVII-XVIII ст.	У.Петті, А.Сміт, Д.Рікардо	Джерело багатства –праця у сфері матеріального виробництва. Ринок та конкуренція – необхідні складові розвитку виробництва.
Марксистська політекономія, середина XIXст.	К.Маркс, Ф.Енгельс	Маркс вважав джерелом вартості лише працю найманих робітників, ігноруючи при цьому працю підприємців.
Маржиналізм (від лат. Марго - край, межа), XIX ст.	У.Джевонс, К.Менгер, А.Вальрас, Е.Бем-Баверк	Стверджували, що ринкова економіка здатна досягти рівноваги на основі попиту і пропозиції. Основою маржиналізму є теорія граничної корисності, згідно з якою ринкова ціна товару визначається не суспільно необхідними витратами праці, а ступенем насичення потреби в ньому, корисністю останньої одиниці запасу певного виду товарів.
Неокласичне направлення, кінець XIX ст.	А.Маршалл, А.Пігу	Об'єкт дослідження –поведінка "людини економічної", котра як продавець робочої сили, споживач чи підприємець намагається максимізувати свій дохід, звести до мінімуму витрати. Прихильники цієї теор. школи вважають граничну корисність, протиставляючи її теорії трудової вартості.
Кейнсіанство, XX ст.	Дж.М.Кейнс	Дж.М.Кейнс вважав, що без активного втручання держави в розвиток соціально-економічних процесів, без істотного розширення функцій держави капіталізм неспроможний буде існувати, не зможе "уникнути повного руйнування існуючих економічних форм", збудував тим самим теорію змішаної економіки.
Монетаризм, XXст.	М.Фрідмен	Виступає проти активного й широкомасштабного втручання держави в економіку, проти державних заходів стимулювання попиту, висувуючи при цьому гасло "назад до Сміта". Позитивна сторона – всебічний аналіз механізму дії грошей на ринок товарів, обґрунтування впливу монетарної політики на розвиток економіки.

2. Предмет і метод політекономії

Кожна наука має свій предмет вивчення. Добрих 150 років після Монкретьєна, який дав назву цій науці, політекономія розглядалась переважно як наука про державне господарство. І лише при А.Сміті характер її змінився. Вона стала перетворюватись в науку про закони розвитку господарства взагалі та про економічні відносини класів зокрема. В сучасних умовах загальним об'єктом вивчення виступає суспільне виробництво як цілісний організаційно-соціально-економічний комплекс. Але політекономія вивчає не все виробництво. **Предметом політекономії є лише соціально-економічна суть виробництва, тобто ті виробничі (економічні) відносини, які виникають між людьми в процесі функціонування суспільного виробництва.** Це можна представити схемою, зображеною на малюнку 1.2.

Схема 1.2. Економічні відносини як цілісна економічна система

Вивчаючи виробничі (економічні) відносини людей, вона розглядає не лише організаційно-економічні та техніко-економічні питання, але й вивчає соціально-економічні умови, в яких відбувається життєдіяльність людей. Тому політекономія дає можливість відповісти не тільки на питання: що, як і для кого потрібно виробляти, але й на питання більш суттєві: чим визначається характер виробництва, розподілу, обміну та споживання матеріальних благ? Чому при виробництві продовольчої продукції в кількості, яка перевершує майже в чотири рази нормальні потреби людей, близько 200 млн. чол. на планеті щорічно помирає від голоду? Чому соціальна справедливість, до якої людство прагне всю свою багатовікову історію, яка лежить в основі християнської релігії, досягнення якої декларується більшістю суспільних реформаторів в продовж уже сотень років, так і не стала нормою життя суспільства? Нарешті, чому Україна, маючи найкращі стартові умови серед усіх колишніх республік СРСР, опинилась після проголошення самостійності чи не в найгірших умовах?

Характерні риси політекономії:

суспільна наука, яка вивчає господарську(економічну) сторону життя суспільства;

пов'язана з іншими суспільними науками;

історична наука, яка розвивається і змінюється з розвитком чоловічого суспільства;

найбільш точна з усіх суспільних наук, так як при вивченні свого предмету широко використовує кількісні методи дослідження.

Сутність методу та його структурні елементи. У найзагальнішому філософському значенні метод означає засіб пізнання як певну сукупність або систему прийомів і операцій для мисленого відтворення предмета, що вивчається. Така сукупність об'єднується загальним поняттям „діалектичний метод”.

Метод економічної теорії, як і предмет цієї науки, складається з елементів, головними з яких є:

філософські і загальнонаукові принципи;

закони діалектики;

категорії філософії;

закони і категорії економічної теорії.

До філософських належать принципи матеріалізму, розвитку, суперечності, детермінізму, взаємодії, об'єктивності тощо. До загальнонаукових принципів і методів — принцип системності, структурно-функціональний підхід, методи аналізу і синтезу, індукції та дедукції тощо. Основні закони діалектики — закон єдності та боротьби протилежностей, закон кількісно-якісних змін і закон заперечення заперечення. Інструментом економічного дослідження є такі категорії філософії, як кількість і якість, сутність і явище, зміст і форма тощо.

Три перших групи структурних елементів діалектичного методу не механічно накладаються на економічні явища і процеси, що вивчаються, а відображаються через метод економічної теорії (як окремої науки). При цьому вони набувають специфічних форм застосування, органічно вплітаються в економічне дослідження.

Політико-економічні методи пізнання. Найбільш елементарною, найпростішою клітиною у системі теоретичного пізнання, а разом із тим — вихідним елементом у системі діалектики є метод абстракції.

Метод абстракції означає відмову від поверхневих, несуттєвих сторін явища з метою розкриття його внутрішніх, суттєвих, сталих і загальних зв'язків, дійсної тенденції руху. Наслідком абстракції (поряд із використанням інших елементів діалектики) є обґрунтування економічних категорій. Абстракція лише відображає у формі думки зміст, закладений у речах.

Оскільки в кожній економічній категорії є різні сторони, ланки тощо, необхідно за допомогою **методу аналізу** розчленувати її на складові частини, окремі сторони.

Синтез — поєднання розрізнених раніше частин і сторін у цілісність із урахуванням взаємозв'язків між ними.

Абстракція є однією із граней конкретного, а також способом переходу процесу пізнання від простого до складного і тому становить його протилежність. *Конкретним* є цілісний об'єкт у єдності його властивостей, рис. Наприклад, у грошах окремими сторонами є їхні функції, а гроші в цілому є складнішою категорією, ніж товар, єдністю всіх функцій. Стосовно пізнання суспільного способу виробництва *принцип матеріалізму* передбачає необхідність визначення причин виникнення і розвитку виробничих відносин, виділення у способі виробництва його первісних рушійних сил — продуктивних сил.

Подальша конкретизація цього принципу здійснюється окремо стосовно виробничих відносин і продуктивних сил. Щодо суспільної форми, тобто виробничих відносин, це передбачає виділення як основоположних відносин безпосередньо виробництва, що знаходить вираження у формулюванні **принципу примату виробництва**. Виробничі відносини між людьми у процесі безпосереднього виробництва детермінують економічні зв'язки і відносини в інших сферах суспільного відтворення (у розподілі, обміні та споживанні). Основним елементом діалектичного методу дослідження в економічній теорії, його ядром є **закон єдності і боротьби протилежностей** у його гносеологічній функції, або принцип суперечності. Найважливіша специфічна форма його конкретизації – боротьба між речовим змістом і суспільною формою. Речовий зміст способу виробництва – це процес розвитку продуктивних сил, що виражають процес праці, ставлення людини до природи, техніко-економічні зв'язки та відносини між людьми.

Систему економічних відносин у взаємодії з розвитком продуктивних сил можна вивчити за допомогою всієї сукупності елементів діалектичного дослідження.

Завершальним елементом діалектичного методу дослідження в економічній теорії є **єдність наукової теорії та суспільної практики**. Остання є основою та критерієм правильності економічної теорії. Важливою ланкою суспільної практики є економічний експеримент, перевірка ефективності запровадження нових форм управління спочатку на окремих підприємствах, у групі підприємств, або у декількох галузях.

Поєднання якісного і кількісного аналізу.

Економічні процеси мають кількісну і якісну сторони. Тому вони мають вивчатися з обох боків. Якісна сторона виражає суть явища, а кількісна - величину даної якості.

Політична економія вивчає виробничі відносини в кількісній і якісній визлаженості. Для економіста наприклад, важливо розкрити не лише суть заробітної плати, а й визначити її величину та частку у формуванні життєвих. Крім того, політекономія враховує, що кількісні зміни неминуче ведуть і до якісних змін. Так, нарощування здійснюваних нині в Україні трансформаційних перетворень сприяє поступовому становленню соціально орієнтованої ринкової економіки. Для економічного аналізу характерне широке використання математичних моделей, побудова різноманітних графіків, діаграм, що відображають поведінку господарюючим суб'єктів в залежності від постійно змінюваних ринкових умов. Побудова моделей базується на узагальненні статистичних даних. Використовуються ці моделі для кількісних прогнозів.

Під час оцінки теорії важливо пам'ятати, що вона не може бути справедливою абсолютно для всіх випадків.

В цілому методи дослідження наведені на рис. 1.2

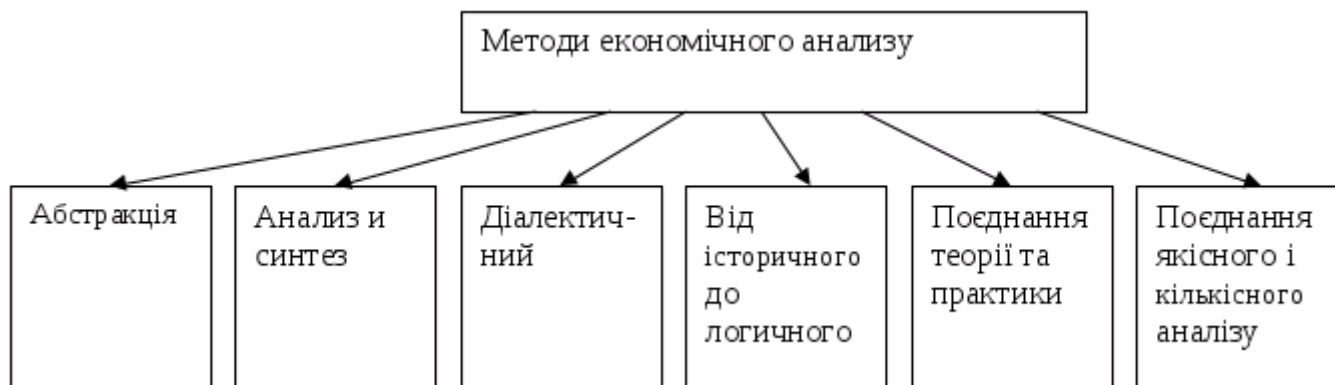

Рис. 1.2 Методи економічного аналізу.

3. Функції політичної економії та її місце в системі економічних наук.

Кожна наука має свою мету, яка відображає її головний зміст. Такою метою для політекономії є з'ясування законів розвитку суспільства та вироблення на основі цього рекомендацій для формування економічної політики, яку повинна проводити держава, маючи за мету підвищення ефективності суспільного виробництва.

Зміст науки проявляється в тих функціях, які вона виконує.

Теоретико-пізнавальна функція полягає в тому, щоб розіскрити зміст економічних законів та категорій, а отже - сутнісні, причинно-наслідкові зв'язки Економічних явищ і процесів, форм їх вияву, притаманні їм внутрішні суперечності, розвиток яких забезпечує поступальний економічний

прогрес суспільства, а також механізм дії законів. Теоретико-пізнавальна функція політичної економії є методологічною основою, передусім, для економічної теорії та інших майже 50 економічних дисциплін.

Економічні закони, як і закони природи, мають об'єктивний характер.

Закон-внутрішньо необхідні, сталі і істотні зв'язки між протилежними сторонами, властивостями явищ, процесів, елементів економічної системи.

Проте вони істотно різняться від законів природи, бо виникають, розвиваються і функціонують лише у процесі економічної діяльності людей – виробництві, розподілі, обміні та споживанні. Крім того, економічні закони, на відміну від законів природи, діють не вічно. Більшість із них тимчасові, минуці. На початкових етапах розвитку капіталістичного суспільства економічні закони реалізуються через стихійну діяльність людей, через конкурентну боротьбу подібно до непізнаних сил природи. На сучасному етапі розвитку капіталізму, коли основною формою капіталістичної власності є колективна (акціонерна, кооперативна, державна та ін.), стихійна дія економічних законів доповнюється елементами їх свідомого використання через механізм державного та наднаціонального регулювання економіки, розширення масштабів плановірності в межах гігантських монополістичних об'єднань тощо.

Держава не може скасувати об'єктивні економічні закони, але може створювати передумови для розвитку цих законів, змінюючи умови. Це досягається, по-перше, вдосконаленням права власності, господарського механізму, по-друге, за допомогою державного управління. Отже, економічні закони не залежать від волі та свідомості людей, але залежать від їхньої свідомої діяльності.

Класифікація економічних законів.

Залежно від терміну дії економічних законів **до першої групи** слід віднести закони, що діють упродовж різних історичних періодів. Серед них розрізняють закони чотирьох типів. До першого типу належать всезагальні економічні закони, тобто закони, притаманні всім суспільно-економічним формаціям. До них належать закон економії часу, закон зростання продуктивності праці, закон адекватності виробничих відносин рівню і характеру розвитку продуктивних сил та ін.

До другого типу економічних законів належать загальні економічні закони, тобто закони, що діють у декількох формаціях: це закон вартості, закон грошового обігу, закон попиту і пропозиції та ін.

До третього типу належать закони, що діють у межах лише однієї суспільно-економічної формації, тобто специфічні економічні закони. До них належать, передусім, основний економічний закон, закон концентрації окремих форм власності та капіталу (наприклад, за умов капіталізму - закони концентрації промислового, торговельного, індивідуального, позичкового капіталу та ін.).

До четвертого типу належать економічні закони, що діють на одній із вищих стадій або ступеней розвинутої суспільно-економічної формації, тобто стадійні та ступеневі закони. Так, на вищій стадії капіталізму діє закон монополізації капіталістичного виробництва, закон зрощування промислового капіталу з банківським та ін.; на вищому ступені цієї стадії діє закон одержавлення капіталістичної економіки, закон плановірності тощо.

До другої групи економічних законів доцільно віднести закони розвитку та функціонування окремих економічних підсистем. Визначальними з-поміж них є закони розвитку продуктивних сил.

До них за сучасних умов належать закон поступового переходу функцій працівника до засобів праці, закон зростання екологічних витрат та ін.

Найтісніше пов'язані з продуктивними силами техніко-економічні відносини. До законів розвитку цієї підсистеми належить закон усупільнення виробництва і праці, закон суспільного поділу праці, закон концентрації виробництва тощо. Законами розвитку та функціонування відносин економічної власності керують основний економічний закон, а також закон концентрації власності, закони розвитку окремих форм капіталу тощо. До законів, які відображають розвиток господарського механізму, належать закони конкуренції, закон пропорційного розвитку, закон посилення державного регулювання та ін.

Системний характер економічних законів полягає:

- у підпорядкованості всіх типів таких законів основному економічному закону, а за умов капіталістичного способу виробництва - виробництву додаткової вартості, що виступає у формі привласнення максимального прибутку. І справді, дія законів зростання продуктивності праці, концентрації виробництва тощо здійснюється заради основної мети, виступає засобами реалізації останньої. Якщо окремі явища і процеси у нині розвинених країнах світу не підтверджують такої підпорядкованості, то це свідчить про поступову зміну типу самої системи, наприклад її зростаючу соціалізацію;

- у тому, що кожний економічний закон пронизаний суперечностями, які в сукупності є рушійною силою розвитку економічної системи;

- у взаємодоповнюваності, взаємопереплетінні, взаємопроникненні багатьох економічних законів та ін.

Економічні категорії. Якщо економічні закони, передусім специфічні, розкривають найглибшу (або внутрішню) сутність певної економічної системи, то менш глибока її сутність виражається у певних економічних категоріях.

Економічні категорії — теоретичне вираження, мислені форми економічних відносин у взаємодії з розвитком продуктивних сил, економічних явищ і процесів, які реально існують.

Вони теоретично відображають не лише окрему сторону системи економічних відносин, а її зв'язок із відповідною стороною системи продуктивних сил. Змістом продуктивних сил є ставлення людини до природи, їх взаємодія. Речовим змістом економічної категорії є окрема сторона такого ставлення до природи. У кожній економічній категорії відображається діалектична взаємодія соціально-економічних зв'язків і відносин між людьми (відносин економічної власності, суспільної форми праці) із техніко-економічними зв'язками і відносинами, з речовою формою процесу праці, з відносинами людини і природи. Ігнорування продуктивних сил, процесу праці означало б, що поза колом питань економічної теорії лишився розгляд категорій "зміст праці", "робоча сила", "споживча вартість", "процес праці" тощо.

Відповідно до різних типів економічних категорій розрізняють різні види економічних категорій.

3. Функції політичної економії та її місце в системі політичних наук

Практична функція політичної економії полягає в тому, щоб комплексно обґрунтувати конкретні шляхи використання економічних законів та подолання тих форм суперечностей (конфліктних, антагоністичних), які гальмують розвиток народного господарства, а отже – сформулювати наукову

основу економічної політики держави. Конкретніше ця функція полягає у всебічному обґрунтуванні необхідності та шляхів удосконалення прогресивних типів і форм власності, що найбільше відповідають узгодженим інтересам людини, трудового колективу і суспільства.

Світоглядна функція покликана формувати новий тип політекономічного мислення, насамперед, у керівників різних ланок уряду. Щодо реалій України на початку XXI ст., такий тип мислення передбачає глибоке усвідомлення і вміння втілити на практиці ідеї доцільності раціонального поєднання державних важелів регулювання економіки (в оптимальному співвідношенні економічних, правових та адміністративних) з ринковими важелями саморегулювання, різних типів (приватної, колективної та державної) і форм власності тощо.

Методологічна функція політичної економії полягає, по-перше в тому, що вона служить основою використання загальнонаукових та філософських принципів, законів і категорій діалектики для більшості конкретних економічних дисциплін, а також для економічної теорії. По-друге вона обґрунтовує базові економічні категорії для цих дисциплін із урахуванням вимог принципу історизму. По-третє, політична економія озброює знанням найважливіших шляхів засобів розвитку та вдосконалення економічної системи і внаслідок цього опосередковано впливає на пізнання напрямів та засобів розвитку окремих сфер і галузей економіки, а отже, на вдосконалення конкретних економічних дисциплін.

Функції політекономії

Теоретико-пізнавальна функція	Полягає в розкритті змісту економічних законів та категорій, а отже – сутнісні, причино – наслідкові зв'язки економічних явищ і процесів, форм їх вияву, притаманні їм внутрішні суперечності, розвиток яких забезпечує поступальний економічний прогрес суспільства, а також механізм дії законів.
Практична	Обґрунтовує конкретні шляхи використання економічних законів та подолання тих форм суперечностей, які гальмують розвиток народного господарства, а отже – сформувати наукову основу економічної політики держави.
Світоглядна	Формує новий тип політекономічного мислення .
Методологічна	Політекономія створює теоретичну та методологічну основу що до інших економічних наук: галузевих (економіка промисловості транспорт та ін.) Функціональних (фінанси та кредит, маркетинг та ін.) Змішаних (економічна історія, економічна статистика та ін.)

Політична економія та обґрунтування економічної політики.

Сама назва “політична економія”, як вже зазначалося, означає мистецтво державного управління народним господарством. Оскільки сучасне господарство у розвинутих країнах світу є надзвичайно складною системою (наприклад в США воно складається із понад 23 млн. підприємств, а лише у промисловості налічується майже 700 галузей), то й управління нею має бути системним, а для цього потрібно створити відповідну систему управління.

Остання означає свідомо організований, цілеспрямований і активний вплив різних суб'єктів управління на процес розвитку та функціонування суспільного способу виробництва, економічної системи, їх окремих ланок та елементів. Ядро системи управління в економіці – цілеспрямований вплив на потреби, інтереси та цілі окремих індивідів, колективів людей, верств і прошарків населення для досягнення поставленої мети. Мета, напрями і методи такого управління на рівні народного господарства визначаються економічною політикою держави. Адже саме слово “політика” означає, передусім, діяльність органів державної влади і державного управління залежно від суспільного устрою та структури економічної системи країни, а також спосіб дій, спрямованих на досягнення певної мети.

Виходячи з цього, економічну політику можна визначити як цілісну систему науково обґрунтованих ідей, положень і основну лінію цілеспрямованих дій та відповідний комплекс заходів держави на коротко-, середньо- і довготерміновий періоди, спрямованих на стабільний розвиток економічної системи у всіх сферах суспільного відтворення (безпосередньому виробництві, обміні, розподілі та споживанні) для досягнення стратегічної мети. Така мета визначається соціально – економічною структурою суспільства і, насамперед, типом існуючих відносин власності на засоби виробництва.

Обґрунтована економічна політика включає, з одного боку, чітке формулювання основної мети та похідних від неї завдань, а з другого - комплекс засобів, важелів, необхідних для досягнення такої мети. Найважливішими елементами економічної політики держави є фінансова, податкова, грошова, цінова, кредитна, структурна, промислова, наукова, інвестиційна, інноваційна, амортизаційна, екологічна, аграрна, зовнішньоекономічна політика. Наукове обґрунтування такого спектра основних елементів економічної політики є завданням економічної науки в цілому. Якщо виходити з того, що політична економія є ядром економічної науки, то її (політекономії) завданням, що впливає з практичної функції, є, передусім, обґрунтування наукової основи економічної політики.

Економічна політика за умов інтенсивної інтернаціоналізації соціально – економічних систем реалізується і на наднаціональному рівні, наприклад, у межах Європейського Союзу.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ.

-Коли і як виникла політична економія як наука ?

-Які основні ідеї сповідував меркантилізм ?

-Охарактеризуйте позитивні та негативні сторони класичної політичної економії.

-Розкрийте найважливіші особливості маржиналізму.

-У чому полягає сутність неокласичної економічної теорії (у тому числі монетаризму й лібералізму)?

- Який основний внесок в економічну теорію зробили Кейнс та його послідовники ?
- Розкрийте предмет політекономії.
- Як ви розумієте метод політекономії ? Що являє собою абстрактний метод ?
- Які існують найважливіші елементи діалектичного методу пізнання ?
- Чому принцип суперечності є основним засобом пізнання сутності економічних явищ і процесів ?
- Назвіть основні проблеми сучасної політичної економії.
- Чим різняться економічна категорії й економічний закон ?
- Яку роль відіграє політекономія у формуванні економічної політики ?

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Основна (Є В БІБЛІОТЕЦІ ТК)

1. Башнянин Г.І. Політична економія: - К.: Ніка-Центр: Ельга, 2000
- 2.Макконнел К.Р., Брю С.Л. Економікс в 2-х томах. – К: Знання, 2004.
3. Мочерний С.В. Політична економія: Навчальний посібник. - К.: Знання-Прес, 2002
4. Оганян Г.А., Паламарчук В.О., Румянцев А.П. Політична економія:Навчальний посібник. - К.ЦУЛ, 2003
5. Політична економія: Підручник.-3-те вид. За ред. Ю.В. Ніколенка. -К.ЦУЛ, 2003
6. Політична економія: Підручник.-3-те вид. За ред.В.О.Рибалкіна. -К.ЦУЛ, 2002.

Додаткова

1. Гальчинський А.С. Основи економічної теорії, - Київ, 2005.
2. Історія економічної думки України: Навч. посібник/ Р. Васильєва, Л. Горкюта та ін,— К.: Либідь, 1993.
3. Климко Г.Н., Нестеренко В.П. Основи економічної теорії.,- Київ,2004.
4. К.Макконелл, С. Брю “Экономикс”, - Москва, 2002.
5. Політична економія. Підручник під ред. Сіроштана М.А.- Харків, 2008.

Ресурси мережі Internet

- [1.3. Джерела, етапи розвитку і стан вивчення історії економічної...](#)

info-library.com.ua/books-text-... копия

В Україні, так би мовити, даниною тоталітаризмові було те, що **посилання на...** Кількість, якість і наявність **джерел з історії економічної теорії** залежить...

Булгаков А.А. Лекції з **економічної теорії** DOC. ... Вміщує плани семінарських занять, джерела отримання необхідної інформації по проблемам тем, програмний...

[Становлення еволюційної парадигми економічної теорії, Фактори і...](#)

[pidruchniki.com/1376102544028/... копия](#)

Перехід від індустріальної до постіндустріальної стадії цивілізаційного прогресу з... Звичайно ні, оскільки це теж перехід **економічної теорії** на якісно...

- [Економічна теорія Політекономія скачать и читать - Книгоруб.ком](#)

[knigorub.com/19276-EkonomniSchna... копия](#)

Калуш 2010 р Мажиналізм (від франц. marginal - граничний) - **економічна теорія**, що досліджує закономірності...

- [- Базилевич В. Д. \(ред.\) - Економічна теорія: Політекономія...](#)

[work.crimea.ua/file1211-down.html копия](#) Поиск по **сайту** by Google. ...

- [Політекономія ua.coolreferat.com/Політекономія копия](#) Політекономія як суспільно-економічна наука 42 кб. ...

- [http:// economicus/ ru](http://economicus.ru) – економічний портал, головна мета якого, - надання якісної інформації по найширшому спектру економічних дисциплін.

Лекція №3. Економічні системи та економічні відносини власності.

План лекції

1. Економічна система, її сутність, структурні елементи, типи
2. Власність, її місце і роль в економічній системі
3. Основні напрями реформування форм власності в Україні.

Актуалізація теми

Політична економія вивчає економічні відносини, які виникають між людьми з приводу виробництва, обміну, розподілу і споживання матеріальних і духовних благ. Уся організована сукупність зв'язків у відносинах між суб'єктами економіки пов'язана із поняттям економічної системи і економічними відносинами власності.

Основні проблеми теми, на які слід звернути увагу

Продуктивні сили та їх розвиток; технологічний спосіб виробництва; виробничі відносини, їх суть і структура; відносини власності; економічний спосіб виробництва; суспільно-економічна формація; економічна система. Вирішальна роль власності на засоби виробництва в системі виробничих відносин, її суть, об'єкти і суб'єкти, економічний зміст відносин власності. Необхідність реформування відносин власності і переходу до різноманітних форм власності в сучасній Україні.

Основні поняття:

Соціально-економічна формація. Економічна система. Продуктивні сили. Економічні відносини. Господарський механізм. Командна, ринкова, змішана економічні системи. Власність. Тип, форма, вид власності. Структура відносин власності. Суб'єкти власності. Об'єкти власності. Право власності. Плюралізм форм власності. Суспільна власність. Приватна власність. Корпоративна власність. Державна власність. Муніципальна власність. Колективна власність. Кооперативна власність. Інтелектуальна власність. Роздержавлення власності. Приватизація власності.

1. Економічна система, її сутність, структурні елементи, типи

Об'єктом дослідження політекономії є господарська, тобто економічна система.

Економічна система – це особливим чином впорядкована система зв'язку між виробниками та споживачами матеріальних благ і послуг.

За структурою вона включає **такі елементи**:

Конкретні форми економічних зв'язків між господарюючими суб'єктами;

Соціально - економічні відносини.

Організаційно - економічні відносини.

Господарський механізм, тобто спосіб організації економічного життя суспільства на макрорівні.

У світовій економічній літературі найпоширеніша класифікація економічних систем за **двома ознаками**:

За формою власності.

За механізмом регулювання економіки.

Відповідно до цього розрізняють **три типи економічних систем**:

1. Командна (тоталітарна)

її риси:

державна власність;

державний контроль і регулювання економіки;

2. Ринкова (або капіталізм вільної конкуренції) (на Заході до 30^x років XX ст.)

її риси:

приватна власність;

ринковий механізм саморегулювання економіки.

3. **Змішана.**

її риси:

різноманіття типів і форм власності;

поєднання ринкового саморегулювання з державним регулюванням економіки.

Особливе місце займає **перехідна економіка**, що перебуває в стані зміни, переходу від одного типу до іншого. (Україна завершила перехід від командної до змішаної економічної системи).

Змішана економічна система сьогодні характерна для абсолютної більшості держав світу. Вона виступає в трьох основних **модифікаціях**:

1. **Лібералізм (американська модель)** – багато типів і форм власності та слабе втручання держави в економіку.
2. **Дирижизм (японська модель)** – активна роль держави в економіці.
3. **Соціально – орієнтована економіка (шведська модель)**, коли велика роль держави в розподілі й перерозподілі доходів і сильний механізм соціального захисту населення.

Конституція України проголошує курс нашої держави на побудову соціально-орієнтованої економічної системи.

Організаційно-економічні відносини – це відносини, які формуються і розвиваються в процесі управління підприємством, проведення маркетингових досліджень тощо.

Техніко-економічні відносини – відносини, які зумовлюють технологічний спосіб, у який відбувається поєднання факторів виробництва і включають зв'язки з приводу спеціалізації, кооперування, комбінування, організації технології виробництва тощо всередині окремого підприємства, об'єднання та між підприємствами.

Рівень розвитку економічних відносин визначається рівнем розвитку продуктивних сил. Кожній економічній системі відповідає свій рівень продуктивних сил і відповідних їм економічних відносин. В економічній системі господарська діяльність завжди є організованою, скоординованою тим чи іншим чином, тому економічна система має складну структуру, яка утворюється в процесі взаємодії окремих елементів, якими є: 1) продуктивні сили; 2) техніко-економічні відносини; 3) організаційно-економічні відносини; 4) виробничі відносини або відносини економічної власності на засоби виробництва; 5) господарський механізм (регулювання економічної діяльності здійснюється за його допомогою).

Серед економічних відносин виділяють соціально-економічні (виробничі) відносини, організаційно-економічні і техніко-економічні відносини.

Найскладніша підсистема економічної системи – **виробничі відносини** або **відносини економічної власності**, тобто відносини між людьми з приводу привласнення:

робочої сили;

засобів виробництва;

досягнень науки;

інформації;

результатів впровадження найпередовіших форм і методів організації виробництва;

послуг тощо.

До **продуктивних сил належать засоби виробництва і люди**, які мають виробничий досвід і приводять у рух засоби виробництва (див. схему «Структура продуктивних сил»).

^ **Господарський механізм** – система організаційних структур, конкретних форм і методів управління, а також правових норм, за допомогою яких реалізуються діючі в конкретних умовах економічні закони, здійснюється вирішення суперечностей суспільного способу виробництва, узгодження інтересів всебічного розвитку людини з інтересами колективу, суспільства. Ядром господарського механізму є державне регулювання.

Всесвітню історію К. Маркс розділив на п'ять суспільно–економічних формацій: первіснообщинну (панує спільна, общинна власність), рабовласницьку, феодальну, капіталістичну (антагоністичні формації з притаманними їм приватною власністю і боротьбою класів) і комуністичну (засновану на суспільній власності).

Нагальною стала потреба доповнення такого тлумачення історичного розвитку принципово іншим, нелінійним підходом до його розуміння. У ХХ ст. цивілізаційний підхід набув першорядного значення і став одним з пріоритетних.

Нині цивілізаційний підхід розглядається як концепція періодизації історії суспільства, що передбачає історичний кругообіг різних типів суспільства та історичних епох через декілька стадій – від зародження до загибелі. Відповідно до цивілізаційного підходу, що значною мірою базується на філософії позитивізму, власника засобів виробництва, який наймає робочу силу і безоплатно привласнює частину створеного ним продукту, називають роботодавцем, а відповідно до формаційного підходу – капіталістом.

У широкому значенні прихильники цивілізаційного підходу дотримуються принципу технологічного детермінізму (див. словник), різновидами якого є теорія „технотронного суспільства" З. Бжезинського, „постіндустріального суспільства" А. Тоффлера, „кібернетичного", „інформаційного" суспільства тощо. Тобто загально–цивілізаційний підхід частково відображає розвиток технологічного способу виробництва, а тому підпорядкований формаційному підходу, який дає системну характеристику базису і надбудови.

Більшість вчених економістів виділяють три стадії цивілізації: аграрну, індустріальну і постіндустріальну. В основі такого поділу до періодизації людської цивілізації є критерій розвитку окремих елементів продуктивних сил, передусім техніки, змістом яких є відношення людина–природа.

Особливості ринкової трансформації економіки України можна визначити так:

- 1) вихідний стан ринкових перетворень — антипод ринку — планова економіка. Тому перехід до ринкових відносин здійснюється шляхом глибоких якісних перетворень попередніх відносин;
- 2) глобальний характер трансформаційних перетворень. Зміні підлягає все: відносини власності, спосіб розподілу ресурсів, мотивація, цілі і засоби економічного розвитку, елементи надбудови;
- 3) зростання ролі неекономічних факторів розвитку. Це насамперед стосується правильності вибраного курсу економічних перетворень і засобів їх здійснення;
- 4) трансформаційний економічний спад, зумовлений значною мірою прорахунками у виборі курсу перетворень і засобів його реалізації;
- 5) необхідність налагодження принципово інших економічних відносин із країнами колишнього СРСР;
- 6) складність інтеграції України у світове господарство;
- 7) затяжна тривалість трансформаційного періоду порівняно з рядом інших постсоціалістичних країн;
- 8) високий рівень тіньової економіки (понад 50 % ВВП) та засилля олігархічно–кланових структур.

Власність, її місце і роль в економічній системі

Коли ми вивчаємо поняття економічної системи і господарський лад країни завжди ставимо питання: кому належить економічна влада, хто розпоряджається суспільним багатством. Суть цієї влади полягає в характері привласнення засобів виробництва і його результатів.

Щоб з'ясувати природу та економічну структуру того чи іншого суспільства необхідно розкрити зміст існуючої системи відносин власності.

Основою будь-якої економічної системи є відносини власності. Вони об'єктивно складаються між людьми у виробництві щодо приводу **привласнення** матеріальних благ і послуг, тому що не можна здійснити процес виробництва без привласнення. Спочатку відносини власності склалися у формі певних історичних звичаїв. З появою держави люди створювали юридичні закони, що закріплювали право власності. Тому **власність у юридичному розумінні** - це майнові відносини, закріплені в правових нормах. Правові відносини власності закріплюють за певними суб'єктами права **володіння, користування й розпорядження** майном. Тому юридичне розуміння власності суб'єктивне.

Відносини власності утворюють ядро системи економічних відносин, визначають економічну природу існуючого господарського ладу і всього суспільства. Відносини власності необхідно відрізнити від права власності, яке визначає не стосунки між людьми, а ставлення людей до речей (об'єктів власності) і визначає юридичний зміст власності.

Власність – це економічні відносини між людьми з приводу привласнення засобів виробництва, робочої сили предметів споживання, послуг, об'єктів інтелектуальної власності в усіх сферах суспільного виробництва.

Власність в економічному розумінні – це складний комплекс господарських відносин, що об'єктивно складаються між людьми у виробництві з приводу привласнення, використання та економічної реалізації результатів і умов виробництва.

Привласнення – це такі відносини між людьми, коли людина ставиться до речі як до своєї. Протилежне привласненню - відчуження. Власність повинна економічно реалізуватися, тобто принести власникові дохід у певній формі. Якщо цього немає, то відносини власності формальні, вона перетворюється в нічийну.

Об'єкти власності: засоби виробництва і предмети споживання.

Суб'єкти: індивід, колектив, все суспільство в особі держави.

Відносини власності складаються безпосередньо в процесі виробництва в момент поєднання речових та особистих факторів виробництва за умови обмеженості ресурсів.

Роль відносин власності в тім, що вони становлять основу, ядро економічної системи, основні виробничі відносини тому що:

визначають характер економічної системи;

класову структуру суспільства;

характер поєднання факторів виробництва;

характер відносин розподілу, обміну, споживання;

мету й мотиви розвитку виробництва.

Таким чином, **власність** – це не річ, не відношення людини до речі, а **відносини між людьми** з приводу речей. Відносини власності розгортаються через всю економічну систему, пронизують всю систему виробничих відносин і проявляються через економічні інтереси.

Історичні типи власності:

- общинна;

- приватна;

- суспільна;

Зараз у країнах зі змішаною економічною системою існує два основних типи власності:

1. **Приватна** – виражає такі відносини між людьми, за яких результати й умови виробництва привласнюються **індивідуально**.

її форми:

індивідуальна;

сімейна;

особлива колективна: акціонерна, кооперативна.

2. **Державна** – виражає такі відносини між людьми, за яких результати й умови виробництва привласнюються спільно, всіма членами суспільства (державою).

її форми:

загальнодержавна;

комунальна, тобто власність адміністративно - територіальних одиниць: міста, району, села.

Є інша типологія власності, за якою у суспільну власність включають державну і колективну.

НТР привела до появи нового виду власності - *інтелектуальної*, котра може бути і державною і приватною.

Змішана економіка характеризується **розмаїттям типів і форм власності**, що має **об'єктивні причини**:

1. Неоднаковий рівень розвитку продуктивних сил у різних галузях і сферах економіки:

2. З розвитком НТП у виробництві йде процес концентрації (укрупнення) підприємств та їх диференціація (великі підприємства розпадаються на малі). У зв'язку із цим структура виробництва перебудовується, ускладнюється, з'являються нові ланки, нові суб'єкти й форми власності. За наявності різноманітних типів і форм власності вони взаємодіють, переплітаються, доповнюють одна іншу, створюють конкурентне середовище, повніше реалізуються економічно.

На момент проголошення незалежності, тобто в 1991 році в Україні склалася така структура власності:

- державна власність = 90%;

- колгоспно-кооперативна;

- власність громадських організацій;

- особиста власність.

Монополія, тобто виключне право держави на власність, ліквідувала конкуренцію, відчужувала трудящих від власності, стримувала НТП.

Основні напрями реформування форм власності в Україні.

Зміна економічної системи в Україні почалася з перетворення відносин власності шляхом роздержавлення і приватизації.

Роздержавлення – перетворення державної власності в недержавну.

Воно означає:

скорочення державного сектора економіки;

ліквідацію монополії держави на власність;

скорочення втручання держави в економіку.

Шляхи роздержавлення власності:

Комерціалізація державних підприємств, тобто надання їм більшої самостійності, звільнення від опіки держави.

Приватизація – тобто відчуження державного майна на користь фізичних і недержавних юридичних осіб.

При цьому повинна зберігатися й державна власність, що пояснюється двома причинами:

Треба усувати слабкі ланки в економіці;

Треба стимулювати НПТ, зокрема шляхом державного фінансування фундаментальної науки.

Принципи приватизації:

законність;

пільги трудовим колективам;

(першочерговий викуп підприємства за конкурсом та виплатою;

право працівників першочергової купівлі акцій за номіналом);

рівність прав покупців;

пріоритет українським громадянам;

безкоштовна передача частини майна громадянам;

дотримання антимонопольно-конкурентного законодавства.

Державна програма приватизації в Україні передбачає кілька **способів приватизації:**

оренда із правом викупу майна;

продаж з аукціону;

продаж за комерційним конкурсом;

продаж за некомерційному конкурсі;

акціонування;

продаж на виплату.

Першочерговій приватизації в Україні підлягають дві групи об'єктів:

1).Ті, що працюють на споживача (торгівля, громадське харчування).

2).Ті, що стримують стабілізацію державного бюджету (збиткові, незавершене будівництво).

Не підлягають приватизації:

золотий і валютний запаси;

майно Збройних сил;

майно органів державної влади і управління;

об'єкти науки і культури, що фінансуються з бюджету (школи, лікарні);

атомні електростанції;

комплекси з виробництва зброї, наркотичних речовин та ін.

Оцінка вартості підприємств, що приватизуються, здійснюється за відновною вартістю основних виробничих фондів і оборотних коштів з врахуванням їхньої потенційної рентабельності та ринкових цін на майно.

Приватизація – це етап роздержавлення, який передбачає передання працівникам права власності на частину засобів виробництва або продаж їх в приватну власність.

Способи приватизації:

- 1) викуп об'єктів малої приватизації – це спосіб приватизації, за яким власником об'єкта стає товариство покупців, створене його працівниками. Даний спосіб не передбачає конкуренцію серед покупців;
- 2) викуп державного майна підприємства згідно з альтернативним планом приватизації – спосіб приватизації, за яким власником об'єкту стає товариство покупців, яке запропонувало план, альтернативний тому, що розробила комісія з приватизації.
- 3) викуп державного майна, зданого в оренду – спосіб, за яким власником майна стає орендар відповідно до договору оренди;
- 4) продаж на аукціоні та за конкурсом – спосіб, за яким власником майна стає покупець, який запропонував у ході аукціону максимальну ціну, або на конкурсі – найкращі умови подальшої експлуатації об'єкта, а за рівних умов – найвищу ціну;
- 5) продаж акцій відкритих акціонерних товариств – спосіб, за яким власником акцій державних підприємств, перетворених у відкриті акціонерні товариства, на конкурсних засадах стають ті покупці, які запропонували найвищу ціну за найбільшу кількість акцій після реалізації частини їх на пільгових умовах.

В Україні в результаті реформування відносин власності шляхом роздержавлення і приватизації, практично завершилася мала та середня приватизація і відбулася приватизація великих об'єктів як „Криворіжсталь”, „Укртелеком” та інші).

Склалися й законодавчо закріплені такі форми власності:

- приватна;

- колективна;

- державна.

Допускається існування також змішаних форм власності, власності інших держав, власності міжнародних організацій і юридичних осіб інших держав.

Науковий аналіз цих змін дозволяє виявити новітні тенденції у розвитку відносин власності та їх особливості. Серед них однією із найбільш помітних стає переважання кількості підприємств з корпоративною формою власності у розвинених країнах Заходу. Їх частка у цих країнах сьогодні

складає приблизно 80–90% загального обсягу виробництва. Так, у США сьогодні налічується близько 50 млн. акціонерів; розвиток індивідуально–трудої форми власності, що виявляється у зростанні кількості підприємств, які перебувають у індивідуальній формі власності; зміни у державній формі власності, яка все більше використовується у загальнонаціональних інтересах. На відміну від розвинених країн у країнах з перехідною економікою (у тому числі і в Україні) постають інші складні проблеми у сфері відносин власності, які пов'язані з переходом від адміністративно–командної економічної системи до соціально–орієнтованої ринкової економіки. Надзвичайно важливими тут є процеси формування багатоманітності форм власності та господарювання і науково обґрунтованого, виваженого реформування монополю–державної власності – **роздержавлення**.

Найважливішою умовою становлення в Україні ринкових відносин є ліквідація монополії державної власності та перехід до різноманітних форм власності. Перетворення державної власності у інші види форми можливо шляхом приватизації та роздержавлення.

Роздержавлення – поняття, яке відображає цілий комплекс відносин щодо передачі державної власності в інші форми власності.

Роздержавлення повинне розв'язувати наступні проблеми:

- 1) подолання соціально–економічної монополії держави;
- 2) забезпечення альтернативності трудових відносин замість безальтернативного державного найму;
- 3) перехід до багатоканального формування економічного регулювання;
- 4) утворення соціальних гарантій і соціального захисту найманого працівника.

Існують наступні шляхи роздержавлення:

- 1) передача державних підприємств у власність трудових колективів;
- 2) розподіл державної власності або певної її частини між усіма членами суспільства;
- 3) продаж державної власності громадянам і не державним юридичним особам.

Висновок

Економічна система – це сукупність усіх видів економічної діяльності і відносин людей у процесі їх взаємодії, спрямованої на виробництво, обмін, розподіл і споживання товарів та послуг, на регулювання економічної діяльності.

Як уже розглядалося вище відносини власності виникають між людьми з приводу привласнення матеріальних і духовних благ. Тому **власність** слід розуміти, як історично визначений суспільний

спосіб привласнення людьми предметів виробничого і невиробничого споживання. Власність завжди пов'язана з річчю (об'єктом привласнення), але вона не просто річ, а відношення між людьми з приводу речі.

Відносини власності втілюються, насамперед у певних юридичних нормативних актах.

(Конституція України, розд. 1 ст. 13, 14). Однак, глибинною сутністю усієї сукупності виробничих відносин (основним виробничим відношенням) є форма власності на засоби виробництва. Саме економічні відносини власності визначають її юридичну форму – юридичні відносини, оскільки перші є базисні (основоположні), а другі – надбудовні (похідні).

Економісти розрізняють *тип власності* і форму господарювання як метод її реалізації, або просто *форму власності*. *Тип власності* характеризує найбільш узагальнені принципи її функціонування.

Один і той самий тип власності можна реалізувати через різні форми господарювання.

Історично відомі два типи (форми) власності – суспільна і приватна. Вони розрізняються між собою рівнем усупільнення, характером, формами і способами присвоєння.

Окрім названих вище форм власності, як свідчить історичний досвід, процес розвитку та еволюції відносин власності призвів до виникнення таких форм власності як, **«соціалістична власність»** та **«комуністична власність»**, які були теоретично обґрунтовані світовою економічною думкою.

Сучасний етап розвитку людської цивілізації характеризується суттєвими змінами у всіх сферах суспільного життя, у тому числі і в сфері соціально–економічних відносин та їх внутрішній основі – у відносинах власності.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Основна (Є В БІБЛІОТЕЦІ ТК)

1. Башнянин Г.І. Політична економія: - К.: Ніка-Центр: Ельга, 2000
2. Мочерний С.В. Політична економія: Навчальний посібник. - К.: Знання-Прес, 2002
3. Оганян Г.А., Паламарчук В.О., Румянцев А.П. Політична економія: Навчальний посібник. - К.ЦУЛ, 2003
4. Політична економія: Підручник.-3-те вид. За ред. Ю.В. Ніколенка. -К.ЦУЛ, 2003
5. Політична економія: Підручник.-3-те вид. За ред.В.О.Рибалкіна. - К.ЦУЛ, 2002.

Додаткова

Бажал Ю.М. Економічна теорія технологічних змін: Навч. посіб. – К.: Заповіт, 1996. – 240 с.

Економічна теорія: Політекономія: підручник / За ред. В.Д. Базилевича, В.Д. Базилевич, В.М. Попов, К.С. Базилевич, Н.І. Гражевська. – [7 вид]. – К.: Знання–Прес, 2008. – 719 с.

Грішнова О А. Економіка праці та соціально–трудові відносини: підручник / О А. Грішнова К.: Знання, 2004. – 535 с.

Основи економічної теорії: політекономічний аспект: Підручник / Нідп. ред. Г.Н. Климко. – [5–те вид., випр.] – К.: Знання–Прес, 2004. – Розд. 4, 5. –

Самуельсон П. Економіка: Підручник. – Л.: Світ, 1993. -

Філіпенко А. С. Економічний розвиток сучасної цивілізації: Навч. посіб / А.С.Філіпенко. – К.: Знання, 2000. – 174 с.

Чухно А. А. Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України / А. А. Чухно – К.: Логос, 2003.

Ресурси мережі Internet

- [Економічна теорія Політекономія скачати и читати - Книгоруб.ком](#)

[knigorub.com/19276-EkonomiiSchna... копия](#)

Калуш 2010 р Мажиналізм (від франц. marginal - граничний) - **економічна теорія**, що досліджує закономірності...

- [- Базилевич В. Д. \(ред.\) - Економічна теорія: Політекономія...](#)

[work.crimea.ua/file1211-down.html копия](#) Пошук по **сайту** by Google.

- [Політекономія ua.coolreferat.com/Політекономія копия](#) Політекономія як суспільно-економічна наука 42 кб. ...

- [http:// economicus/ ru](http://economicus.ru) – економічний портал, головна мета якого, - надання якісної інформації по найширшому спектру економічних дисциплін.

Лекція №5. Форми організації суспільного виробництва.Товар і його властивості.

План лекції:

Основні форми організації суспільного виробництва.Товарне виробництво – основа ринкової економіки.

Товар і його властивості. Теорії вартості.

Закон вартості і його роль в розвитку товарного виробництва. Функції закону вартості.

Актуалізація теми

Ця тема охоплює широке коло питань, пов'язаних проблемами виникнення і розвитку товарно-грошових відносин. Останні, будучи тією або іншою мірою властивими всім відомим історичним економічним системам, складають основу функціонування сучасної ринкової економіки. Більше того, актуальність і важливість глибокого засвоєння змісту таких проблем, як товарне виробництво, його еволюція, теорії грошей, ринок і його закони, зумовлюються реальними процесами нашого життя – трансформацією адміністративно-командної економічної системи, переходом до ринкової економіки, набуттям економіки країни статусу ринкової. Історично суспільне виробництво розвивалось в певних економічних формах. Сутність кожної із форм визначається потребами, які є спонукальним мотивом виробництва, організацією виробництва, де відбувається формування відносин власності, розподілу, обміну і споживання виробленого продукту. Історії відомі дві форми організації суспільного виробництва: натуральне господарство і товарне.

Осмислення сучасних економічних проблем через призму світового досвіду становлення, розвитку товарного виробництва і ринкових відносин має суттєве значення для теорії і практики ринкової трансформації економіки України.

Основні проблеми теми, на які слід звернути увагу

Еволюція товарного виробництва; товар і його властивості; двоїстість праці, яка створює товар.

Економічні терміни та категорії: натуральне виробництво, товарне виробництво, економічне відокремлення виробників, суспільний поділ праці, просте товарне виробництво, розвинуте товарне виробництво, товар, праця, вартість, мінова вартість, конкретна праця, абстрактна праця.

1. Основні форми організації суспільного виробництва. Товарне виробництво – основа ринкової економіки.

Суспільство знає два основних типи організації економіки: натуральне господарство і товарне господарство. їм відповідають дві основні форми господарювання: натуральна і товарна.

Історично першим типом економічної організації суспільного виробництва, який панував протягом тривалого часу, було **натуральне господарство** за якого продукти праці як результат виробництва використовувались для задоволення особистих потреб безпосередніх виробників і членів їх родин, тобто для використання в межах господарської одиниці — роду, племені, патріархальної сім'ї, общини тощо як різновидів. В основному натуральну форму господарювання мали й великі маєтки традиційного типу.

Натуральне господарство характеризувалося суспільним поділом праці в зародковому стані, замкнутістю організаційно-економічних зв'язків, роз'єднаністю, відірваністю господарюючих суб'єктів один від одного, примітивною технікою та технологією виробництва, малопродуктивною ручною працею. Тому прогрес у розвитку продуктивних сил і суспільства був дуже повільним. Усі зв'язки натурального господарства обумовлені лише особливостями процесу праці та виконання тих чи інших операцій у тісних межах окремих господарських одиниць. При цьому робоча сила позбавлена мобільності, вона виробниче та територіальне закріплена. В натуральному господарстві виробничі відносини виявляються в не матеріалізованому вигляді як прямі відносини між учасниками створення благ. Продукти праці розподіляються безпосередньо. Вони без участі ринку надходять в особисте й виробниче споживання.

З розвитком продуктивних сил натуральне господарство стає перешкодою соціально-економічному прогресу. Властиві йому господарська замкнутість, примітивність, відособленість, патріархальність, слабкість внутрішніх стимулів розвитку не відповідають потребам обміну продукцією між виробниками, який все більше поширюється у зв'язку з зростанням продуктивності праці. Всезростаючий вплив на суспільне виробництво товарних зв'язків в епоху пізнього Середньовіччя вже можна назвати революційним. Натуральне господарство перестало бути пануючим типом суспільного виробництва, відбувся перехід до загального товарного господарства.

Однак це ще не означало повного зникнення натурального господарства. Воно ще й сьогодні розповсюджене в країнах, що розвиваються. В середині ХХ ст. в їх натуральному і напівнатуральному виробництві було зайнято 50—60 відсотків населення. Деякі його прояви мають місце і в умовах розвинутої економіки (наприклад, натуральне підсобне господарство). В несприятливих для суспільства умовах (наприклад, війна, політика автаркії тощо) може з'явитися тенденція до натуралізації виробництва.

На зміну натуральному господарству прийшли **товарне виробництво** і заснована на ньому **товарна форма господарювання**. Проте тривалий час вони функціонували разом. Товарне виробництво — це такий тип організації економіки, при якому продукти праці виробляються для продажу на ринок. Товари виробляються з метою задоволення потреб споживачів і надходять до них через використання ринкових відносин. Звичайно, що при цьому господарюючий суб'єкт націлений на отримання вигоди. Така орієнтація виробництва зумовлює необхідність постійних економічних зв'язків між виробниками та споживачами, економічну взаємозалежність їх, яка розпочинається з придбання засобів і предметів праці і закінчується реалізацією продукції чи послуг, та ін.

Загальною умовою виникнення, розвитку і функціонування товарного виробництва є суспільний поділ праці. На його основі виникають виробничі відносини між людьми у формі обміну продуктами праці. Безпосередньою причиною виникнення товарного виробництва є економічна відособленість товаровиробників. Вона нероздільно пов'язана з розвитком приватної власності на засоби виробництва та економічною і юридичною свободою виробника.

Економічна відособленість товаровиробників — це таке становище, за якого вони самостійно вирішують питання господарської діяльності: що виробляти, якими засобами, які ресурси використовувати тощо. Вона передбачає самостійне розпорядження виробленою продукцією, володіння нею, її відчуження і використання відповідно до власних інтересів. Тому економічне відособлення невіддільне від власності на засоби виробництва і вироблювану продукцію. На певному ступені суспільного поділу праці економічний зв'язок різних власників неминуче виступає у товарній формі. З економічною відособленістю товаровиробників нерозривно пов'язані *еквівалентність і від платність їх відносин*. Це є однією із загальних корінних ознак товарного виробництва і обміну. Товарне господарство виникає також через наявність суперечності між виробництвом і споживанням, невідповідність споживної вартості вироблених благ потребам суспільства та його членів. Це вимагає обов'язкового визнання споживачами виробленої продукції апостеріорі, тобто ґрунтуючись на певному досвіді. Відсутність саме такого визнання фактично означає відсутність товарного господарства і товарної форми господарювання. В натуральному господарстві споживачі також користуються продуктами не лише особистої праці, а й праці своїх одноплемінників. Однак вони отримують свою частину без права відкинути її або вільно обирати іншого виробника.

Як конкретно-історичний тип організації суспільного виробництва, товарне господарство характеризується постійним рухом уперед. Товарне виробництво й обіг у своєму розвитку проходять дві стадії: нижчу — *бартерне господарство*, вищу — *грошове господарство*. В бартерному будь-який товар можна безпосередньо обміняти на будь-який інший без використання грошей. У грошовому існує особливий товар — гроші, який можна обміняти на будь-який інший товар, а останній — на гроші. В господарстві, заснованому на грошовому обміні, суспільні витрати нижчі, ніж там, де обмін здійснюється за допомогою бартеру.

Основні загальні ознаки товарного виробництва не залежать від специфіки економічної системи. До них належать: суспільний поділ праці; економічна відособленість виробників; еквівалентність відносин; ринковий зв'язок між виробниками і споживачами; визнання суспільного характеру праці через ринок; здійснення економічних процесів у товарно-грошових формах шляхом купівлі-продажу; виробництво для обміну і в розрахунок на вигоду; конкуренція. Серед них також відкритість системи відносин, існування таких категорій, як товар, вартість, мінова вартість тощо, і законів товарного виробництва та обігу. Ці ознаки мають такий самий об'єктивний характер, як і товарне виробництво та обіг. Специфіка товарного виробництва насамперед пов'язана з існуванням різних його типів. **По-перше, товарне виробництво поділяється на *просте і підприємницьке (тобто розвинуте, розширене)***. Просте товарне виробництво ґрунтується на особистій праці власників засобів виробництва і є вихідною формою товарного виробництва. Воно невелике за своїм обсягом, характеризується безпосереднім і добровільним поєднанням виробника з засобами виробництва, відсутністю купівлі-продажу робочої сили як товару. В товарній формі виступають лише речові фактори виробництва та готова продукція.

Просте й підприємницьке товарне виробництво має як спільні риси, так і суттєві відмінності. Спільним є те, що вони існують за умови панування приватної власності на засоби виробництва, ринкової форми зв'язку між виробниками і споживачами, конкуренції між товаровиробниками тощо. Відмінності полягають у тому, що при простому товарному виробництві виробник і власник засобів виробництва і продуктів праці — це одна особа, тоді як при підприємницькому виробництві виробник відокремлений від засобів виробництва і продуктів праці. В умовах простого товарного виробництва процес виробництва здійснюється на основі індивідуальної праці. Він спрямований на задоволення особистих потреб виробника та членів його сім'ї. Підприємницьке виробництво передбачає спільну працю найманих робітників заради прибутку власника господарства. Просте товарне виробництво засноване, як правило, на нескладній техніці, а підприємницьке — на великій машинній індустрії, автоматизованих системах тощо.

Сьогодні просте товарне виробництво є характерним для країн, що розвиваються. В розвинутих країнах воно має залишковий характер і виступає у вигляді дрібного товарного господарства ремісників, фермерів, роздрібних торговців та ін. Останнє набуває все більше підприємницької спрямованості як дрібний бізнес, породжений вже існуючою економічною системою.

Розрізняють ще два типи товарного виробництва: перший — із *стабільною*, другий — з *безперервно поновлюваною номенклатурою товарів*. Історія першого охоплює період від глибокої давнини до другої половини ХХ ст. Історія другого типу розпочалась у другій половині ХХ ст. Так, машинобудівна промисловість Великої Британії протягом усього ХІХ ст. використовувала в основному лише два матеріали — чавун і сталь, а текстильна виробляла лише чотири види тканин — бавовняні, вовняні, лляні, шовкові. У другій половині ХХ ст. спостерігається безперервне поновлення номенклатури товарів. Наприклад, в електронній промисловості Японії це

відбувається кожні 5—6 років. Є підстави вважати, що на рубежі XX—XXI ст. процес безперервного поновлення номенклатури товарів буде домінуючим в економіці.

2.Товар і його властивості.Теорії вартості.

Товар — це продукт праці, який має дві властивості: по-перше, задовольняє певну потребу людини; по-друге, здатний обмінюватись на інші блага в певних пропорціях. Отже, йому властиві споживна вартість і вартість. Товаром може бути як матеріальне, так і нематеріальне благо, в тому числі й послуга.

Споживна вартість товару — це його здатність задовольняти потреби людини. Наприклад, хліб, м'ясо, молоко та інші продукти споживання задовольняють потребу в їжі; костюм, плаття — потребу в одязі; верстат, нафто, газопровід, виробничі споруди тощо — потребу в засобах виробництва. Отже, матеріальні блага і послуги задовольняють ті чи інші потреби як предмети особистого споживання або як засоби виробництва.

Кінцевою метою будь-якого виробництва є створення споживних вартостей. Якщо не брати до уваги ті конкретні економічні форми, в яких за певних умов виступають продукти праці, то багатство суспільства завжди складається із споживних вартостей. Споживна вартість продукту праці безпосередньо не виражає суспільних відносин, але має історичний характер, оскільки її роль та значення змінюються залежно від змін у суспільстві. Якщо благо створюється виробником для особистого споживання, то воно має споживну *вартість для самого виробника*. Якщо ж внаслідок суспільного поділу праці продукт (послуга) призначається для когось іншого, то він є суспільною *споживною вартістю*. В умовах товарного виробництва споживна вартість — це здатність товару задовольняти потреби не самого виробника, а покупців. Специфічно історичний характер споживної вартості проявляється не лише в тому, що вона є матеріальною основою обміну, а й у тому, що вона відбиває ступінь суспільного поділу праці, його історичну зрілість. Споживна вартість речей, їх корисність для людей тісно пов'язані з прогресом науки і техніки, розвитком продуктивних сил у цілому. Так, корисність заліза стала відомою лише тоді, коли люди навчилися виплавляти його з руди і виготовляти з нього знаряддя і предмети праці. Науково-технічний прогрес, запровадження у виробництво досягнень науки і техніки розкривають все нові можливості та способи використання природних і штучних матеріалів, їх нові корисні властивості. Проте загальна економічна теорія вивчаючи лише роль споживної вартості в системі суспільних відносин, які складаються в процесі виробництва, розподілу, обміну і споживання.

Сучасний світ споживних вартостей надзвичайно різноманітний. Його основу становлять товари особистого і виробничого споживання. Крім того, існує ринок ремісничих товарів. Переважну їх частину становлять вироби ручної чи частково індустріальної праці. Особливим є ринок раритетів (рідкостей). Це, з одного боку, унікальні наукові відкриття та конструкторські розробки, а з другого — шедеври мистецтва. Товари такого ринку збагачують виробництво культурними і естетичними цінностями та традиціями. Все більшого значення Серед сукупності споживних вартостей набувають різні види сучасного транспорту, енергії, інформації, комп'ютерного забезпечення, доставки енергоносіїв тощо.

Вартість, на відміну від споживної вартості, не лежить на поверхні явищ, тому з'ясування її природи як другої властивості товару є більш складним. Формою її прояву є *мінова вартість*, тобто кількісне співвідношення (пропорція), в якому одні споживні вартості обмінюються на інші. Це співвідношення постійно змінюється залежно від місця й часу, що створює враження випадковості, відсутності внутрішньої стійкої основи мінової вартості. Насправді ж, як би не

відрізнялись мінові вартості одного й того самого товару, вони завжди мають щось загальне. В найрізномірніших товарах спільною є одна властивість: вони — продукти праці. Прирівнювання різномірних товарів один до одного передбачає, очевидно, їх об'єктивну рівність ще до обміну. Внутрішнім змістом товару є вартість як вкладена в товар праця — те спільне, що знаходить вираження у міновому співвідношенні товарів. Саме вартість робить їх порівнянними. Як споживні вартості товари якісно розрізняються, як вартості — мають спільну міру.

Вартість виражає відносини між товаровиробниками з приводу порівняння витрат їх праці на виробництво благ і послуг, якими вони обмінюються.

Кількісні характеристики праці, витраченої на виготовлення товару, втілюються у величині вартості товару. Розрізняють *індивідуальну* і *суспільна необхідну працю* й відповідно *індивідуальну* і *суспільну вартість товару*.

Товаровиробники діють у різних індивідуальних і природно-кліматичних умовах. Тому на виробництво товарів одного й того самого виду, однакової маси і однакової якості витрачається різна кількість праці, що знаходить своє втілення в витратах робочого часу. Згідно з цим у товарах втілюється різна індивідуальна вартість. Робочий час, витрачений на виробництво товару окремим виробником (підприємством), називається *індивідуальним часом*, а вартість, створена ним, — *індивідуальною вартістю*. Проте на ринку товари однакової споживної вартості оцінюються покупцями (споживачами) однією мірою, яка не збігається з індивідуальним робочим часом. Це означає, що ринок у процесі обміну враховує лише *суспільну вартість*. Величина її визначається не індивідуальними витратами праці, а *суспільна необхідним робочим часом*, тобто тим робочим часом, який визначається наявними суспільне нормальними умовами виробництва при середньому в конкретному періоді і в даному суспільстві рівні уміння й інтенсивності праці товаровиробників. Суспільне нормальні умови виробництва — це типові, пануючі в конкретному суспільстві в певний час.

Отже, **величина вартості товару** значною мірою визначається суспільне необхідними витратами праці й вимірюється суспільне необхідним робочим часом. Величина останнього, як правило, збігається з індивідуальними витратами праці тих товаровиробників, які доставляють на ринок переважну більшість товарів одного виду, і встановлюється стихійно в процесі конкурентної боротьби. Такі товаровиробники знаходяться в кращому становищі, ніж їх конкуренти, оскільки останні зазнають втрат на суму реалізованої продукції, помножену на різницю суспільної та індивідуальної вартості продукції.

Суспільне необхідний робочий час і зумовлена ним величина суспільної вартості не залишаються незмінними і залежать від продуктивної сили праці та її інтенсивності.

Продуктивна сила праці визначається, в свою чергу, рівнем розвитку науки, природними здібностями, досвідом, культурою і кваліфікацією робітника, а також суспільною комбінацією виробничого процесу та природними умовами, в яких він відбувається. Величина вартості товару змінюється прямо пропорційно кількості і обернено пропорційно продуктивній силі праці. Під час інтенсивнішої праці одиниця часу виражає більшу масу праці. Це свідчить про те, що сам по собі робочий час не може дати повне уявлення про фактичні витрати праці. Тому при різній інтенсивності праці він не може бути безумовним мірилом вартості. Суспільне необхідні витрати праці вимірюються робочим часом лише при її середній інтенсивності.

Базовою величиною для вимірювання вартості товару є витрати *простої праці* (тобто без спеціальної кваліфікації), посиленої кожному здоровому члену суспільства на даному етапі розвитку. *Складна праця* — кваліфікована, вона вимагає попередньої підготовки виробника. За одиницю складної праці створюється більша вартість, ніж за одиницю простої. Складна праця зводиться до простої (редукція праці) через ринкові відносини.

У цілому величина вартості товару значною мірою визначається суспільне необхідними витратами праці, а також його корисністю.

У процесі праці людина створює споживну вартість і вартість товару. Це впливає з подвійної природи праці, яка створює товар. З одного боку, вона має корисний зміст і створює блага та послуги, що задовольняють ті чи інші потреби людей. Певна корисна праця є природною необхідністю існування людей незалежно від суспільних умов. З другого боку, праця кожного товаровиробника є частиною всієї суспільної праці як витрати людської робочої сили взагалі безвідносно до її конкретних форм. **Перший вид — це конкретна праця, другий — абстрактна праця**

Конкретній праці властиві мета, певний характер операцій, предмет, засоби і, нарешті, результати. Вона витрачається в доцільній, корисній формі, що характеризує її з одного якісного боку. Конкретна праця створює певну споживну вартість (хліб, вугілля, метал, будинки, обслуговування тощо). Розрізнення споживних вартостей зумовлюється тим, що вони є результатами якісно різних видів корисної праці (трудових зусиль хлібороба, шахтаря, металурга, будівельника, лікаря, вчителя та ін.). Саме специфічний характер конкретної праці кожного товаровиробника і породжує її відмінність від праці іншого товаровиробника.

Другий бік праці — праця взагалі як продуктивна витрата розумових здібностей, сили мускулів тощо безвідносно до її корисної доцільної форми. Вона характеризує працю насамперед кількісно, як джерело вартості в товарному виробництві.

На всіх історичних етапах суспільного розвитку праця виступає, з одного боку, як корисна, доцільна, а з другого — як витрата фізичних і розумових сил, як "праця взагалі". Однак лише за умов товарного виробництва ця подвійність набуває особливих історичних форм як праця конкретна і абстрактна. Якщо немає товарного виробництва, то немає й товару з його двома властивостями і відповідно немає абстрактної праці й породжуваної нею вартості. Абстрактна праця, яка значною мірою створює вартість, є специфічною формою праці, що властива лише товарному господарству і відбиває відносини товаровиробників. Процеси конкретної праці — це сукупність економічних явищ, безпосередньо пов'язаних з функціонуванням конкретної праці; процеси абстрактної праці — це всі безпосередньо пов'язані з нею явища. До перших належать: процес створення споживної вартості товару, в якому вирішальну роль відіграє корисна форма праці; споживної вартості товару як результат функціонування конкретної праці; перенесення старої вартості з засобів виробництва, здійснюване конкретною працею, на заново створюваний товар. До других — створення вартості товару як результат функціонування абстрактної праці; додаткового продукту незалежно від його конкретних форм. В усіх цих випадках йдеться лише про нерозривно пов'язані між собою сторони економічних явищ товарного виробництва, оскільки процеси конкретної праці не існують окремо від відповідних процесів абстрактної праці, а останні перебувають в органічному зв'язку з першими. Крім того, конкретна праця, створюючи споживну вартість, впливає й на вартість товару. В свою чергу, абстрактна праця, значною мірою створюючи вартість, впливає й на споживну вартість товару.

Під впливом науково-технічного прогресу відбуваються важливі зміни як у конкретній, так і в абстрактній праці. В зв'язку з розвитком нових видів виробництва і технологій, використанням у них немеханічних форм руху матерії (наприклад, лазерної тощо) з'являється багато нових професій (видів конкретної праці), чимало старих — відмирає. Разом з тим суттєво підвищується рівень кваліфікації робочої сили. Стосовно абстрактної праці найважливіші зміни полягають у значному збільшенні інтенсивності витрат, насамперед розумових, психічних, нервових сил трудівників, а також у зростанні складності виконуваної ними праці. Як бачимо з викладеного, обидві властивості товару — споживна вартість і вартість — тісно взаємопов'язані й впливають одна на іншу. Ця взаємопов'язаність знаходить свій вияв в такій ознаці товару, як *цінність*. Вона визначається, з одного боку, суспільне необхідними витратами на виробництво товару, а з іншого — індивідуальним сприйняттям кожним покупцем споживної його вартості. Звідси категорія цінності поєднує в собі як об'єктивне, так і суб'єктивне сприйняття товару покупцем. Через цю категорію відбувається поєднання різноманітних теоретичних підходів до визначення ціни товару як грошового вираження, насамперед його вартості, а також споживної вартості. Виготовлення тих чи інших товарів — особиста справа кожного товаровиробника. Його конкретна праця виступає безпосередньо як *приватна праця*. Водночас суспільний поділ праці пов'язує між собою окремих товаровиробників — власників знарядь, предметів і продуктів праці, які фактично працюють один на одного. Тому їх праця виступає й як *суспільна праця*. В результаті виникає і розвивається *суперечність між приватною і суспільною працею*. Суть її полягає в тому, що лише на ринку, в процесі обміну товарів і ринкової конкуренції, виявляється суспільний характер втіленої в них праці, залежність учасників обміну один від одного. На ринку відбувається процес суспільного обліку праці.

Розробку **теорії трудової** вартості було почато представниками класичної політичної економії У. Петті, А. Смітом, Д. Рікардо та ін. Свій дальший розвиток вона отримала в працях К. Маркса, який розробив учення про двоїстий характер праці, втіленої в товарі, розкрив суперечність між приватною і суспільною, конкретною і абстрактною працею, споживною вартістю і вартістю товару, дослідив історичний процес розвитку обміну і форм вартості, розкрив природу і суть грошей як загального еквівалента. В його економічній концепції трудова теорія вартості та заснована на ній теорія додаткової вартості займають центральне місце.

Світовій економічній науці відомі й інші теорії вартості: ті, що в центр уваги ставили витрати, і ті, що перемістили його на кінцеві результати виробництва.

Крім трудової вартості до "витратних" концепцій належать також теорія витрат виробництва і теорія трьох факторів виробництва. Прихильники **теорії витрат виробництва** (Р. Торренс, Н. Сеніор, Дж. Мілль, Дж. Мак-Куллох та ін.) розглядають витрати виробництва як основу мінової вартості і цін, вважаючи, що нова вартість створюється не лише живою, а й минулою, уречевленою працею. Вони виходять з того, що оскільки величина витрат виробництва залежить від цін на окремі їх елементи (предмети і засоби праці, робочу силу), то використання витрат як основи ціноутворення означає, по суті, пояснення цін на товари цінами на елементи витрат.

Родоначальники **теорії трьох факторів виробництва** французькі економісти першої половини ХІХ ст. Ж. Б. Сей і Ф. Бастія трактували формування вартості в процесі виробництва як результат витрат трьох його основних факторів: праці, капіталу і землі. Всі вони беруть рівноправну участь (яка визначається для кожного з них ринком) у створенні вартості. Кожний з цих факторів "створює" відповідну частину вартості: праця — заробітну плату, капітал — відсоток, а земля — ренту. Виведення доходів з продуктивності факторів означало, що власники капіталу і землі

привласнюють відсоток і ренту. При наявності усупільненої власності на ці фактори виробництва такі доходи належать широким верствам суспільства. К. Маркс у першому томі "Капіталу", широко абстрагуючись при розгляді теорії вартості, припускав участь всіх факторів виробництва у створенні лише споживної вартості. У третьому томі, в якому йдеться про конкретні економічні явища, щодо теорії ціни виробництва (а також ренти) він визнавав вплив факторів виробництва на мінову вартість і ціну. За К. Марксом, величина капіталу впливає на ціну через перерозподіл прибутку і перетворену форму вартості — ціну виробництва. Остання утворюється за допомогою вирівнювання норми прибутку в різних галузях у процесі переливання капіталу в результаті міжгалузевої конкуренції.

В останній третині XIX ст. набув поширення принципово новий підхід до аналізу вартості — з позиції **теорії граничної корисності**. Її прихильники (У. С. Джевонс, К. Менгер, Ф. Візер, Е. Бем-Баверк, Л. Вальрас, Дж. Б. Кларк та ін.) вважали неприйнятним зведення вартості до витрат праці або трьох факторів виробництва. На їх думку, вартість (цінність) визначається мірою корисності результату. Вони розмежували **сукупну корисність блага** (тобто корисність усього запасу або всієї доступної даному індивіду кількості благ) і **граничну корисність блага** (тобто корисність останньої одиниці цього запасу або доступної кількості благ). Цінність розглядалась ними як суб'єктивна за своєю природою категорія, як судження так званої економічної людини про важливість благ, наявних в її розпорядженні, для підтримання життя і добробуту.

Значний вплив на сучасні теорії вартості і ціни справляє **неокласична** теорія англійського економіста кінця XIX — початку XX ст. А. Маршалла. Відкинувши принцип монізму у з'ясуванні джерела вартості, він поєднав теорію класиків політекономії про визначальну роль витрат виробництва з теоріями граничної корисності, попиту і пропозиції у формуванні і русі цін. А. Маршалл виходив з того, що формування ринкових цін відбувається в результаті взаємодії попиту і пропозиції та пов'язував зміну попиту з категорією граничної корисності, а пропозиції — з вирішальним впливом витрат виробництва. Він вважав, що витрати виробництва, інтенсивність попиту, межа виробництва і ціна продукту взаємно регулюють одна одну, і тут не виникає ніякого порочного кола при твердженні, що кожна з них частково регулюється іншими.

У XX ст. відбулась еволюція теорії вартості. По-перше, в країнах ринкової економіки розробці теорій вартості перестали надавати тієї вирішальної ролі, яку вона мала в XVIII— XIX ст. Це пов'язано з утвердженням підприємницької ринкової системи і поворотом представників економічної думки країн розвинутої ринкової економіки до розробки переважно теорії ціни як категорії, яка знаходиться на поверхні економічного життя і найтісніше пов'язана з господарським механізмом. В результаті такого повороту розробка теорії вартості відійшла на другий план, а на перший вийшла розробка саме теорії ціни. Спочатку таке дослідження велось на мікро рівні, а з 30-х років XX ст. під впливом економічної теорії Дж. М. Кейнса та у відповідь на об'єктивні реалії економічних потрясінь в ринковій економіці поширилось і на макрорівень.

По-друге, на мікро рівні економіки отримали розвиток теорії не лише досконалої (вільної) конкуренції, а й теорії недосконалої (обмеженої) конкуренції (Е. Чемберлін, Дж. Робінсон), які досліджували ціноутворення в умовах обмеженої конкуренції.

По-третє, на відміну від класичної і марксистської теорії вартості функціональна теорія висунула **на** перше місце внесок кожного елемента відтворювального процесу (живої і втіленої в засобах виробництва праці, природних ресурсів) у виробництво і добробут людини.

Нині на противагу традиційним уявленням **про** альтернативність і взаємовиключність теорій трудової вартості і граничної корисності висунута гіпотеза про здійснення саме автентичним марксизмом органічного синтезу теорії витрат виробництва і суспільної корисності і виявлення ним головного змісту вартості з загально історичної точки зору. У "Начерках до критики політичної економії" щодо визначення вартості витратам виробництва (школа Д. Рікардо) чи корисністю речей (школа Ж. Б. Сея) Ф. Енгельс писав: "Спробуємо внести ясність у цю плутанину. Вартість речі включає в себе обидва фактори, насильно і, як ми бачили, марно роз'єднуванні сторонами, що сперечаються. Вартість є відношення витрат виробництва до корисності. Найближче застосування вартості має місце при роз'ясненні питання про те, чи слід взагалі виробляти дану річ, тобто чи покриває її корисність витрати виробництва. Тільки після цього може йти мова про застосування вартості для обміну. Якщо витрати виробництва двох речей однакові, то корисність буде вирішальним моментом у визначенні їх порівняльної вартості". Визначення вартості як відношення витрат виробництва до корисності вважається вираженням суті позиції марксизму з питання про економічний зміст вартості з загально історичної точки зору. При цьому йдеться про загально історичний елемент, який визначається внутрішньою метою, властивою виробництву, і полягає "в створенні достатку, який містить в собі як кількість споживних вартостей, так і багатоманітність їх, що, в свою чергу, зумовлює високий розвиток людини як виробника, всебічний розвиток її продуктивних здібностей. Один з напрямів (перший) загального перегляду трудової теорії вартості співзвучний з тією економічною думкою, яка століття тому запропонувала синтезувати "витратну" і "результатну" сторони єдиної теорії економічної цінності (вартості). Початок цьому поклав видатний український економіст М. І. Туган-Барановський, який ще в 1890 р. зазначав, що теорія граничної корисності не спростовує поглядів Д. Рікардо чи К. Маркса, а навпаки, якщо правильно її розуміти, то несподівано підтверджуються вчення названих економістів. Така позиція суперечила поглядам більшості соціал-демократів (К. Каутського, Р. Гільфердінга, Г. В. Плеханова, М. І. Бухаріна та ін.), які вбачали в теорії граничної корисності прямий виклик марксизму. Цьому чимало сприяли й твердження самих творців теорії граничної корисності К. Менгера, Ф. Візера, Е. Бем-Баверка про принципову відмінність її як від вчення класиків політекономії, так і від економічної теорії марксизму. На думку М. І. Туган-Барановського, теорія граничної корисності висвітлює цінність (вартість) з іншого боку, а тому не спростовує, а доповнює трудову теорію вартості, утворюючи з нею органічну єдність. М. І. Туган-Барановський зауважував, що можна було думати про невідповідність між оцінкою блага за його господарською корисністю і його ж оцінкою за трудовою вартістю, але теорія граничної корисності доводить, що обидва принципи оцінки узгоджені. Ступінь узгодженості тим більший, чим більше розподіл праці підкоряється господарському принципу. Чимало російських і українських економістів (В. К. Дмитрієв, Р. М. Орженцький, А. Д. Білімович та ін.) також виступали за органічний синтез трудової теорії вартості і теорії граничної корисності виходячи з "господарського принципу". Останній вони виводили з досвіду внутрішніх переживань господарюючого суб'єкта, що виявляються в його вчинках. Прибічники пропонованого синтезу виходили з *принципу релятивізму (відносності)*. Вони вважали, що жодна з відомих економічних думці теорій вартості, цінності не є абсолютною. В кожній з цих теорій містяться раціональні засади, елементи.

Другий напрям загального перегляду трудової теорії вартості виходить з того, що в питанні про вимірювання корисності основоположники марксизму не пішли далі загального визнання його необхідності й практично не помітили теорії граничної корисності. Це пояснюється тим, що абстрагування, до якого вони вдавалися під час аналізу підприємницької експлуатації, не могло бути застосоване під час аналізу функціональної сторони відтворювального процесу. Категорії, які

потрібні для розуміння останньої, могли б поставити під сумнів абсолютизацію додаткової вартості як єдиного джерела прибутку капіталу.

Прихильники другого напряму вважають догматичним визначення вартості виключно втіленою в товарі суспільною працею і усунення від розгляду корисності. На їх думку, вартість (цінність) є синтезом результатів і витрат виробництва, де перші є єдністю конкретної та абстрактної корисності, а другі — єдністю конкретної та абстрактної праці (ширше — всіх відтворюваних і не відтворюваних ресурсів, які мають альтернативи у розвитку товарного виробництва).

3. Закон вартості і його роль в розвитку товарного виробництва. Функції закону вартості.

Закон, що регулює розвиток товарного виробництва шляхом обміну товарами відповідно до кількості втіленої в них абстрактної суспільної необхідної праці, **називається законом вартості**. Він є основним законом простого товарного виробництва.

Закон вартості виражає внутрішньо необхідний і стійкий зв'язок між суспільною необхідною працею, витраченою на виробництво товару і цінами товарів за умов відносної відповідності попиту і пропозиції. Закон вартості відтворює: внутрішньо необхідні істотні і стійкі зв'язки між індивідуальним і суспільно необхідним робочим часом; внутрішньо необхідні і стійкі зв'язки між вартістю і цінами товарів; наявність стійких зв'язків між виробниками одного виду товарів через конкуренцію, за якої забезпечується взаємний вплив одного виробника на іншого; внутрішньо необхідні зв'язки між працею виробника товарів (суспільно необхідним робочим часом та умовами виробництва); наявність стійкого зв'язку між попитом і пропозицією; обмін еквівалентів, тобто обмін товарів відповідно до кількості та якості витраченої на них суспільної необхідної праці.

Найповніше сутність закону вартості як основного закону простого товарного виробництва виявляється через його функції.

Механізм дії закону вартості в умовах стихійного господарства припускає коливання цін навколо вартості. Відхилення цін від вартості є своєрідним барометром, що показує диспропорції в розподілі суспільної праці. Якщо в даній сфері докладається недостатньо суспільної праці і попит на товар, вироблюваний тут, не задовольняється, ціна товару перевищуватиме вартість. Якщо в дану сферу вкладається занадто багато суспільної праці і пропозиція товарів для продажу перевищує попит на них, ціна впаде нижче за вартість. Проте на відміну від звичайного барометра, що тільки показує погоду, але не може на неї впливати, механізм коливання цін не тільки констатує зміну пропорцій, але й є знаряддям їх стихійного регулювання. Припустимо, що в даний момент на ринку з'явився підвищений попит на чоботи і знижений — на костюми. Ціна чобіт перевищить вартість, а костюма — стане нижчою за вартість. Це призведе до того, що кравці не одержать повного відшкодування витрат своєї праці; шевці, навпроти, привласнюватимуть якусь додаткову, зайву частину суспільної праці. За таких умов неминуче почнеться перелив праці, капіталів зі збиткових сфер у вигідні. Число шевців збільшиться, число кравців скоротиться. Кількість чобіт, що надходять на ринок, зросте, а костюмів — зменшиться. Тож зміниться співвідношення між попитом і пропозицією, почнеться відхилення цін в інший бік. У процесі розподілу праці між сферами вартість в остаточному підсумку і виявляється центром, навколо якого коливаються ринкові ціни товарів. Через стихійне коливання цін закон вартості розподіляє і перерозподіляє працю відповідно до суспільних потреб, регулює встановлення визначених пропорцій між різноманітними сферами виробництва. У кожній галузі виявляється то надлишок пропозиції над попитом, то нестача пропозиції порівняно з попитом. Це неминуче, оскільки перелив праці з однієї сфери в іншу ніхто свідомо не визначає; цей процес відбувається стихійно.

Тому збіг пропозиції з попитом може бути лише моментом, а їх розбіжність — звичайним явищем. Тимчасова пропорційність досягається лише шляхом її постійного порушення. Стихійний характер закону вартості і весь механізм його дії за приватного виробництва призводять до постійних змін в економічному положенні товаровиробників. Між товаровиробниками неминуче триває конкурентна боротьба. Якщо ціна на товар підвищується, то виграють виробники цього товару, а споживачі (покупці) програють. Якщо ціна знижується, то, навпаки, програють виробники, а покупці виграють. За визначеними межами втрати від зниження цін можуть виявитися настільки значними, у першу черг¹ для тих виробників, в яких індивідуальна вартість вища за суспільну, що вони не зможуть продовжувати процес виробництва: виторг від продажу товару буде менше, ніж необхідно для купівлі сировини і забезпечення виробника та його сім'ї засобами існування. Якщо навіть товари продаються за вартістю, суперечності між індивідуальною та суспільною необхідною працею призводять до диференціації товаровиробників. Ті з них, в яких витрати праці на виробництво товарів менші, ніж суспільне необхідні, у разі продажу товарів за єдиною суспільною вартістю зможуть одержати вигреш і збагатитися. Товаровиробники, індивідуальні витрати яких вищі за суспільне необхідні, навпаки, у разі продажу товарів за суспільною вартістю зазнаватимуть збитків, їх становище швидко погіршуватиметься, рівень життя знизиться, а виробництво почне занепадати. Такі виробники зрештою збанкрутують, вони позбавляться будь-яких засобів виробництва, а отже, й можливості жити за рахунок праці у своєму власному господарстві. Становище тих товаровиробників, в яких індивідуальні витрати збігаються із суспільне необхідними, характеризується постійною нестабільністю, оскільки суспільне необхідний робочий час не залишається незмінним. Як тільки краща група почне робити основну масу товарів даного роду, величина вартості знизиться. Тепер суспільне необхідним робочим часом стане час, що витрачається кращою групою. Середня група виявиться на положенні тих товаровиробників, в яких індивідуальні витрати перевищують суспільне необхідні, що неминуче позначиться на стані їх господарства.

Таким чином, конкурентна боротьба, суперечності між індивідуальною і суспільне необхідною працею неминуче призводять до того, що частина товаровиробників збагачується і збільшує масштаби виробництва; решта розорюється.

Протиріччя між індивідуальною і суспільне необхідною працею є рушійною силою в розвитку продуктивних сил за умов товарного виробництва. Воно змушує товаровиробників підвищувати продуктивність праці шляхом вдосконалення техніки й організації виробництва. Жорстка конкурентна боротьба, під час якої виживають тільки сильніші, змушує товаровиробників стартити на шлях впровадження технічних удосконалень. Інакше розорення неминуче. Зростання продуктивності праці веде до зниження вартості товарів, а відповідно й їх цін. Це, в свою чергу, надає нового поштовху підвищенню продуктивності праці. Якщо при натуральних формах господарства тисячоліттями могли зберігатися старі, «дідівські» прийоми і методи виробництва, рутинна техніка, то за товарного виробництва такий застій неможливий. Розвиток продуктивних сил, підвищення продуктивності праці диктуються тут самим характером економічних відносин. За цієї форми виробництва прогрес у розвитку продуктивних сил досягається значно швидше, ніж при замкненому, натуральному господарстві. Дана функція називається рушійною силою стихійного розвитку продуктивних сил. У суспільстві товаровиробників усе робиться для ринку. Тому будь-яка річ наділяється властивостями товару. Вартість останнього ж стає такою самою його «природною» властивістю, як і його споживча вартість. Пропорції обміну між різними товарами виступають як речовинна властивість товарів, а не як вираз визначених пропорцій праці, витраченої їх власниками. Починає здаватися, що світ речей має свої незалежні від людей закони. Більше того, люди стають залежними від рух¹ речей, від відносин між речами. Той або інший розмір суспільної

вартості, на відміну від індивідуальної, коливання цін навколо вартості - все це вирішальні чинники, які впливають на долі товаровиробників.

Відносини людей набувають форми відносин речей, а речі нібито одержують суспільні властивості. Наприклад, мінова вартість — кількісне визначення відносин двох товарів, речей. Але за цими відносинами криються виробничі, трудові стосунки людей: речі співвідносяться одна з одною як кількість людської праці, втіленої в них. Порівняння товарів є по суті-зіставленням праці людей, що створили ці товари. Пропорції обміну речей є не що інше, як визначена форма прояву і реалізації визначених пропорцій суспільної праці, що містяться в цих речах. Ми з'ясували, що за мінOVOю вартістю криється вартість, яка є матеріалізованою працею. За всіх систем суспільних відносин речі були продуктами праці. У даному розумінні праця завжди уречевлюється. У товарному ж господарстві уречевлення має інший зміст. Праця окремої особи в такому господарстві має суспільну значимість і являє собою частку сукупної суспільної праці тільки в речі. Тому саме як носій визначеної кількості суспільної праці продукт є вартістю. Ця суспільна властивість речі, як ми вже бачили, не може зумовлюватися фактом фізичної витрати праці. На річ може бути витрачена одна кількість праці, а в дійсності вона може бути носієм цілком іншої кількості суспільно значимої, суспільно необхідної праці. Вартість є речова форма існування витраченого на виробництво продукту суспільної праці. Товарна форма відносин припускає, що люди не тільки вступають в стосунки між собою з приводу речей, але самі ці стосунки здійснюються через речі, у речовій формі. Речова форма виразу витрат суспільної праці є специфічною, властивою суспільству товаровиробників. Вартість виступає як суспільна властивість продукту. Зовнішні форми свого виразу і руху ця властивість знаходить у міновій вартості. Остання є формою виразу вартості продукту. Вартість, у свою чергу, є предметною, речовою формою буття абстрактної праці. Відповідно до цього ніякої іншої форми виявлення вартості, крім мінOVOї, тобто мінOVOго відношення речей, немає.

Висновки

- 1 Першим типом економічної організації суспільного виробництва було натуральне господарство, за якого продукти праці використовувались для задоволення особистих потреб виробників і членів їх родин.
2. Товарне виробництво – це такий тип організації економіки, при якому продукти праці виробляються для продажу на ринок.
- 3.Товар- це продукт праці, який має дві властивості: задовольняє певну потребу людини, та здатний обмінюватись на інші блага в певних пропорціях.
4. Розробку теорії вартості було почато представниками класичної політичної економії У. Петті, А.Сметом, Д.Рікардо, а розвинуто К.Марксом, який розробив учення про двоїстий характер праці.
5. Закон вартості є основним законом простого товарного виробництва. Він виражає внутрішньо необхідний і стійкий зв'язок між суспільно необхідною працею, втраченою на виробництво товару і цінами товарів за умов відносної відповідності попиту і пропозиції.

Контрольні запитання і завдання.

Які основні типи суспільного господарювання?

Що таке товарне виробництво?

Які умови і причини існування товарного виробництва?

Охарактеризуйте поняття “товар”.

Що таке “споживна вартість” і “вартість” товару? Чим вони відрізняються і який їх внутрішній зв'язок?

У чому полягає подвійна природа праці, що створює товар?

Що таке суспільне необхідний робочий час?

Як впливають на величину вартості товару продуктивність та інтенсивність праці?

Що таке проста і складна праця?

Охарактеризуйте основні теорії вартості.

Тести

Чи є товаром:

- а) вирощена на власному городі картопля для власного споживання;
- б) масове виробництво швейних виробів;
- в) надрукована власна книга;
- г) пошита для себе сукня.

2. Назвіть, що з наведених положень є споживчою вартістю, а що її джерелом;

- а) корисність;
- б) рідкісність речі;
- в) конкретна праця;
- г) співвідношення попиту та пропозиції?

3. Назвіть, що з наведених положень є вартістю товару, а що – її джерелом:

- а) праця товаровиробника;
- б) якість товару;
- в) співвідношення попиту та пропозиції;
- Г) кількість затраченої праці?

Рекомендована література для заглибленого вивчення теми

Основна (Є В БІБЛІОТЕЦІ ТК)

- 1.Базилевич В.Д. Економічна теорія: Політекономія: Підручник / За ред. В.Д. Базилевича. – 5-те вид., – К.: Знання-Прес, 2006. – 615 с.
- 2.Башнянин Г.І. Політична економія: - К.: Ніка-Центр: Ельга, 2000
- 3.Макконнел К.Р., Брю С.Л. Економікс в 2-х томах. – К: Знання, 2004.
- 4.Мочерний С.В. Політична економія: Навчальний посібник. - К.: Знання-Прес, 2002
- 5.Оганян Г.А., Паламарчук В.О., Румянцев А.П. Політична економія:Навчальний посібник. - К.ЦУЛ, 2003.
- 6.Основи економічної теорії: політекономічний аспект: Підручник / Відп. Ред. Климко Г.Н. – К.: Знання-Прес, 2002.
- 7.Політична економія: Підручник.-3-те вид. За ред. Ю.В. Ніколенка. -К.ЦУЛ, 2003
- 8.Політична економія: Підручник.-3-те вид. За ред.В.О.Рибалкіна. -К.ЦУЛ, 2002.

Додаткова

1. Гальчинський А.С. Основи економічної теорії, - Київ, 2005.
2. Климко Г.Н., Нестеренко В.П. Основи економічної теорії,- Київ.,2004.
- 3.Мочерний С., Довбенко М. Економічна теорія: Підручник. – К.: Академія, 2004.
- 4.Основи економічних теорій: навч. посібник / За ред Предборського В.А. – К.: Фенікс, 2001.

Ресурси мережі Internet

- [Економічна теорія Політекономія скачать и читать - Книгоруб.ком](#)

knigorub.com/19276-EkonomniSchna... копия

Калуш 2010 р Мажиналізм (від франц. marginal - граничний) - **економічна теорія**, що досліджує закономірності... • [- Базилевич В. Д. \(ред.\) - Економічна теорія: Політекономія...](#)

work.crimea.ua/file1211-down.html копия Поиск по сайту by Google. ... • [Політекономія ua.coolreferat.com/Політекономія копия](#) Політекономія як суспільно-економічна наука 42 кб. ...

- [http:// economicus/ ru](http://economicus.ru) – економічний портал, головна мета якого, - надання якісної інформації по найширшому спектру економічних дисциплін.
- [www. nber.org](http://www.nber.org) – Національне бюро економічних досліджень США.
- [www. oecd. org](http://www.oecd.org) - Організація економічного співробітництва та розвитку.

Лекція №6. Теорія грошей. Грошовий обіг.

План лекції

- 1.Розвиток форм вартості та виникнення грошей.

2. Функції грошей як загального еквівалента. Концепції грошей.

3. Сучасні зміни в грошовому обігу.

Актуалізація теми

Вивчення даної теми має важливе значення для осмислювання як в цілому курсу політичної економії, так і його складової – питання вирішення ринкових проблем, адже саме гроші виступають сучасною формою прояву вартості (цінності) товару. Пізнання законів руху грошей – це не тільки теоретичне питання, але й важлива категорія для розробки економічної політики.

Основні проблеми теми, на які слід звернути увагу: розвиток форм вартості, сучасні теорії походження грошей, еволюція грошей, їх суть та функції; грошовий обіг і закон вартості.

Економічні терміни та категорії: загальний еквівалент, гроші, проста форма вартості, повна форма вартості, загальна форма вартості, грошова форма вартості, повноцінні (товарні та металеві) і неповноцінні (паперові та кредитні) гроші, міра вартості, засіб обігу, засіб платежу, грошова одиниця, ціна, масштаб цін, грошова маса, чек, вексель, банкнота, кредитна картка, бартерний обмін, ліквідність, купівельна спроможність грошей, валюта, резервна валюта, валютний курс, золотий стандарт, золотий запас, золотий паритет, монометалізм, біметалізм, монетаризм, кредитні гроші, електронні гроші, банківські депозити, грошовий обіг, закон грошового обігу.

1. Розвиток форм вартості та виникнення грошей.

Зміна безпосередньої мети виробництва ускладнює зв'язок між виробництвом і споживанням. За натурального господарства споживчі вартості зі сфери виробництва безпосередньо надходили в сферу споживання. Між виробництвом і споживанням існував прямий і безпосередній зв'язок.

У товарному господарстві через двоїсту природу продуктів праці становище змінюється. В остаточному підсумку всі зроблені товари мають своїм призначенням задоволення тієї або іншої потреби і повинні ввійти в сферу виробничого або особистого споживання. Але товар не відразу надходить у сферу споживання і реалізується як споживча вартість. Перед тим, як «ввійти» в споживання, він має пройти через сферу обміну і реалізуватися як вартість. Останній процес є необхідною попередньою умовою продажу споживчої вартості. У даному разі реалізація товару як вартості та як споживчої вартості не збігаються ні за часом, ні за місцем. Товар може бути проданий в один час і в одному місці, а спожитий іншим часом і в іншому місці. Якщо через які-небудь причини реалізація вартості товару затримується або стає зовсім неможливою, то процес відтворення порушується, оскільки кожний з виробників, не продавши своїх товарів, не може купити необхідні йому для продовження виробництва товари. Протириччя між споживчою вартістю і вартістю виявляється в даному разі в очевидній і руйнівній формах. Поки товар не вступив у мінове відношення з іншим товаром, його вартість залишається прихованою. До процесу обміну можна підрахувати кількість індивідуальної праці, витраченої на виробництво того або іншого товару, але це ще не означає, що тим самим підрахована і виражена вартість. Щоб підрахувати і виразити вартість товару, необхідно насамперед знати, скільки в ньому втілено суспільної абстрактної праці. Але до процесу обміну цього знати ніхто не може.

Для розвинутого товарного господарства характерні грошова форма вартості, вираз вартості товарів у грошах. Проте **грошова форма вартості — результат тривалого історичного розвитку.**

На ранніх етапах розвитку людського суспільства відбувався безпосередній обмін товару на товар. Спочатку це був випадковий і епізодичний обмін, коли у первісних людей внаслідок щасливого збігу обставин (наприклад, вдале полювання, рибалка) з'являлись деякі надлишки продуктів, якими можна було обмінятися. Так з'явилася проста, випадкова, або одинична, форма вартості:

— це така форма, за якої одному товару, що знаходиться у відносній формі вартості, відповідає інший один товар, що перебуває в еквівалентній формі вартості. Якщо поміняти товари A і B місцями, суть простої форми вартості не зміниться. Зміниться лише роль товарів (товар B знаходиться у відносній формі вартості, а товар A — в еквівалентній). Відносна вартість (тобто вартість товару, виражена в певній кількості товару-еквівалента) залежить як від вартості товару A , так і від вартості товару B .

Еквівалентна форма вартості має три особливості.

Перша особливість еквівалентної форми вартості полягає в тому, що споживна вартість, товару-еквівалента безпосередньо виражає свою протилежність — вартість. Власна споживна вартість товару-еквівалента не має значення, бо в ній лише виражається вартість іншого товару. Так, при зважуванні предметів люди користуються терезами, на одну шальку яких кладуть предмет, а на іншу — гирі. Метал, з якого вони виготовлені, має ряд фізичних, хімічних та інших властивостей. Проте всі вони при зважуванні не беруться до уваги, крім однієї — метал має вагу.

Друга особливість еквівалентної форми вартості полягає в тому, що конкретна праця, втілена в товарі-еквіваленті, виражає свою протилежність — абстрактну працю, затрачену на виробництво іншого товару. Аналогічно й споживна вартість товару-еквівалента хоч і створена конкретною працею, але віддзеркалює абстрактну працю.

Третя особливість еквівалентної форми вартості полягає в тому, що приватна праця виробника, який створив товар-еквівалент, є її прямою протилежністю — безпосередньо суспільною працею. В цьому випадку, як і в перших двох, конкретна властивість товару-еквівалента відбиває свою протилежність.

Отже, аналіз навіть простої форми вартості свідчить про те, що вартість не може бути виражена безпосередньо в робочому часі. Вартість одного товару може бути виражена тільки опосередковано, через вартість іншого товару. В самому факті прирівняння у певній міновій пропорції двох різнорідних товарів розкривається їх спільність.

Розвиток суспільного поділу праці, зокрема виділення скотарства і землеробства, сприяв подальшому розвитку товарних відносин. Відбувся перехід від випадкового, епізодичного обміну до регулярного. Він знаменував також перехід від простої, випадкової, або одиничної, форми вартості до повної, або розгорнутої. Її можна виразити так:

x товару $A = y$ товару B , або $= 2$ товару C , або $= d$ товару D або $= n$ товару E .

Отже, на відміну від простої форми вартості при розгорнутій її формі еквівалентами в обміні є численні товари, а мінові пропорції мають регулярний характер.

Повна, або розгорнута, форма вартості — це така форма, при якій одному товару, що перебуває у відносній формі вартості, відповідає безліч інших товарів, що знаходяться в еквівалентній формі вартості.

Проте розгорнута форма вартості має суттєві недоліки, які взагалі властиві міновому господарству як специфічній історичній формі догрошового обміну і створюють труднощі у відносинах товаровиробників. До них належать, по-перше, незавершеність відносної вартості, через яку кількість товарів-еквівалентів з розвитком обміну могла нескінченно зростати. По-друге, різнорідний характер таких еквівалентів. Наприклад, вартість м'яса виражалась і в зерні, і в овочах, і в вовні, і у вині. Це ускладнювало мінові пропорції товарів і орієнтацію товаровиробників в їх господарській діяльності. По-третє, неможливість у багатьох випадках безпосереднього обміну товарів внаслідок невідповідності попиту і пропозиції на конкретному ринку або інтересів товаровиробників. По-четверте, зумовленість пропорцій обміну значною мірою споживчими властивостями товарів. Наприклад, можна обміняти товар на будь-яку міру зерна, але не можна обміняти його на половину горщика, чверть сокири тощо внаслідок відсутності в останніх довільної подільності. Отже, повна, або розгорнута, форма вартості не розв'язує суперечності між споживною вартістю і вартістю, між конкретною і абстрактною працею, що міститься в товарі. Їх розв'язує (але не усуває) подальший розвиток товарного виробництва і обміну, під час якого відбувається перехід від розгорнутої форми обміну до загальної. Відповідно відбувається перехід від повної, або розгорнутої, форми вартості до загальної. Поступово із загальної маси товарів стихійно виділялись такі, які почали відігравати роль головних предметів обміну. Такими товарами в одних місцевостях була худоба, в третіх – хутро тощо.

У підручнику "Основи економічної теорії" за редакцією проф. С.В.Мочерного (Тернопіль - 1993, ст. 117-128) можна знайти необхідний матеріал про розвиток форм вартості та виникнення грошей. Деякі труднощі можуть виникнути при вивченні питання про суть грошей. Справа у тому, що у світовій економічній теорії існує декілька принципово різних підходів до визначення суті грошей. Так, відомий американський вчений, лауреат Нобелівської премії П.Самуельсон вважає, що гроші — сучасний засіб обміну і стандартна одиниця, в якій виражені ціни і борги. Інші американські вчені - Макконнелл та Брю — автори популярного підручника "Економікс" вважають: все, що виконує функції грошей є гроші. За визначенням інших західних вчених, зокрема М.Фрідмана та А.Шварца, гроші — це "тимчасове вмістилище купівельної сили", зручний спосіб організації статистичних спостережень. За К.Марксом гроші—це товар, який у процесі історичного розвитку товарного обміну стихійно виділився на роль загального еквіваленту при обміні товарів. Подібне визначення дається в багатьох підручниках із основ економічної теорії, що вийшли в останні роки на Україні. Порівнюючи різні визначення суті грошей, необхідно мати на увазі, що гроші — це багатофункціональне явище. Тому суть грошей системно втілюється в інших функціях, які гроші виконують.

2. Функції грошей як загального еквівалента. Концепція грошей

З розвитком виробництва і обігу товарів, ринкового господарства в цілому відбувалися як кількісні, так і якісні зміни у функціонуванні грошей, що привело нині до демонетизації золота.

Серед вчених немає єдиної думки щодо кількості функцій грошей. У підручнику "Основи економічної теорії" за редакцією С.В.Мочерного наводиться п'ять функцій грошей: міра вартості, засіб обігу, засіб нагромадження та утворення скарбів, засіб платежу, світові гроші (ст. 121—129). Автори "Економікса" Макконнелл і Брю вважають, що гроші виконують три функції: засобу обігу, міри вартості, засобу збереження. Потрібно звернути увагу на те, що між цими двома точками зору на кількість функцій грошей великого розходження немає. По-перше, американські вчені об'єднують функцію засобу обігу із функцією платежу. По – друге вони виключають функцію світових грошей, так як в сучасних умовах вона фактично не використовується.

Щоб осягнути сутність сучасних грошових систем, зміни у грошовому обігу і в самих грошах при демонетизації золота, слід розкрити підвалини цього процесу через розгляд функцій грошей як загального еквівалента. У розвинутому товарному господарстві гроші у вигляді золота як загальний еквівалент виконували п'ять функцій: міри вартості, засобу обігу, засобу нагромадження, засобу платежу і світових грошей.

Функція міри вартості полягає в тому, що гроші є загальним втіленням і мірилом вартості найрізноманітніших товарів. Не гроші роблять товари сумірними, а втілена в них абстрактна, суспільне необхідна праця. Тому їх вартість може вимірюватись особливим товаром — грошима, що, як конкретна форма втілення абстрактної праці, самі мають вартість і можуть бути мірою вартості.

Ціна — це грошове вираження вартості товарів. Щоб визначити вартість товарів у грошах, треба певну кількість грошового матеріалу прийняти за одиницю. Вона називається масштабом *цін*. У різних країнах за грошову одиницю були прийняті різні вагові кількості грошового металу. Наприклад, у Росії після реформи 1897 р. грошовою одиницею став рубль, який містив 0,774234 г чистого золота. У США масштабом цін є долар, який втілював після реформи 1973 р. і до скасування його золотого паритету (вмісту) 0,736736 г чистого золота. У багатьох країнах фіксована вага металу визначала назву грошових одиниць (г. о.). Проте з часом вони перестали відповідати одна одній. Це було пов'язано, по-перше, з введенням іноземних грошей, які за своєю назвою нічого спільного не мали з ваговими одиницями даної країни; по-друге, із заміною одного металу як загального еквівалента на інший (наприклад, в Англії, коли фунт стерлінгів почав прирівнюватися до золота, це вже не був фунт, а 1/15 або 1/16 фунта); по-третє, з фальсифікацією монети, коли держава навмисне зменшувала ваговий зміст грошової одиниці.

Масштаб цін встановлює держава в законодавчому порядку, тоді як функцію міри вартості гроші виконують об'єктивно. Масштаб цін не залежить від зміни вартості грошового металу, бо він є фіксованою ваговою кількістю металу.

Процес товарного обігу, опосередкованого грошима, можна зобразити формулою $G - G - G$, де G — товар, G — гроші. Цей процес включає два протилежних акти — продаж товару за гроші ($G - G$) і купівлю товару на гроші ($G - G$), в яких гроші відіграють роль посередника і виконують функцію засобу обігу.

Перехід від безпосереднього товарообміну (за формулою $G - G$) до товарного обігу за допомогою грошей ($G - G - G$) дає змогу успішно подолати межі (індивідуальні, часові та просторові), пов'язані з безпосереднім обміном товару на товар. Індивідуальні межі долаються тому, що стає непотрібним одночасний збіг попиту і пропозиції, а також інтересів власників товарів, які ними обмінюються. Продавши товар за гроші, можна придбати на них будь-який інший товар. Збіг у часі й просторі актів продажу-купівлі також стає непотрібним. На одержані за проданий товар гроші можна купити інший товар у будь-який час і в будь-якому місці. Все це сприяє розширенню масштабів товарообміну і прискоренню руху товарів та грошей.

Функція грошей як засобу обігу полягає в тому, що її виконують, по-перше, не ідеальні, а реальні гроші; по-друге, повноцінні та неповноцінні гроші. Оскільки реальні гроші як засіб обігу весь час переходять з рук в руки, виступаючи посередником при обміні товарами, то можуть використовуватись і неповноцінні гроші. Після тривалого перебування в обігу монети втрачають частину своєї ваги. Незважаючи на це, вони продовжують бездоганно функціонувати як засіб обігу, немовби повноцінні. Враховуючи це, в багатьох країнах почали випускати неповноцінні гроші,

замінюючи золото на срібло, мідь, "псувати" монети, тобто зменшувати їх металевий зміст. Потім з'явилися паперові гроші. Появу прообразу паперових грошей можна віднести до I тис. до н. е. У цей час у Китаї з'явилися гроші, виготовлені із шкір білих оленів. Усі білі олені були у власності імператора. В XIII ст. відомий мандрівник Марко Поло побачив у Китаї гроші, виготовлені із перетвореної в драглі внутрішньої частини деревної кори (паперу). Вони мали форму чотирикутних пластинок з особливими знаками та печатками, різну купівельну спроможність і були обов'язковими до приймання. Виникнення паперових грошей пов'язане з іменем хана Хубілая — онука Чингісхана. Широкого розповсюдження паперові гроші набули лише в кінці XVII — на початку XVIII ст. На Заході вони вперше були випущені в британських колоніях Північної Америки в 1690 р. (штат Массачусетс). Спочатку кількість паперових грошей була обмеженою, і тому вони мали високу представницьку вартість. Однак під час війни колоній з метрополією випуск їх різко збільшився, внаслідок цього відбулося різке знецінення паперових грошей (в 10 разів). У Західній Європі паперові гроші увійшли в обіг у Франції в 1716— 1721 рр. Багато випускалось так званих асигнатів під час французької революції та в перші роки після неї (1789— 1797 рр.). Паперові гроші функціонували у вигляді "континентальних" грошей у США з 1775 по 1780 р., так званих грінбеків — у 1861— 1879 рр., не розмінюваних на золото банкнот в Англії — в 1797— 1815 рр. В Австрії паперові гроші розповсюджуються з 1762 р., в Росії — з 1769, в Італії — з 1866, в Пруссії — з 1806 р.

Паперові гроші не мають власної вартості (за винятком вартості паперу і обробки), а тому, як і неповноцінні монети, вони є символами вартості. Держава, випускаючи паперові гроші, надає їм примусовий курс у законодавчому порядку і використовує їх як заміник повноцінних грошей.

Оскільки гроші — це такий особливий товар, на який можна купити будь-який інший, то вони стають загальним втіленням суспільного багатства, яке товаровиробники прагнуть нагромаджувати.

Функцію засобу нагромадження гроші виконують, якщо за обміном товару на гроші не настане обмін грошей на товар і гроші залишать сферу обігу і утворять скарб, виступаючи в своїй золотій або срібній "плоті". Специфіка грошей як засобу нагромадження полягає в тому, що це гроші, по-перше, реальні і, по-друге, повноцінні, тобто такі, які мають власну вартість.

Процес виробництва зумовлює необхідність нагромадження грошей і тимчасового вилучення їх із сфери обігу, адже кожний товаровиробник для придбання засобів і предметів праці має накопичити достатню суму грошей, а тому тією чи іншою мірою він виступає збирачем скарбів. При цьому можуть нагромаджуватися не тільки золото чи срібло, а й металеві та паперові знаки грошей. Періоди суспільних потрясінь і знецінення грошових знаків щодо благородних металів наочно демонструють фіктивність скарбів у формі неповноцінних грошей. Гроші є загальним виразником багатства, їх можна безпосередньо перетворити на будь-який товар. Тому якісно вони не мають меж, проте кожна реальна грошова сума кількісно обмежена і на неї можна придбати лише певну кількість благ. Тому існує суперечність між кількісною межею і якісною безмежністю грошей як загального виразника речового багатства. Поряд з безпосереднім нагромадженням скарбів у монетній формі відбувається їх нагромадження у вигляді предметів розкоші з золота та срібла. Це приводить до того, що, з одного боку, все більш розширюється ринок для золота і срібла незалежно від виконуваної ними функції, а з другого — створюється приховане джерело пропозиції грошей, яке є особливо дійовим у періоди суспільних потрясінь. В умовах обігу металевих грошей останні як скарб стихійно регулювали грошовий обіг. У зв'язку з постійними коливаннями товарного виробництва і товарного обігу, його швидкості, цін циркулююча маса

грошей то зменшувалась, то збільшувалась. Це відповідало випаданню грошей у скарб або вилученню їх з нього. Отже, скарб був відвідним і привідним каналами для циркулюючої грошової маси, завдяки якому вона не знала ні надлишку, ні нестачі.

Функція засобу платежу тісно пов'язана з функцією грошей як засобу обігу. В товарообороті, опосередкованому грошима (продаж заради купівлі), гроші виступали як швидкоплинний посередник і виконували функцію засобу обігу. Коли гроші здійснюють самостійний рух, переходячи від одного власника до іншого, то вони виконують функцію засобу платежу. Цю функцію вони здійснюють як у сфері товарного обігу (продаж товарів у кредит), так і поза ним (наприклад, сплата заробітної плати, податків, орендної плати, квартирної плати, комунальних послуг тощо).

Кредитні гроші виникають з функції грошей як засобу платежу. Коли власник товару продає його в кредит, він не обмежується усним зобов'язанням покупця сплатити його, а вимагає боргову розписку, в якій, як правило, зазначаються товар, його ціна і строк погашення боргу. Така боргова розписка є попередником векселя, так само як останній є безпосереднім попередником кредитних грошей.

Вексель — це боргове зобов'язання, складене за певними правилами. Вперше векселі з'явилися в Італії в середні віки. Спочатку їх використовували для пересилання грошей, потім вони почали проникати в сферу товарного обігу, виконуючи функцію засобу платежу і загального грошового зобов'язання.

Існує суворо визначена форма оформлення векселя: на спеціальному папері, який використовують для друкування грошей, де зазначають, кому і ким, в якому місці і в який час видано вексель, строк і суму платежу по ньому. Вексель підписує той, хто його видав. У векселі не вказується, за що видано грошове зобов'язання. Абстрактний характер векселя дає можливість для зловживань, таких як видача "дружніх", так званих бронзових векселів, які не відображають реальних економічних зв'язків. Вони можуть підірвати вексельний оборот, і тому в усіх країнах переслідуються в кримінальному порядку.

Обліком векселів займаються банки. Фактично банк скуповує векселі, розплачуючись за них власними векселями, які називаються банкнотами.

Банкнота — це зобов'язання банку, банківський білет, тобто кредитні гроші. Випуск банкнот банками здійснюється не лише під векселі, а й під золото та інші дорогоцінності.

Кредитні гроші, векселі, банкноти — важливі елементи функціонування ринку. В процесі становлення ринкових відносин, виникнення і зміцнення ролі фондових, валютних, товарних бірж, комерційних банків у нашій країні вони починають активно використовуватись у господарському механізмі. Між кредитними і паперовими грошима існують суттєві відмінності. Так, паперові гроші виникають з функції обігу, в той час як кредитні — з функції платежу. Паперові гроші випускає держава, яка вимагає від усіх суб'єктів ринкових відносин приймати їх у всіх платежах. Такі гроші випускаються в обіг в міру потреби. Кредитні гроші випускаються банком, вони не обов'язкові для приймання, але забезпечені золотом, іноземною валютою та іншими активами банку. Вони випускаються відповідно до суми товарних векселів і, таким чином, не перевищують потреби в них. Проте в сучасних умовах відмінності між паперовими і кредитними грошима стираються.

Функція світових грошей. Спочатку на світовому ринку панувала подвійна міра вартості — золото і срібло, але згодом функцію світових грошей почало виконувати тільки золото. Нині витіснення золота з грошового обігу стосується і світових грошей. Паперові знаки (долари, фунти стерлінгів, марки, єни тощо) відіграють все більшу роль у міжнародних розрахунках. Проте золото залишається твердими і бажаними для всіх країн світовими грошима, надійним гарантом у міжнародних розрахунках.

Світові гроші функціонують як загальний платіжний засіб, загальний купівельний засіб і абсолютна суспільна матеріалізація багатства взагалі. Як загальний купівельний *засіб* світові гроші функціонують при оплаті міжнародної товарної угоди наявними грошима (наприклад, придбання країною у надзвичайних умовах зерна, зброї тощо).

Як *загальне втілення суспільного багатства* гроші у світовому обігу виступають тоді, коли багатство переноситься з однієї країни в іншу (при переведенні підприємцями своїх грошей на зберігання за кордон, при наданні зовнішніх позик тощо). Для здійснення міжнародних платежів кожна країна потребує певного запасу золота. Тому *золото у вигляді скарбу одночасно є резервним фондом світових грошей*. Зростає також реальна роль у цій функції національних резервних валют та інших різновидів грошей.

До початку ХХ ст. у товарному виробництві й обігу існувало чотири типи загального еквівалента: *товарно-лічильний, товарно-ваговий, металокарбований і емісійний*. До товарно-лічильного загального еквівалента належать товарні гроші: знаряддя праці, худоба, раби, прикраси тощо. Товарно-ваговий пов'язаний з продуктами рослинного походження, що мало псувалися, а пізніше — і з металами. Металокарбований тип передбачає наявність металевих грошей у вигляді монет, а емісійний — різні знаки вартості на спеціальному папері з певною атрибутикою.

У сучасних умовах набув поширення новий **тип загального еквівалента** — *депозитно-електронний*. Він втілений у **банківських депозитах, кредитних картках і електронних грошах**.

Закони грошового обігу.

Залежно від специфічної природи грошей і тих функцій, що вони виконують, діють відповідні закони грошового обігу.

При золотому обігу і тоді, коли грошово-кредитні гроші вільно обмінюються на золото, кількість грошей, необхідних для обороту (КГ), залежить від суми цін і швидкості обігу грошової одиниці. Це можна визначити за такою формулою:

$$КГ = \frac{СЦ - К + ПЛ - ВП}{О}$$

де СЦ — сума товарних цін;

К — сума цін товарів, проданих у кредит;

ПЛ — сума платежів за борговими зобов'язаннями;

ВП — сума взаємопогашених безготівкових платежів;

О — швидкість оборотів грошової одиниці.

Основними елементами грошового обігу виступають: товарна маса, що перебуває в обігу; рівень цін на товари; швидкість обороту грошей. При цьому не рівень цін на товари залежить від кількості

грошей в обороті, а навпаки, кількість грошей, що перебуває в обігу, залежить від рівня цін. Крім того, не швидкість обігу грошей залежить від їх кількості, а кількість грошей залежить від швидкості обігу. При функціонуванні повноцінних грошей в обігу знаходилася лише необхідна кількість грошових одиниць. Роль регулятора тут стихійно збігалася з функцією грошей як засобу нагромадження. В обігу, крім повноцінних, перебувають і паперово-кредитні гроші, що підпорядковуються закону обігу паперових грошей. Суть його полягає в тому, що їх кількість у сфері обігу повинна дорівнювати кількості золотих грошей, необхідних для нормального функціонування товарообігу. Завдяки функції грошей як засобу платежу стала можливою поява кредитних грошей. Це відбувається у разі, коли боргові зобов'язання стають засобами обігу і платежу. Число видів кредитних грошей постійно зростає. Поряд із банкнотами (вексель на банкіра), чеками останнім часом широко практикуються кредитні картки.

Світовій економічній літературі відомо кілька альтернативних концепцій походження грошей. В одній з них — **раціоналістичній** — зазначається, що гроші є результатом згоди між людьми, які визнали необхідність спеціальних засобів для обслуговування мінового обороту. Вперше ця концепція була висунута Аристотелем у праці "Нікомахова етика". Деяке законодавче відображення вона знайшла в античному і середньовічному суспільствах. Наприклад, у римському праві було зафіксовано, що імператор декретує вартість грошей.

Різновидом раціоналістичної концепції є **державна теорія грошей** німецького економіста Г. Кнаппа. В книзі "Державна теорія грошей" він назвав гроші "продуктом правопорядку", творінням державної влади, встановленим законом платіжним засобом. На його думку, створені державою гроші приймаються незалежно від їх металевого змісту, є "хартальними платіжними засобами", тобто умовними знаками, наділеними державною владою певною платіжною силою. Раціоналістична концепція походження грошей застосовується і в літературі кінця ХХ ст. під час аналізу тих форм, яких набувають гроші. Відомий англійський економіст Л. Харріс у праці "Грошова теорія" викладає суть цієї концепції: "Сам по собі доларовий білет — річ непотрібна; він набуває вартості лише тому, що суспільство через свої закони і звичаї наділяє його властивістю функціонувати як засіб обігу. Аналогічно морські черепашки, які використовувалися в деяких співтовариствах як гроші, не мали б вартості, якби суспільна структура, яка їх породила, не потребувала в якійсь формі грошей і не надала їм відповідної ролі. Отже, раціоналістична концепція заперечує товарну природу грошей, їх стихійне походження.

Представники іншої концепції — **еволюційного походження грошей** — вказують на товарну природу грошей, стихійне виділення їх із загальної маси товарів і на їх особливе місце в економіці. Всебічно ця концепція була обґрунтована в роботах К. Маркса та його послідовників. Однак вона має прихильників не тільки серед марксистів. Концепція поширена і в сучасній економічній літературі Заходу, хоч і не пов'язується з подвійним характером праці, втіленої в товарі, і подвійною природою товару, його - внутрішньою суперечністю. Представники функціональних концепцій грошей серед конкретних причин, які викликають необхідність використання грошей, називають такі: відсутність синхронізації надходжень і платежів, яка ускладнює прямий товарообмін; наявність трансакційних витрат, тобто витрат праці і ресурсів, необхідних для здійснення товарообмінних угод (у цьому випадку гроші є засобом мінімізації витрат); невизначеність господарських перспектив, що змушує учасників обігу накопичувати залишки грошей для страхування від ризику; час як невід'ємний елемент процесів виробництва і обігу товарів, який надає грошам роль з'єднувального ланцюга між сьогоденням і майбутнім. Економісти неокласичної школи, як правило, пов'язують існування грошей з першими двома причинами, а прихильники кейнсіанського напрямку — з двома останніми. Ще в ХІХ ст. чимало

економістів звертали увагу на відсутність у вчених навіть відносної згоди з питання про сутність грошей. Незважаючи на велику кількість досліджень з грошової теорії, таке положення спостерігається й нині.

У сучасній світовій економічній теорії існує кілька принципово різних підходів до визначення суті грошей. Прихильники *першого підходу* (М. Фрідман, А. Шварц та ін.) фактично розглядають гроші лише як зручний спосіб організації статистичних спостережень і визначають їх як "тимчасове вмістилище купівельної сили". При цьому увага концентрується на конструюванні різних грошових агрегатів, виявленні елементного складу пропозиції грошей тощо.

В основу *другого підходу* — найбільш поширеного серед західних економістів — покладено попередній теоретичний аналіз функцій грошей, на підставі якого визначаються суті і форми грошей. Так, автори популярного підручника "Економіко" американські професори К. Р. Макконнелл та С. Л. Брю вважають, що гроші — це те, що гроші роблять. Все, що виконує функції грошей, і є гроші. Л. Харріс також визначає суть грошей через їх функції, стверджуючи, що гроші — це будь-який товар, який функціонує як засіб обігу, розрахункова одиниця і засіб збереження вартості. Найчастіше в роботах сучасних західних учених виділяється три функції грошей: засіб обігу, одиниця розрахунку, збереження вартості. Перевага при цьому віддається функції засобу обігу. Тому положення про гроші як товар, що виконує різні функції, трансформується у визначення: гроші — це все, що загальноприйняте як засіб обміну, а останній — це все, що приймається в обмін на товари й послуги. Поширеним є отожднювання грошей як засобу обігу чи засобу платежу і об'єднання двох останніх в одну функцію. Отже, питання про функції грошей підмінюється питанням про суть грошей. Але найбільш обґрунтовано історичну суть і функції грошей розкривають концепції, які розглядають їх через розвиток форм вартості.

3. Сучасні зміни в грошовому обігу.

Розвиток товарного виробництва та грошового обігу привів у наші дні до суттєвих змін у використанні золота як грошей. Практично відбувається процес **демонетизації золота**. Відповідно до Ямайської угоди 1976 р. з 1 квітня 1978 р. золотий вміст національних валют, що називається золотим паритетом грошової одиниці країни (раніше золотої, тепер паперової), був скасований. Нині золото як грошовий матеріал ніде у світі в обігу не використовують. Золото купують тепер як звичайний товар. Практично воно виконує, по-перше, функцію засобу нагромадження скарбів; по-друге, бере участь у визначенні валютних курсів як матеріально-речове, а разом з тим і вартісне забезпечення кредитних грошей (паперових, електронних карток тощо).

Валютний курс — це грошова одиниця країни, виражена в грошових одиницях інших країн. Тепер він визначається купівельною спроможністю певної валюти відносно заданого набору товарів та послуг кількістю 250 найменувань при середньозваженій ціні (в доларах США та в інших національних валютах). Розрахунок валютного курсу здійснюють у кожній країні конкретні установи, наприклад у США — федеральна резервна система за участю відповідних банків; у Франції — національний інститут економіки, фінансів і статистики; в Україні — Національний банк. Так званий споживчий кошик — з 250 найменувань — це споживчі блага, які найбільш широко вживаються. На валютні курси впливають численні фактори: ступінь інфляції, стан платіжного балансу, рівень відсоткових ставок у країні, авторитет валюти на світових ринках тощо. Названий кошик і є основою функції грошей як міри вартості при паперових, електронних та інших грошах. І сьогодні золото залишається найнадійнішим виразником багатства. Справа в тому, що ціна золота в основних валютах на всіх валютних біржах світу, які включені до міжнародної системи автоматичної швидкісної передачі інформації, практично однакова, тобто існує світова ціна золота,

яка відбиває його світову вартість. Це пов'язано з тим, що витрати на виробництво золота усереднюються, продуктивність праці при його виробництві вирівнюється. Раніше золотий курс (ціну) національної грошової одиниці визначала держава, виходячи з золотого запасу країни, запасу інших дорогоцінних металів та інших активів Держбанку. Наприкінці 60-х років цей метод був порушений. Спочатку із ініціативи США як головного кредитора світу, а потім і Міжнародного валютного фонду, в якому США домінують, золото перестало бути міжнародним загальним товарним і грошовим еквівалентом. Його місце посіли кошики відповідних споживчих товарів, на які в кожній країні встановлюються свої ціни в національних грошових одиницях. Отже, курси національних валют визначаються співвідношенням цін у цих валютах за кошик з однаковим набором товарів. Природно, що різниця витрат на виробництво одного й того самого товару в різних країнах робить такий еквівалент досить недостовірною міжнародною мірою вартості.

Функцію засобу обігу та платежу виконують паперові гроші, кредитні білети, електронні картки тощо. Юридичною основою валютної системи для світових грошей були проголошені спеціальні записані права, гарантовані Міжнародним валютним фондом. Курс 50К визначається на основі середньозваженого курсу певного набору національних валют, де на долар США припадає 42 відсотки. На практиці долар США залишається основним міжнародним платіжним засобом. Використовуються національні валюти і ряду інших розвинутих країн. Так, в Європейському Союзі використовують як групову міжнародну безготівкову розрахункову грошову одиницю ЕС17 (з англійської та французької — об'єднана європейська валюта), яка за рішенням, прийнятим керівництвом Союзу у 1996 р., має бути перейменована в Євро. Реальні можливості демонетизації золота створюють сучасний розвиток науково-технічного прогресу, впровадження АСУ, комп'ютеризація обліку, розвиток економічної інтеграції, нових колективних форм власності, її соціалізація тощо. Це відкрило шлях до виявлення необхідної кількості грошей для нормального функціонування господарства без посередника — золота. Демонетизація золота і формування нових валютних систем пройшли певний історичний шлях. Початковим його етапом було витіснення золота як грошей у першій половині ХХ ст. з внутрішнього товарообороту. Закінчується цей шлях заміною золота в товарообороті на світовому ринку. Як уже зазначалося, в основу цього процесу покладено як реальні можливості, так і об'єктивну необхідність. Найбільшого розвитку світова грошова система, заснована на золоті, досягла на початку ХХ ст., коли забезпечувався необмежений обмін національних валют на золото. Ця система одержала назву **ЗОЛОТОГО СТАНДАРТУ**. Нині на основі демонетизації золота формується нова міжнародна валютна система, юридичний статус якої почався після підписання Ямайської угоди. З розвитком масштабів товарного господарства золото поступово не в змозі було виконувати функцію засобу обігу, платежу, а потім і світових грошей внаслідок недостатньої для цього його кількості. До того ж застосування паперових, а потім кредитних та електронних грошей все більше відривало їх від своєї золотої основи. Це давало змогу урядам віддаляти золото від його представницьких форм внаслідок інфляції тощо.

За приблизними оцінками, протягом усієї історії розвитку золотого промислу в стародавні та середні віки (до початку XVII ст.) загальний видобуток золота становив 13,3 тис. т. З 1600 по 1990 р. у світі було добуто 106,2 тис. т золота. Отже, загальний золотий запас людства — приблизно 119,5 тис. т. Третину його (38—39 тис. т) становлять державні золоті запаси, приблизно чверть (28—30 тис. т) золота — тезаврована, тобто накопичена приватними особами у вигляді скарбу, більше третини — використано в ювелірних, зубопротезних і промислово-технічних, особливо радіоелектронних виробках (40—42 тис. т). Певна частина (9—13 тис. т) знаходиться в гробницях, скарбах, тайниках, руїнах стародавніх міст, на дні морів, океанів тощо.

Висновки

1. Грошова форма вартості - результат тривалого історичного розвитку. Грошовий обмін є не тільки результатом, а й важливим фактором всебічного розвитку і поглиблення суспільного поділу праці і її спеціалізації.
2. Сутність грошей у тому, що вони загальним еквівалентом, знаряддям обсягу загально-необхідних затрат. Це-особливий товар, який уособлює вартісні якості всіх інших товарів, на який вони обмінюються.
3. Гроші виконують такі основні функції: міри вартості, засобу обігу, нагромадження, платежу і функції світових грошей.
4. При золотому обігу і тоді, коли грошово-кредитні гроші вільно обмінюються на золото кількість грошей, необхідних для обороту, залежить від суми цін і швидкості обігу грошової одиниці.
5. За критерієм матеріально-речового змісту розрізняють дві групи носіїв грошових властивостей: повноцінні (товарні та металеві) і неповноцінні (паперові та кредитні).
5. Розвиток товарного виробництва та грошового обігу привів у наші дні до суттєвих змін у використанні золота як грошей. Нині відбувається процес демонетизації золота.

Контрольні запитання і завдання.

Як розвиток товарного виробництва і обміну привів до виникнення грошей? У чому їх сутність?

Розкрийте єдність і протилежність товару і грошей.

Які функції грошей як загального еквівалента?

З яких функцій грошей і чому почалася заміна золота на паперові та кредитні гроші?

Охарактеризуйте концепції грошей. Які причини існування різноманітності концепцій грошей сьогодні?

Які сучасні зміни в грошовому обігу?

У чому полягають об'єктивна необхідність і реальні можливості процесу демонетизації золота?

Що таке "споживчий кошик" і як його розраховують?

Як визначають нині валютний курс?

Тести.

1. Що таке гроші, дайте вірне визначення:

- а) предмет домовленості між людьми;
- б) умовність, яка не має власної вартості;
- в) товар, який виконує особливу функцію загального еквівалента.

2. Які функції виконують гроші, коли Ви:

- а) купуєте державну облігацію;
 - б) отримуєте стипендію;
 - в) купуєте лотерею;
 - г) сплачуєте комунальні послуги;
 - д) розраховуєтесь за поставлені товари готівкою;
 - е) розраховуєтесь за поставлені товари через банк;
 - є) розраховуєтесь за поштові послуги;
 - ж) сплачуєте податки;
- або коли:
- з) визначається валютний курс;
 - и) встановлюється ціна на твар;
 - і) повертається кредит;
 - ї) здійснюється уцінка товарів;
 - й) здійснюється розрахунок з іноземним партнером.

Література для заглибленого вивчення теми

Основна (Є В БІБЛІОТЕЦІ ТК)

- 1.Базилевич В.Д. Економічна теорія: Політекономія: Підручник / За ред. В.Д. Базилевича. – 5-те вид., стер. – К.: Знання-Прес, 2006. – 615 с.
- 2.Башнянин Г.І. Політична економія: - К.: Ніка-Центр: Ельга, 2000
- 3.Макконнел К.Р., Брю С.Л. Економікс в 2-х томах. – К: Знання, 2004.
- 4.Мочерний С.В. Політична економія: Навчальний посібник. - К.: Знання-Прес, 2002
- 5.Оганян Г.А., Паламарчук В.О., Румянцев А.П. Політична економія: Навчальний посібник. - К.ЦУЛ, 2003.
- 6.Основи економічної теорії: політекономічний аспект: Підручник / Відп. Ред. Климко Г.Н. – К.: Знання-Прес, 2002.
- 7.Політична економія: Підручник.-3-те вид. За ред. Ю.В. Ніколенка. - К.ЦУЛ, 2003
- 8.Політична економія: Підручник.-3-те вид. За ред.В.О.Рибалкіна. - К.ЦУЛ, 2002.

Додаткова

1. Гальчинський А.С. Основи економічної теорії, - Київ, 2005.
2. Дмитрієнко М.Ф. Гроші, - Енциклопедія історії України. Редкол.: В.А. Смолій та ін.. Інститут історії України НАН України. - К.: Наук. думка, 2004. - Т.2.
3. Климко Г.Н., Нестеренко В.П. Основи економічної теорії, - Київ, 2004.
4. Мочерний С., Довбенко М. Економічна теорія: Підручник. – К.: Академія, 2004.
5. Основи економічних теорій: навч. посібник / За ред. Предборського В.А. – К.: Фенікс, 2001.
6. Фінанси. Грошовий обіг. Кредит. / Під ред. Предборського В.А. – К.: Фенікс, 2002.

Ресурси мережі Internet

- [Економічна теорія Політекономія скачати и читати - Книгоруб.ком](#)

knigorub.com/19276-EkonomniSchna... копия

Калуш 2010 р. Мажиналізм (від франц. marginal - граничний) - **економічна теорія**, що досліджує закономірності... При копіюванні матеріалів укажіть **ссылку**.

- [- Базилевич В. Д. \(ред.\) - Економічна теорія: Політекономія...](#)

work.crimea.ua/file1211-down.html копия Поиск по сайту by Google. ... Для получения **ссылки на файл** введите ответ и нажмите кнопку «Далее»:...

- [Політекономія ua.coolreferat.com/Політекономія копия](#) Політекономія як суспільно-економічна наука 42 кб. ...
- <http://economicus.ru> – економічний портал, головна мета якого, - надання якісної інформації по найширшому спектру економічних дисциплін.
- www.nber.org – Національне бюро економічних досліджень США.
- www.oecd.org - Організація економічного співробітництва та розвитку.
- www/treasury.gov.ua - Офіційний сайт Державного казначейства України

Лекція №7.

Економічна суть ринку і підприємництво.

План лекції

Сучасний ринок і його структура.

Функції ринку та умови його формування і розвитку.

Ринкове господарство і його основні суб'єкти.

Суть, типи, форми і принципи підприємницької діяльності.

Особливості підприємницької діяльності в різних сферах економіки.

Актуалізація теми

Сьогодні в нашому суспільстві найпопулярнішими словами, як на побутовому рівні, так і в наукових працях, публіцистиці, є слова «ринок» і «підприємництво». Зумовлено це переходом України в нову систему координат, якою для нас є ринкова економіка. Метою лекції є розкрити причини виникнення ринку, ринкової системи, умови, в яких вона відтворюється, та функції, які виконує в суспільстві, а також суть, види і принципи підприємницької діяльності. Аналізуючи проблему підприємництва з точки зору політекономічної теорії, слід мати на увазі, що цей соціально-історичний феномен — не абстрактне поняття. Воно завжди розвивається в певному історичному та соціальному середовищі. Однак обов'язковою умовою і ознакою підприємницької

діяльності є свобода економічної самодіяльності людини, її самостійність у виборі варіантів рішень, за якими стоять комерційний успіх, прибуток або ж банкрутство зі всіма його наслідками. У результаті виникнення суспільного поділу праці, приватної власності на засоби виробництва й економічного відокремлення товаровиробників суспільне виробництво набуває товарної форми. На певному етапі розвитку ця товарна форма стає пануючою, товарно-грошові відносини починають опосередковувати практично всі відносини суспільства. Економіка, в якій товарно-грошові відносини є пануючими, в літературі отримала назву «ринкової економіки», а ключовим її елементом є ринок.

Основні проблеми теми, на які слід звернути увагу

Ринкові відносини, їх суть, суб'єкти та об'єкти; ринкова рівновага і рівноважна ціна; основні моделі ринків, конкурентне середовище, суть і види підприємницької діяльності.

Економічні терміни та категорії: ринок, ціна, ринкове господарство, попит, пропозиція, конкуренція, крива попиту, крива пропозиції, ціна рівноваги, еластичність попиту, еластичність пропозиції, гранична корисність, монополія, підприємництво, підприємство, фірма, акціонерні товариства, державні підприємства, колективні підприємства, приватні підприємства.

1. Сучасний ринок і його структура.

Ринок як самодостатній, автоматично діючий, само регульований механізм — це абстракція, яка деякою мірою відбиває реалії XIX ст. Сучасний же ринок — це один з феноменів, який зумовлює складну систему господарювання, в якій тісно взаємодіють ринкові закономірності, численні регулюючі інститути (передусім державні) і масова свідомість. Цивілізований характер ринку в промислово розвинутих країнах визначається широким арсеналом перевірених часом і господарською практикою законодавчих і моральних норм, багатоплановою і компетентною політикою держави щодо розвитку економіки та соціальної інфраструктури, інформованістю і самостійністю керівників господарських структур на всіх рівнях, правовою свободою економічної самодіяльності людини. Ринок як складне, полісистемне утворення має надзвичайно багату структуру. Його складовими є ринки: *товарів, капіталу, фінансово-кредитний, валютний, трудових ресурсів, інформації, так званий тіньовий*, а також *ринкова інфраструктура*. Кожний з перелічених елементів здатний функціонувати в так званому автономному режимі і тому має свою структурну побудову. Всі вони взаємодіють як частини єдиної системи, оскільки органічно пов'язані між собою в становленні та розвитку. Порушення цього взаємозв'язку стає серйозною перешкодою існування повноцінного ринкового середовища.

Ринкове середовище розмежовується за політико-адміністративними ознаками: *ринки окремих областей, територій, регіонів, країн, коаліцій, континентів, світовий ринок*. Крім того, в рамках конкретного ринкового середовища можуть функціонувати агенти різних форм власності та господарювання. Відповідно до цього ринок характеризується за критерієм конкурентоспроможності функціонуючих суб'єктів господарювання як монопольний чи олігопольний.

У монопольному ринку має місце диктат виробника, постачальника, продавця. Однак перевиробництво будь-якого виду продукції може продовжувати, а іноді й загострювати

конкуренцію за її збут, тобто монополію недостатньо трактувати як антипод ринково-конкурентного середовища. Крім монополії ворогом останнього є також тотальний дефіцит. Відправною точкою ринкової структури є ринок товарів. Макроекономічні складові його — це ринки споживчих товарів і послуг, інвестицій і капіталу тощо. **Ринок споживчих товарів і послуг** — один з найважливіших компонентів товарного ринку. Невід'ємною рисою цивілізованого ринку, свідченням його стабільності й життєздатності є стан суспільного виробництва. Конкретним проявом останнього є рівновага попиту й пропозиції, насичення ринку споживчими товарами та послугами.

Питання нормалізації споживчого ринку сьогодні для багатьох регіонів світу, в тому числі й нашої держави, є надзвичайно актуальним. В економіці України проблема збалансованості попиту й пропозиції, споживчого ринку в цілому породжується диспропорціями відповідних підрозділів суспільного виробництва. Колишня командно-адміністративна система відвернула виробництво від потреб людини, підпорядкувала його інтересам воєнно-промислового комплексу. В структурі валового національного продукту приблизно 45 відсотків припадало на капітальні вкладення, приріст виробничих ресурсів та військові потреби; для фонду споживання й соціальних потреб призначалося лише 55 відсотків. В цінах світового ринку це співвідношення має вигляд 74 : 26. В той же час у країнах з розвинутою ринковою економікою це співвідношення становить 30 : 70.

Ринок інвестицій і капіталу. Включення галузей інвестиційної сфери в систему ринкових відносин оголило дефекти, які протягом десятиліть нагромаджувалися і проявлялися у формі довгобуду, розпорошення капіталовкладень, зростання вартості споруджуваних об'єктів, невідповідності встановлених на них машин, обладнання, приладів світовому рівню. Ринкове господарство в його широкому розумінні неможливе поза функціонуванням капіталу. Виключивши його із сфери виробничих відносин, країни командно-адміністративної системи пригнобили виробництво, його рушійні сили. Управління виробництвом у ринковому господарстві здійснюється через капітал. Інакше неможливо перебороти численні лис-баланси, неприйняття підприємствами науково-технічних новинок; їх небажання реінвестувати отриманий прибуток.

Політизація економіки не створює стійких мотивів до ефективного господарювання, не передбачає високої соціальної та моральної культури господарюючих суб'єктів, не сприяє співробітництву з іноземним капіталом. Створення ринку капіталу потребує стимулювати передусім не позиковий, а підприємницький іноземний капітал (прямі інвестиції, портфельні інвестиції). Прямі інвестиції перед імпортом позикового капіталу мають переваги. Вони створюють матеріальну зацікавленість у найбільшій віддачі капіталу, у впровадженні передової технології й організації виробництва, орієнтують на світовий ринок, його стандарти тощо.

Ринок праці — посередник між роботодавцями та найманими працівниками. Це форма узгодження попиту **на робочу** силу з її пропозицією, досягнення в нормальних умовах відносно стабільної рівноваги в цій сфері на основі державної політики, чинного законодавства та саморегулювання. Світова практика виробила дійові механізми, які дають змогу уникнути екстремальних ситуацій у сфері зайнятості та використання робочої сили. Складовими ринку праці є:

-працездатне населення, тобто ті, хто за віком і станом здоров'я здатні працювати у різних сферах суспільного виробництва;

-зайняте населення, тобто та його частина, яка постійно виконує роботу на підприємствах, в організаціях, закладах за заробітну плату. До цієї групи населення не належать особи, які

виконують роботу за допомогою власних засобів праці (рибалки, мисливці, селяни-одноосібники, дрібні ремісники та ін.).

Ринок праці включає також ту частину населення, яка тимчасово не працює, але не відкидає надію на це.

Історично склалися два "чистих" варіанти ринку робочої сили і зайнятості. *Перший — ринок робочої сили з обмеженим попитом; другий — з обмеженими ресурсами.* Класичний взірць першого — ринок відсталих країн. Ринок робочої сили з обмеженим попитом також завжди має великий резерв робочої сили. Дійовим інструментом ринку робочої сили є біржі праці.

У ході розвитку системи ринків в Україні формуються усі їхні різновиди за сегментами ринку, і вони набувають певної структурованості.

2. Функції ринку та умови його формування і розвитку.

В економічно-розвинутих системах основними функціями ринку є: відтворення матеріальних передумов для дії об'єктивних економічних законів загального характеру; забезпечення еквівалентності економічних відносин, пріоритету економічних інтересів господарюючих суб'єктів; блокування господарської і регіональної автаркії, інтернаціоналізація суспільного виробництва, розвиток інтеграційних процесів у міждержавних відносинах; утворення економічних передумов для демократизації господарського життя; утвердження ефективного господарювання; вимір людської праці, визнання першочергового значення професійності та компетентності; стимулювання структурних змін в економіці, диверсифікація виробництва; встановлення об'єктивно необхідної рівноваги, пропорційності в економіці; розвиток конкурентних засад.

Якщо йдеться про роль ринку в загальному плані, то мається на увазі його функція забезпечення відповідності виробничих відносин характеру й рівню розвитку продуктивних сил. Іманентне властиві ринку методи впливу на економіку, форми організації господарювання зумовлюють орієнтацію суспільного виробництва на відтворення передумов і можливостей для дії об'єктивних економічних законів суспільного розвитку. Ринок генерує еквівалентні, тобто економічно рівноправні відносини в усіх галузях виробництва, на всіх рівнях господарського життя, культивує знання, професійність, компетентність, творче ставлення до роботи. Принцип "від кожного — за здібностями, кожному — за працею" здійснюється лише в середовищі, де панують закони товарного виробництва.

Нормальна економіка, закономірності поділу праці, ринково-конкурентне середовище в цілому не сприймають політику територіальної та господарської автаркії. Ринкова економіка та закони її функціонування в кінцевому підсумку об'єднують території і народи, інтенсифікують суспільний і міжнародний поділ праці, вертикальні та горизонтальні зв'язки між рівноправними партнерами. Іншими словами, закони та принципи, за якими діє ринкова економіка, виконують інтеграційну роль, сприяють формуванню єдиного економічного простору.

Ринок є економічною складовою демократизації господарського життя; робить непотрібною вагому частину адміністративної влади, відторгає командно-розподільчі її засади; культивує гуманізацію господарського життя. Ринок, який ґрунтується на правових засадах, є економічною "технологією", за допомогою якої створюються умови для ефективного господарювання, динамізму виробництва. Такі конкретні прояви ефективності, як продуктивність праці, якість роботи, економічність виробництва, науково-технічний прогрес, значною мірою зумовлюються ринково-конкурентним середовищем.

Ринок є "вимірjuвальним пристроєм" людської праці. Вся гама якостей, які несе в собі енергія людської праці, врешті-решт, знаходить своє вираження у формі числа (вартість товару, ціна товару) в ринковому середовищі. Елементами товарності є не лише матеріальні речі, предмети і послуги, а й результати інтелектуальної праці — ідеї, управлінські рішення, винаходи, результати мистецької діяльності тощо. Невідтворювана унікальність "подарунків природи" (землі, повітря, води та ін.) також є констатуєчим елементом товарності й тому також має свою цінову оцінку.

Крім того, ринок стабілізує грошовий обіг, підтримує авторитет національних грошових одиниць; створює дійовий механізм мотивації праці; підтримує "здоров'я" сфери споживання; стимулює різні форми бізнесу; стверджує повагу до писаних і неписаних правил людського співіснування.

Цивілізований ринок генерує таке середовище, в якому особа реалізує інтереси інших через себе. Центральна фігура ринку — споживач — виступає і як індивідуум, і як член трудового колективу, і як член певної соціальної групи, і разом з тим як член єдиного суспільства. Водночас у сучасному ринковому середовищі існують і так звані тіньові відносини і зв'язки. Вони знаходять своє вираження у тих організаційних формах і структурах, які діють в обхід законодавства, що регулює ринкові відносини. Їх стале існування і розповсюдженість в усіх країнах ринкової економіки ґрунтуються на об'єктивних суперечностях самого товарного виробництва і обміну. Особливого розмаху тіньові відносини і зв'язки набувають в умовах і сферах екстремального стану (кризові ситуації в економіці, політиці й самій державності, кредитні та інші дефіцити, значна різниця в цінах, у тому числі на робочу силу, в різних частинах світового господарства тощо). Все це дає змогу отримати величезні прибутки, а тіньовим структурам — сховати їх від оподаткування та ін.

Тіньові відносини і зв'язки є немовби тінню офіційного ринку, ринкового законодавств.

3.Ринкове господарство і його основні суб'єкти.

Ринок— досягнення всього людства на всіх етапах його розвитку до найвищих форм суспільного прогресу. **Ринкове господарство є середовищем, "атмосферою", в рамках і з допомогою яких відтворюються і панують відносини і зв'язки товарного виробництва.** Саме вони і є тим "робочим одягом", в якому діють економічні закони суспільного виробництва, тобто утверджується природний хід господарського життя суспільства.

З політико-економічної точки зору ринкове господарство є обов'язковим, невід'ємним компонентом товарного виробництва. Отже, природа, економічний зміст, функції і структура ринкової господарської системи зумовлюються товарним виробництвом, його принципами та законами. Ринкове господарство в країнах, в економіці яких панувала адміністративно-командна система, практично не застосовувалось. Це призвело до некоректного заперечення товарного виробництва, а отже, і до відторгнення відпрацьованих віками регуляторів і структур господарського життя. Аналіз відносин, що характеризуються категорією "ринкове господарство", слід здійснювати щонайменше в трьох аспектах: історико-цивілізаційному, об'єктно-суб'єктному та за фазами суспільного виробництва. Існує розмежування поняття "ринкове господарство" також за політико-адміністративними ознаками, що мають похідний характер.

У сучасній науковій літературі, в політичних і законодавчих документах поняття "ринкове господарство" нерідко ототожнюють з такими поняттями, як "ринок", "ринкова економіка", "ринкова організація виробництва". Ці поняття в цілому можна використовувати як тотожні для економічних систем, господарська діяльність яких ґрунтується на конкуренції. В економічній системі ринкове господарство, з одного боку, є сферою обміну, сукупністю купівлі-продажу, які

відбивають збалансування попиту і пропозиції, рівновагу вигоди для господарських суб'єктів; з другого — воно генерує безперервність процесу відтворення, його цілісність. Виходячи з останнього, ринок є складовою частиною, компонентом ринкового господарства. Ринкова економіка — це сфера прояву і відтворення відносин товарного виробництва. Ринок є механізмом, за допомогою якого товарно-грошові відносини перманентне виявляються у господарському житті. Формуючи конкурентне середовище, ринок є ефективним організатором товарного виробництва.

Ринкова економіка передбачає чіткі відповіді на такі запитання:

Що і в якому обсязі виробляти? Як виробляти товар (технологія, ресурси)? Які будуть витрати виробництва? Для кого призначена вироблювана продукція? Який життєвий цикл виробленого товару?

Суть кожного ринкового господарства — додатковий продукт як конкретне вираження підтвердження суспільне корисної праці. Ринкова економіка ґрунтується на могутньому фундаменті матеріальних інтересів. Вона не визнає стандартно-усереднених ставок і тарифів, зрівнялівки в оплаті праці. Конкурентно-ринкове середовище визначає най життєздатніші структури. Ринок спонукає до раціонального господарювання, вміння рахувати витрати й прибутки. В умовах ринкової економіки життєздатним зв'язком є еквівалентний обмін, оплачена послуга., Крім того, ринок стимулює диференціацію прибутків відповідно до кінцевих результатів господарської діяльності. Концепції ринкового господарювання включають право господарюючого суб'єкта оперативно розробляти і здійснювати ефективні задуми за рахунок гнучкого управління економічними інтересами. Вони не відкидають прямого централізованого впливу, коли це необхідно. Небезпечна не централізація як така, а перевищення її міри, відрив вказівок і рекомендацій центральних структур управління економікою від економічних інтересів господарюючого суб'єкта.

Загальнолюдська практика господарювання виробила два фактори, що спонукають всіх учасників виробництва працювати сумлінно й високоефективна. Це, з одного боку, реальна можливість значного економічного зиску, відчутного виграшу на основі підприємливих управлінських задумів та гнучких багатоваріантних маневрів, а з другого — цілком реальна можливість провалу, тобто неминучої економічної відповідальності за рішення, що приймаються.

Можливість економічного провалу визначається реальними умовами господарської діяльності, рівнем наукової зваженості запрограмованих маневрів. Будь-яка форма господарювання й підприємницької діяльності, що припускає підвищення витрат виробництва або відстає щодо оновлення продукції, призводить до втрати споживачів на користь конкурентів. Звідси неминуче падіння прибутків і, якщо не буде прийнято ефективних заходів, — банкрутство.

При пануванні адміністративно-командних методів керівництва для господарських суб'єктів (велике підприємство чи окремих працівників) головне завдання полягає не в тому, щоб досягти максимуму (це пов'язано з додатковими витратами зусиль, часу, ресурсів), а в тому, щоб бути не гіршим за інших і мати приховані резерви на випадок нових завдань. Об'єкт управління боїться лише покарання за невиконання команди, економічної ж мотивації підприємливості немає.

Ринкова економіка — це сфера прояву та відтворення відносин товарного виробництва. Оскільки ринкове господарство повністю зумовлюється наявністю та функціонуванням товарного

виробництва, як, і навпаки, останнє наповнюється ринковими відносинами, то можна вважати, що **ринкова економіка є не що інше, як товарне виробництво.**

Товарно-грошові відносини визначаються тими об'єктивними засадами, які відтворюються господарським життям суспільства. Це, в свою чергу, відбиває діалектику продуктивних сил і виробничих відносин, а в певній частині є матеріалізованим підсумком поглядів та уявлень господарських суб'єктів. Не існує окремо товарно-грошових відносин, які за своєю суттю є ринковими, і власне виробничих відносин при пануванні ринкового середовища.

Товарне виробництво, а в наш час ринкова економіка є матеріалізацією товарно-грошових відносин, що виступають суспільною формою розвитку продуктивних сил. У цьому зв'язку важливо враховувати два принципових моменти.

1. Виробничі відносини зароджуються в продуктивних силах, а не в системі управління. Інакше виробничі відносини можна було б "створити" за бажанням політиків. На ділі ж право в кращому випадку відображає економічну дійсність. Економічне середовище не створюється голосуванням та референдумами. Те, що можливе в політиці, неможливе в економіці, в господарському житті, хоч перша й впливає на другу та навпаки. Перспективи розвитку організаційно-економічних виробничих відносин, ринкових за своєю суттю, зумовлюються характером та рівнем розвитку продуктивних сил. Саме в розвитку останніх слід шукати становлення ринкових відносин.

2. Чисті, тобто позаодноукладні економіки в природі суспільного буття не зустрічаються. І будь-які спроби ліквідувати багатоукладність, розмаїття форм власності та господарювання означають відмову від ринкової економіки, законів товарного виробництва, тобто відпрацьованих віками регуляторів господарського життя. Перехід до ринкової економіки — це тривалий і багатогранний процес. Він зумовлюється такими чинниками, як приватна власність і форми господарювання, що відповідають їм.

Загально визнаними ознаками товарного виробництва, тобто ринкової економіки, є:

-багатоукладність економіки, в тому числі й приватний сектор, нормальне функціонування приватної власності;

-економічна відособленість, тобто повна економічна самостійність та економічна відповідальність товаровиробників;

-панування еквівалентних, тобто економічно справедливих зв'язків і відносин між господарюючими суб'єктами;

-реальна дієздатність товарно-грошового інструментарію, і насамперед грошей, цін;

-розвиненість ринкової інфраструктури — різних бірж та їх інститутів, маркетингових служб, інформаційно-посередницьких та інших фірм.

Якщо в будь-якій системі господарювання цих ознак, перелік яких можна значно продовжити, немає, то вона не є товарним виробництвом зі всіма наслідками. Головним при цьому є те, що виробничі відносини не є товарно-грошовими, а отже, і економічними. З одного боку, пануючі в нетоварному виробництві відносини відтворюються як власне господарські, а з другого — як організаційно-технократичні. Звідси неминучі конфронтаційність виробничих відносин, їх ідеологізація, агресивне відторгнення основних рушійних сил суспільного прогресу.

Ринкова економіка і пов'язані з нею цивілізовані "правила гри" в сфері управління та господарювання не з'являться раніше, ніж у вітчизняній економіці почнеться широкий реальний процес роздержавлення та приватизації, формування соціально-економічного середовища ринкового господарювання. Гуманістичний пафос нетоварного виробництва не врахував однієї "дрібниці" — людина є істота не лише суспільна, а насамперед біологічна. Отже, поведінкою її керують матеріальні потреби, які виступають як економічні інтереси.

Перелік передумов формування ринкового середовища можна значно продовжити, включивши, зокрема, стимулюючу податкову політику, еквівалентні відносини в сфері праці та найму робочої сили, відкритість національних економік, орієнтацію їх на міжнародний поділ праці, можливість світового обміну, зв'язки зі світовим ринком. Перехід до-ринкової економіки ні за яких обставин не може бути здійснений "кавалерійською атакою", цей процес не може бути легким і безболісним. При цьому треба взяти до уваги, що в сучасному світі з 170 країн ринкової економіки тільки понад 30 належать до багатих розвинутих країн.

4. Суть, типи, форми і принципи підприємницької діяльності.

Підприємництво-це система економічних відносин. У сучасних умовах підприємництво виступає основним напрямом удосконалення господарської діяльності.

Підприємництво- це вільна, ініціативна діяльність людей у різних сферах виробництва, що здійснюється на власний страх і ризик з метою одержання прибутку.

Підприємництво є необхідною визначальною рисою ринку. Якщо нема підприємців, то нема й ринку, і навпаки. У науковий обіг поняття «підприємець» увів англійський економіст Р. Кантільон на початку 18 ст. Підприємець є центральною фігурою в бізнесі.

Основними формами підприємництва є приватне, колективне і державне.

До основних видів підприємництва відносять: виробниче, комерційне, посередницьке, фінансове, страхове.

В країнах розвинутою ринковою економікою підприємництво може бути виражено трьома основними типами:

- 1) дрібний бізнес, який засновується на приватній власності на засоби виробництва;
- 2) спільне підприємництво чи партнерство;
- 3) корпоративне підприємництво, яке засновується на акціонерній власності.

За типом власності розпізнають наступні форми виробництва:

- 1) приватні фірми;
- 2) колективні підприємства з необмеженою відповідальністю;
- 3) товариства з обмеженою відповідальністю;
- 4) державні та муніципальні підприємства (на Заході до їх числа також відносять підприємства зі змішаним капіталом);
- 5) об'єднання підприємств.

Під приватною фірмою розуміють індивідуальне підприємство, яке належить громадянину на правах власності, або членам його родини на правах спільної часткової власності.

По суті, це дрібне підприємництво.

Під колективною формою підприємств і необмеженою відповідальністю розуміють таку організаційно-правову форму підприємницької діяльності, коли усі члени колективу несуть необмежену солідарну відповідальність по зобов'язанням підприємства усім своїм майном. В країнах з розвинутою ринковою економікою ця форма подається партнерствами, кооперативами і колективами народними підприємствами. Наприклад, в США - 2млн. партнерств(близько 10% підприємств у сфері дрібного підприємництва). Кооперативи охоплюють лише 5 - 6 % виробленої продукції. Народні підприємства складають 3 - 4% . До колективних підприємств з необмеженою відповідальністю відносять також просте товариство і повне товариство.

До умов формування підприємницького середовища належить наступне:

- 1) наявність прав власності і господарюючих суб'єктів на засоби виробництва, його продукт і дохід;
- 2) наявність певної сукупності прав і свобод (наприклад, вибі вида господарської діяльності, джерел фінансування, доступ до ресурсів, збут продукції та інше), тобто економічної незалежності суб'єктів господарської діяльності;
- 3) наявність певного господарського середовища, яке б забезпечувало реалізацію перших двох умов (ринково-конкурентний режим господарювання);
- 4) наявність сприятливого клімату серед населення;
- 5) правовий захист підприємництва;
- 6) державна підтримка підприємства в області фінансового та матеріально-технічного забезпечення.

Фонди підприємства – це сукупність матеріальних і грошових ресурсів, цінних паперів, які створюються, розподіляються і використовуються у процесі розширеного відтворення для забезпечення життєдіяльності підприємства. До складу їх входять основні та оборотні фонди, фонди обігу, резервні й страхові фонди, а також інші матеріальні цінності й фінансові ресурси.

Закон України "Про підприємництво" передбачає виконання у країні наступних принципів: 1) вільний вибір діяльності;

2) добровільне залучення до здійснення підприємницької діяльності;

3) самостійне формування програми діяльності, вибір постачальників та споживачів виробленої продукції, установлювання цін відповідно до законодавства. При цьому "втручання" державних органів у господарську діяльність підприємців не допускається. У цьому випадку дуже важливим є вибір форм взаємодіяльності господарюючих суб'єктів. В індустріально розвинутих країнах такою формою є контрактна система взаємовідносин між товаровиробниками. Це означає, що більшість угод здійснюється на основі письмової чи усної домовленості. У нашій же країні набуває розвитку така форма, як прямиий договір між підприємствами;

4) вільне найняття робітників. Мається на увазі, що законодавство повинно бути так відпрацьовано, щоб робітник мав змогу запропонувати свою робочу силу відповідно до своїх бажань з одного боку. З другого боку, під час укладення трудового договору підприємець повинен

забезпечити умови та охорону праці, його оплати не нижче встановленого мінімального рівня, а також інші соціальні гарантії;

5) залучення та використання матеріально-технічних, фінансових, трудових, природних та інших видів ресурсів, використання яких не заборонено чи необмежено законодавством. Для реалізації цього принципу дуже важливою є роль держави. Саме вона: а) дає підприємцю землю;

б) передає державне майно (протягом приватизації);

в) сприяє організації матеріально-технічного забезпечення;

г) допомагає у підготовці та перепідготовці кадрів;

д) забезпечує інформаційне обслуговування підприємців.

6) вільне розпорядження прибутком, який залишається у фірмі після внесення платежу, встановленого законодавством. Виключаються з практики будь-які нормативні розподілення прибутку;

7) самостійне здійснення підприємцем-юридичною особою, зовнішньоекономічною діяльністю, використання підприємствами належної йому частки валютного прибутку за власним розсудом.

Якщо проаналізувати мировий досвід, то перш за все потрібно відзначити серйозну підтримку дрібного бізнесу крупними підприємствами. Під простим товариством розуміють підприємство, яке засноване на взаємних зобов'язаннях учасників спільної справи про з'єднання капітальної та спільної діяльності.

Повне товариство - це така господарська форма, всі учасники якої (ті, що займаються торгівлею чи промислом у рамках однієї спільної фірми) відповідають, як солідарні боржники. Товариства обмеженої відповідальності (ця форма популярна на Заході) - це така форма підприємницької діяльності, учасники якої - громадяни чи юридичні особи - об'єднуються для спільної господарської діяльності та відповідають по зобов'язаннях фірми лише у розмірі своєї частки у капіталі цієї фірми. При укладенні комерційних угод і визначенні виробничої програми достатньо чітко визначається міра фінансової та майнової діяльності кожного власника у процесі роботи фірми. У практиці Західних фірм обмеженою відповідальністю склад власників формується: або на основі установчого договору; або між юридичними особами; або між окремими громадянами (керують громадяни). У тому випадку, коли фірми обмеженою відповідальністю заснуються юридичними особами, керування фірмою здійснюється винятково найманими службовцями управління від власності. Визначення "Alt" - означає товариство з обмеженою відповідальністю. До товариств з обмеженою відповідальністю також відносять змішані товариства. Вони об'єднують кілька громадян чи юридичних осіб, які створені на основі договору між ними для спільної господарської діяльності та включають: дійсних членів; членів - власників.

Дійсні члени несуть повну солідарну відповідальність по зобов'язанням товариства усім своїм майном, а члени - вкладники несуть відповідальність по зобов'язанням товариства у розмірі їх вкладів у капітал товариства. Цей різновид підприємства на заході визначається як "одноmandатне товариство". Наступним різновидом фірм з обмеженою відповідальністю є акціонерне товариство, тобто об'єднання громадян чи юридичних осіб для спільної господарської діяльності. Його майно формується в основному за рахунок продажу акцій, які засвідчують право їх володаря на фіксовану частину капіталу акціонерного товариства. Акціонери несуть відповідальність по зобов'язанням лише у розмірі свого вкладу.

Існує 2 типи АТ: закриті та відкриті.

1). Закриті АТ - це форма, капітал якої розподілен на частини серед деякого числа власників. За кордоном ця форма стимулюється державою за допомогою знижування податкової ставки, наприклад в США на 5-25%.

2). АТ відкритого типу - це така форма, капітал якої розповсюджується шляхом відкритої підписки. Тому купити акцію може будь-яка людина. На Україні створення АТ здійснюється двома гілками:

а). гілкою створення нових фірм на основі добровільного об'єднання капіталів незалежних підприємств;

б). шляхом перетворення державних підприємств в АТ.

Державні та муніципальні підприємства.

Хочу відзначити, що за кордоном державних підприємств радянського типу дуже мало від 0-2%, але вони позбавлені можливості "робити бізнес" - тобто не мають ні юридичної, ні господарської незалежності. Ці підприємства, не сплачують податків на прибуток, тому що всі їх доходи та витрати належать державі.

У розвинених країнах є й інший тип державних підприємств, які визначають державний сектор. В Англії наприклад, держсектор припадає -25% ВВП і зайнято 25% самодіяльного населення. В США на частку держави припадає 20% основного капіталу, 40% - землі, 45% усіх електростанцій.

Державний бізнес у цьому випадку виступає у формах суспільних "публічних" корпорацій, або змішаних акціонерних товариств. Найбільш розповсюдженою формою є публічні корпорації (ПК). ПК засновуються урядовим наказом у формі АТ усі акції яких належать державі. Проте всі корпорації входять до системи органів державного самоуправління, вони лише узгоджують з ними плани своєї діяльності, контролюються ними. Щодо змішаних фірм, то їх акції належать як державі, так і приватним вкладникам.

Наступна форма підприємництва - об'єднання підприємств. Сюди відносять також їх види: асоціації; консорціуми; міжгалузеві і міжрегіональні союзи. У цьому випадку підприємства, що входять до складу об'єднання, зберігають свою самостійність і права юридичної особи. Керуючі органи об'єднання, не володіють владою розпорядження щодо підприємств, які входять до об'єднання, і виконують свої функції на основі договорів з підприємствами.

Господарська асоціація - це договірні об'єднання організацій та підприємств, з метою господарських функцій. Учасники асоціації зв'язані менш жорстко, ніж у концерні.

Різновиди асоціації: 1) соціальна асоціація - це об'єднання підприємств, організацій та громадян, а інколи й державних інститутів для захисту громадян в будь-яких сферах діяльності. 2) змішана асоціація: для неї характерна як виробничо-господарська, так і соціальна діяльність.

Вільне підприємництво — одна з передумов ринкової економіки. Сутністю підприємництва є самостійне, ініціативне господарювання, а його метою — діловий успіх у вигляді прибутку, особистий дохід. Основними його рисами є постійний ризик, матеріальна відповідальність, організаційно-господарське новаторство, раціоналізм, ефективне використання ресурсів.

Підприємництво має такі форми: індивідуально-приватне, асоційоване, державне, індивідуально-сімейне.

Ринкова економіка є тим середовищем, в якому потрібні умови конкурентного господарювання, тобто вільний доступ кожного члена суспільства до будь-яких видів економічної

діяльності. Суб'єктами ринкової економіки можуть бути: практично кожний індивідуум як фізична особа, що не обмежена законом у правосуб'єктності та дієздатності; групи громадян (партнерів); трудові колективи; юридичні особи всіх форм власності. Щодо останніх, то світова практика нагромадила значну кількість різних форм господарювання, які водночас є господарськими суб'єктами. Зокрема, йдеться про такі організаційно-господарські форми, як індивідуально-трудова діяльність; державні підприємства; кооперативи; орендні підприємства; фермерські господарства; колективні господарства; народні підприємства; акціонерні товариства; малі підприємства; корпорації, об'єднання, господарські товариства; асоціації, консорціуми; спільні (змішані) підприємства.

Найпоширенішими є три основні форми підприємництва (бізнесу): одноосібне володіння, товариства, корпорації. Узагальнюючим для всіх цих форм є поняття *фірми*, тобто всі вони є юридичними особами, суб'єктами ринкової економіки.

В останні десятиліття суттєво змінилася роль певних суб'єктів господарського життя. Технологічні зрушення у виробництві значно зменшили можливості й переваги великосерійного виробництва, гігантських підприємств та об'єднань. Водночас рентабельність і життєздатність малих форм господарювання, так званих малих підприємств, суттєво зросла. В результаті в країнах з розвинутою ринковою економікою питома вага суб'єктів малого бізнесу та підприємницької діяльності стрімко зростає. У США, наприклад, функціонує понад 15 млн малих фірм, тобто близько 80 відсотків усіх підприємницьких організацій. Частка малого бізнесу у ВВП досягла 43 відсотки, а в загальній чисельності найманої робочої сили — 58 відсотків.

Основні переваги малих фірм такі:

- незалежність дій, самостійність і свобода при виборі та здійсненні господарського-маневру; індивідуалізована мотивація розумового ризику та високого кінцевого результату;

- чітко персоніфікована відповідальність за свої рішення, дії та результати роботи;

- гнучка й оперативна адаптація до ситуацій, що перманентно змінюються;

- більш низькі управлінські витрати;

- націленість у завтрашній день, перспективу, що зумовлено активною інноваційною політикою фірми.

Це не означає, що малий бізнес не має недоліків. Вони є, і їх не менше, ніж переваг. Однак у цих формах постать власника, підприємця нероздільно пов'язана з функціями виробника. Звідси його працелюбство, діловитість, турбота про завтрашній день.

5. Особливості підприємницької діяльності в різних сферах економіки.

Істотні відмінності в характері та джерелах зростання капіталу, структурі авансованого капіталу спричинені умовами його функціонування. Розглянемо ці відмінності на прикладі підприємств аграрного сектора, торгівлі та грошово-кредитної сфери. Капітали, що функціонують в аграрній сфері, мають суттєві особливості порівняно з іншими капіталами виробничої сфери. По-перше, основним об'єктом прикладання їх є такий невідтворюваний фактор, як земля; по-друге, чітко виражена сезонність виробництва; по-третє, через обмеженість землі як виробничого фактора одним з елементів витрат може бути земельна рента.

Розглянемо послідовно кожну з названих особливостей.

Земля як фактор виробництва відіграє в сільському господарстві провідну роль. Здатність її відтворювати продукт залежно від родючості є найважливішим чинником, що впливає на ефективність сільськогосподарського виробництва. Проте інтенсивне використання землі може призвести до зниження родючості. Отже, запорукою успіху є проведення заходів щодо її підвищення. Незважаючи на технічний прогрес в аграрному секторі, тут застосовується, порівняно з іншими галузями економіки, більше живої праці внаслідок досить високої трудомісткості виробничих процесів. Це зумовлює ефективність у цій галузі відносно невеликих підприємств. Розміри капіталів порівняно з промисловістю тут менші, тому в сільському господарстві країн ринкової економіки значну частину продукції виробляють сімейні фермерські господарства.

Оборотний капітал аграрного підприємства обертається лише один раз на рік. Отже, для безперервного фінансування виробничого процесу через сезонність виробництва ці підприємства вдаються до кредиту.

На індивідуальну вартість продукту впливають різна родючість землі, а також близькість до ринків збуту. Це стає важливою передумовою появи специфічної частини чистого доходу — **ренти**. Ведення сільського господарства незначними за розміром виробничими ланками може змінити мотивації: підприємство може функціонувати не заради додаткової вартості, а лише для самозабезпечення сім'ї. Тому збитковість підприємства не завжди буде означати, що його власник закрий його або скоротить обсяг виробництва.

Капітал у сфері торгівлі зайнятий в основному лише купівлею-продажем (оптовим чи роздрібним) виготовлених товарів. Проте частина персоналу на торговому підприємстві виконує операції, що продовжують процес виробництва в сфері обігу: фасування, перевезення, зберігання тощо. Капітал торгового підприємства складається з трьох частин: а) капіталу для закупівлі товару; б) основного капіталу (будівлі, устаткування, торгове обладнання); в) оборотного капіталу (в основному заробітної плати працівників). В цілому капітал торгового підприємства складається переважно з капіталу обігу (а + б).

Природа торгової діяльності визначає також дуже швидкий оборот капіталу: один оборот торгового капіталу обслуговує оборот кількох промислових (тобто підприємств сфери виробництва). Додаткова вартість, яку привласнює торгове підприємство, це, з одного боку, результат праці найманих працівників, а з іншого — частина додаткової вартості, створеної на підприємствах, продукцію яких реалізує торгівля. Через торгових посередників у виробничих підприємствах скорочується розмір капіталу, зайнятого у сфері обігу, а також зменшуються витрати живої та уречевленої праці на виконання функцій грошового і товарного капіталу. Вони зосереджуються на виробничій діяльності, сплачуючи послуги торгових підприємств, утворюючи у такий спосіб чистий дохід для останніх.

У багатьох країнах реалізація товарів та послуг все більше зосереджується у самостійних або орендованих невеликих торгових підприємствах, що уклали договір франчайзингу (від фр. *francisi* — привілей) з великими промисловими або торговими компаніями. Сутність франчайзингу полягає в тому, що велика компанія (франчайзер) надає невеликому підприємству (оператору) виключне право на реалізацію своєї продукції або послуг. Укладаючи договір франчайзингу, невелике підприємство бере на себе певні зобов'язання, порушення хоча б одного з яких призводить до розриву договору з боку фірми-франчайзера. Фірми-оператори, що орендують торгову точку, отримують дохід у вигляді відсотка від обороту. Така форма функціонування торгового підприємства вигідна як суспільству, так і фірмам. Що ж до суспільства, то знання особливостей Сервісного ринку збуту допомагає населенню повніше задовольняти свої потреби: фірми-

франчайзеру це дає можливість без зростання капіталу збільшувати оборот і отримувати додатковий прибуток; для фірми-оператора це гарантоване постачання і фінансова підтримка з боку франчайзера, а отже, більша стійкість у конкурентній боротьбі.

Висновки

1. Ринок є суспільство господарських суб'єктів пов'язаних відносинами вільного конкурентного обміну, який здійснюється за допомогою існуючих організацій та ринкових інститутів.
2. Ринок має багату структуру, його головними складовими є ринки: товарів, капіталу, фінансово-кредитний, валютний, трудових ресурсів, інформації.
3. Ринок виконує такі головні функції : регулюючу, стимулюючу, розподільчу та інтегруючу.
4. Ринкове господарство, з одного боку, є сферою обміну, сукупністю купівлі-продажу, які відбивають збалансування попиту і пропозиції, рівновагу вигоди для господарських суб'єктів, з другого – воно генерує безперервність процесу відтворення, його цілісність.
5. Вирішальним кроком до ринкового господарства є якнайшвидше зростання самостійних товаровиробників — власників індивідуальних, колективних, кооперативних, без яких ринкова економіка неможлива. Зародження й подальший розвиток прошарку господарів як основних суб'єктів ринкової економіки в змозі завести механізм товарно-ринкової саморегуляції, розпочати інтенсивну самоорганізацію всієї економічної системи при активній регулюючій і цілеспрямовано підтримуючій участі держави.
6. Підприємство- самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність із метою досягнення економічних та соціальних результатів та одержання прибутку.
7. Форми виробництва за типом власності: приватні фірми; колективні підприємства з необмеженою відповідальністю, товариства з обмеженою відповідальністю, державні та муніципальні підприємства, об'єднання підприємств.
8. Сучасна економіка характеризується дуже високим рівнем розвитку комерційних і кредитних відносин. Кредит — це система відносин, за якими капітал надається на позиковій основі.
9. Підприємець – одна з визначальних постатей в економіці, яка діє за принципами ринкових відносин в умовах підприємництва

Контрольні запитання і завдання.

Чому ринок є полі системним утворенням з надзвичайно багатою структурою?

Як співвідносяться між собою і наскільки взаємопов'язані ринок споживчих товарів і послуг, ринок інвестицій і капіталу, фінансово-кредитний ринок, ринок трудових ресурсів, ринок інформації та ін.?

Чому в сучасному ринковому господарстві існують тіньові відносини та зв'язки ?

Чим зумовлюється економічний зміст ринкового господарства ?

Як співвідносяться категорії “ринок” , “ринкова організація виробництва”, “ринкова економіка “, “ринкове господарство”?

Якими є найбільш загальні елементи ринкового господарства та механізм дії останнього?

Назвіть суб'єкти ринкового господарства.

Що є вирішальною умовою створення ринкового господарства?

Визначте суть і форми підприємництва.

Тести.

Покажіть, в чому полягає різниця між командною та ринковою економікою за такими показниками:

- а) регулювання галузевих пропорцій;
- б) регулювання розподілу ресурсів;
- в) ціноутворення;
- г) розподіл трудових ресурсів (професійний, територіальний).
- д) державне регулювання.

2. Яка з наведених характеристик суперечить поняттю "конкурентний ринок":

- а) велика кількість продавців;
- б) виробник може впливати на ринкову ціну;
- в) відносно легкий вхід виробників у конкурентний ринок?

3. Яке з визначень ринку найточніше виражає його суть;

- а) Ринок сектор економіки, що охоплює торгівлю;
- б) Ринок це механізм узгодження інтересів;
- в) Ринок це місце купівлі продажу.

4. Ринок продавця – це:

- а) Коли попит значно перевищує пропозицію;
- б) Ринок суб'єктів, які намагаються продати свій товар;
- в) Коли пропозиція значно перевищує попит.

5. До якого типу підприємства належать:

- а) підприємство, створене в результаті акумуляції коштів великої кількості власників;
- б) підприємство, за стан якого засновники несуть відповідальність в межах свого внеску;
- в) підприємство, трудовий колектив якого одержує за плату у тимчасове користування і володіння основні виробничі та невиробничі фонди;
- г) договірні об'єднання підприємств, створенні з метою координації господарської діяльності;
- д) статутні об'єднання підприємств, створені на основі фінансової залежності.

6. Що є метою підприємницької діяльності ? Пронумеруйте у порядку першочерговості:

- а) прибуток;
- б) задоволення потреб споживача;
- в) задоволення власних потреб;
- г) потреба бути потрібним суспільству.

7. Як ви вважаєте від чого залежить швидкість амортизації:

- а) фізичного зносу;
- б) морального зносу.

8. Назвіть переваги та недоліки:

- а) індивідуального бізнесу;
- б) партнерств;
- в) акціонерних товариств ?

ЛІТЕРАТУРА ДЛЯ ЗАГЛИБЛЕНОГО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ:

Основна

1. Башнянин Г.І. Політична економія: Підручник. - К.: Ніка-Центр: Ельга, 2002. – 527.
2. Економічна теорія: Політекономія: Підручник / За ред.. В.Д.Базилевича.–К.:Знання, 2006.– С.558–582.
3. Основи економічної теорії: політекономічний аспект / Відп. ред. Г.Н. Климко. — 5–те вид. — К.: Знання–Прес, 2004.

Додаткова

4. Андрющенко А.М. Економічна теорія: Підручник. – К.: Центр учбової літератури, 2009. -282 с.
5. Фицик Л.А. Економічна теорія.: Навч. посібник. К.: Центр учбової літератури, 2009-282 с.
6. Мочерний С., Довбенко М. Економічна теорія: Підручник. – К.: Академія, 2004.
7. Предборський В.А. Деталізація економіки у контексті трансформаційних процесів. Питання теорії та методології: Монографія. – К.: Кондор, 2005.

Інтернет – ресурси.

www.ac-rada.gov.ua- Офіційний сайт Верховної Ради України

www.stat.gov.ua- Офіційний сайт Державного комітету статистики України

[www/treasury.gov.ua](http://www.treasury.gov.ua)- Офіційний сайт Державного казначейства України

[http:// economicus/ ru](http://economicus.ru) – економічний портал, головна мета якого, - надання якісної інформації по найширшому спектру економічних дисциплін.

[www. nber.org](http://www.fedreserve.org) – Національне бюро економічних досліджень США.

[www. oecd. org](http://www.oecd.org) - Організація економічного співробітництва та розвитку.

Лекція №11.

Ринкові відносини в аграрному секторі. Земельна рента.

План лекції

1. Сутність аграрних відносин. Форми господарювання в сільському господарстві.

2. Рентні відносини. Сутність земельної ренти, її види та механізм створення. Ціна землі.

3. Агропромислова інтеграція і АПК.

Актуалізація теми

Підприємницька діяльність у сільському господарстві при наявності в ньому різноманітних форм власності і господарювання, враховуючи особливості галузі, досить різнобічна, складна, ризикована. Підприємцями на селі можуть бути фермери, орендарі, менеджери акціонерних товариств та інші суб'єкти. Всіх їх єднає відношення до землі, випуск специфічної продукції рослинництва і тваринництва, інших підгалузей. Основним засобом виробництва в аграрній сфері є земля. У процесі своєї діяльності працівники сільського господарства мають справу з кліматом, погодою, родючістю ґрунтів, енергією росту і розвитку живих організмів. До відмінних об'єктів підприємництва відносяться також сільськогосподарська техніка, багато- і однорічні насадження, робоча та продуктивна худоба тощо. Тому у сільському господарстві виробничим відносинам властиві особливості якісного, принципового характеру, які дозволяють виділити їх в окрему сферу – аграрних відносин, які виникають з приводу володіння і використання землі, виробництва, розподілу, обміну і споживання сільськогосподарської продукції та послуг. Важливішою складовою аграрних відносин є рентні відносини, які виникають у зв'язку з виробництвом і привласненням додаткового прибутку на основі використання землі. В умовах перехідної економіки ринкові зміни все більше охоплюють аграрний сектор господарства. Підприємництво в ньому прийнято називати агробізнесом. Цей процес розвивається у двох основних напрямках. По-перше, у сферу агробізнесу включається все більше суб'єктів. По-друге, агробізнес набуває тих же форм, що й в інших галузях економіки. Агробізнес – особлива складова підприємництва, бо

сільське господарство специфічне, органічна важливіша складова АПК. Аграрний сектор посідає важливе місце в економіці суспільства. Від його розвитку залежить нормальне функціонування господарства країни й добробут людей. Розвиток аграрного сектора залежить від тих економічних (виробничих) відносин, які складаються в ньому.

В результаті вивчення теми студенти повинні:

Знати: визначення аграрних відносин; особливості аграрних відносин; форми господарювання в сільському господарстві; сутність земельної ренти; види земельної ренти; механізм утворення земельної ренти; ринок землі; визначення ціни землі.

Вміти розрізняти аграрні відносини від інших виробничих відносин; показати особливості землі, як основного засобу виробництва; виникнення рентних відносин; відмінність формування диференційної ренти I і II, а також абсолютної земельної ренти; довести вплив чинників, які впливають на ціну землі; характеризувати агропромисловою інтеграцію; довести необхідність державної підтримки сільськогосподарського виробника.

Основні проблеми теми, на які слід звернути увагу

Аграрні відносини, їх суть та особливості; власність на землю; сучасні форми господарювання в сільському господарстві; агропромисловий комплекс (АПК) та агропромисловою інтеграція; земельна рента; диференційна та абсолютна рента, ціна землі.

Економічні терміни та категорії: аграрні відносини, агропромисловою інтеграція, рентні відносини, земельна рента, диференційна земельна рента, абсолютна земельна рента, монопольна рента, ціна землі.

^ 1. Сутність аграрних відносин. Форми господарювання в сільському господарстві.

Економічний процес відтворення в сільському господарстві тісно переплітається з природним. Однотипність принципів (законів), які регулюють економічний розвиток промисловості та сільського господарства, не виключає специфіку дії їх у різних галузях виробництва, особливо в такій, як сільське господарство, де економічні ресурси обмежені і навіть рідкісні, а потреби споживачів у зв'язку із збільшенням чисельності населення та недостатнім рівнем споживання їжі в багатьох країнах у цей час зростають швидше, ніж можливості їхнього виробництва. Це, в свою чергу, зумовлює характерні риси та відмінності соціально-економічних відносин і всього укладу сільського життя.

Однією з найважливіших галузей виробництва є сільське господарство. Сільське господарство — це важливе джерело, по-перше, нічим не замінних на сьогодні предметів споживання; по-друге, додаткової робочої сили для несільськогосподарських галузей: по-третє, джерело чистого прибутку. І, нарешті, ця галузь суттєво впливає на соціально-економічний розвиток суспільства в цілому. Так, у сільському господарстві України (з урахуванням прибутку, який реалізується в промисловості) створюється більш як 30 відсотків національного доходу та близько 75 відсотків фонду споживання. У сільськогосподарському виробництві з урахуванням витрат праці на присадибних ділянках зайнято майже 6 млн. чол. Якщо у США споживачі витрачають лише 1/5 своїх доходів на продукти харчування та інші сільськогосподарські товари, то населення України — понад 50 відсотків сукупного доходу, і частка цих витрат як для України, так і країн СНД невинно

зростає у зв'язку із зростанням цін. Сільському господарству притаманний ряд особливостей, пов'язаних з характером його виробництва, яке ґрунтується на здатності рослинних і тваринних організмів до природного відтворення. У цьому полягає докорінна відмінність сільського господарства і в ньому економічний процес відтворення тісно переплітається з природним. Інакше кажучи, наслідки господарювання в цій галузі залежать як від працівника, його технічної оснащеності, так і від природних умов. До особливостей сільського господарства належить і надзвичайна роль землі як чинника виробництва. Земля, з одного боку, є засобом виробництва, а з іншого — предметом праці. На відміну від інших засобів виробництва земля не зношується і не змінюється. Більш того, при правильному використанні її родючість суттєво підвищується. Іншою особливістю сільського господарства є незбігання робочого періоду з часом виробництва, а отже, сезонності виробництва і переробки сільськогосподарської продукції.

Сезонний характер виробництва, в свою чергу, зумовлює специфічну організацію праці в цій галузі, особливості реалізації продукції та надходження грошових коштів.

У сільському господарстві на відміну від промисловості поширені кооперативні форми організації виробництва, які більш повно враховують тип виробництва, що склався історично, характер праці, вимоги науково-технічного прогресу тощо.

Специфіка сільськогосподарського виробництва виявляється в аграрних відносинах. Як складова виробничих відносин у сільському господарстві вони виникають між людьми з приводу володіння землею та використання її як головного чинника виробництва, з одного боку, і як об'єкта власності — з іншого. Однак це лише один бік аграрних відносин. Другий пов'язаний з процесами агропромислової інтеграції. Тому аграрні відносини слід розглядати як аграрно-промислові — сукупність економічних відносин, які виникають між власником засобів виробництва (в тому числі в особі держави) і між суспільством у цілому, сільськогосподарськими орендними колективами, державними підприємствами, окремими працівниками та іншими землекористувачами з приводу виробництва, розподілу і споживання створеного в галузях агропромислового комплексу продукту.

Слово "аграрний" походить від латинського *agrarius* і в перекладі на українську мову дослівно означає "земельний".

^ Аграрні відносини — це складова економічних відносин, які виникають у сільському господарстві з приводу володіння й використання землі як головного засобу сільськогосподарського виробництва, а також виробництва, розподілу, обміну й споживання сільськогосподарської продукції та послуг.

Найважливішою особливістю аграрних відносин є те, що в сільському господарстві основним засобом виробництва є земля.

Земля — перша й основна умова будь-якого виробництва, але в сільському господарстві вона ще й головний засіб виробництва, елемент продуктивних сил. Тому в цій сфері результати виробництва значною мірою визначаються якістю земельних ділянок, їхньою родючістю, місцерозташуванням щодо ринків збуту, баз постачання потрібної техніки, мінеральних добрив тощо.

Особливість аграрних відносин зумовлена й тим, що земля є предметом праці й одночасно засобом виробництва.

Внаслідок того, що економічний процес відтворення в аграрній сфері тісно переплітається з природним, виникає ще низка особливостей сільськогосподарського виробництва:

природно–кліматичні умови, структура ґрунту, біологічні чинники впливають на продуктивність праці і обумовлюють ризиковість, нестійкість сільського господарства. Одні й ті самі кількість і якість затраченої праці можуть бути представлені різною кількістю продукції, залежно від названих факторів;

– природно–кліматичні фактори зумовлюють і ритм виробництва, його сезонний характер, що породжує коливання у зайнятості робітників, у виробництві і пропозиції продукції сільськогосподарського виробництва;

особливості використання техніки, фінансування і сформування доходів сільськогосподарських підприємств у зв'язку із сезонним характером виробництва. Для виконання сільськогосподарських робіт необхідно мати повний комплекс техніки, яка використовується протягом певного сезону, а решту часу простояє;

остаточний розмір доходів формується лише наприкінці року, після реалізації продукції (особливо в землеробстві);

рівень концентрації виробництва значною мірою визначається розмірами земельних угідь, їхньою врожайністю й інтенсивністю використання;

спеціалізація виробництва зумовлена, насамперед, географічними і природно–кліматичними факторами;

ефективне використання землі можливе за раціонального комбінування сільськогосподарських галузей, економічно і біологічно обґрунтованих сівозмін;

значна частина виробленої продукції споживається всередині господарств не набуваючи товарної форми. Тому в аграрній сфері довше зберігаються натуральні та напівнатуральні види виробництва;

широка комбінація великих, середніх і дрібних господарських одиниць різних форм власності;

велика залежність результатів виробництва від погодних умов вимагає створення в господарствах страхових фондів на випадок посухи, повені, іншого стихійного лиха для забезпечення безперервного процесу відтворення. Необхідності створення таких страхових фондів немає в інших галузях народного господарства, де природний фактор не впливає або майже не впливає на результати господарювання.

Суб'єктами економічних відносин в аграрному секторі є (рис.11.1):

суспільство в цілому в особі держави;

сільськогосподарські підприємства;

індивідуальні виробники сільськогосподарської продукції (фермери, сімейно–індивідуальні господарства).

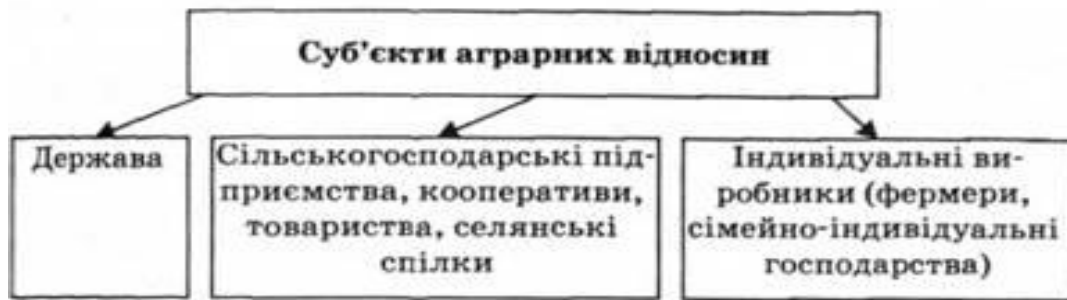

Рис.11.1. Суб'єкти аграрних відносин

Взаємодія суб'єктів аграрних відносин є основою економічних відносин у цьому секторі. Ці суб'єкти вступають в економічні відносини не лише між собою, а й з представниками інших галузей і суспільством в цілому. Отже, аграрні відносини є складовою загальної системи економічних відносин суспільства.

Характер і особливості аграрних відносин визначаються насамперед формою власності на землю як основний засіб виробництва. У сучасних умовах власність на землю в різних країнах має такі форми (рис.11.2).

Наявність різних форм власності на землю і землекористування є основою багатокладності сільського господарства. Світова практика показує, що в аграрному секторі ефективно функціонують різноманітні за розмірами і формами власності види підприємств – дрібні, середні й великі, засновані на повній власності на землю, частковій власності й оренді; сімейні ферми, сільськогосподарські кооперативи і корпорації. Усі вони мають однакові права у відносинах з державою, іншими аграрними і несільськогосподарськими підприємствами та організаціями.

Рис. 11.2. Форми власності на землю

В Україні в результаті проведення поетапної земельної реформи відбулися докорінні, незворотні перетворення земельних відносин. Одним з найважливіших є подолання монополії державної власності на землю і введення інституту приватної власності. Згідно з Земельним кодексом, прийнятим у жовтні 2001 р. парламентом України, суб'єктами права власності на землю є:

громадяни та юридичні особи – на землі приватної власності;

органи місцевого самоврядування – на землі комунальної власності;

державні органи – на землі державної власності. Іноземні громадяни і юридичні особи, а також особи без громадянства можуть стати власниками лише земель несільськогосподарського

призначення, на яких розташовані об'єкти нерухомості, які належать їм на правах приватної власності.

Реформування земельних відносин призвело до суттєвих соціально–економічних змін на селі – створення нових різнотипних суб'єктів господарювання у сільському господарстві та економічного підґрунтя для активізації їх діяльності.

^ 2. Рентні відносини. Сутність земельної ренти, її види та механізм створення. Ціна землі.

У всі часи земля вважалася основним природним (первинним) фактором виробництва. Це пояснюється її особливою роллю в господарській діяльності. Земля – першоджерело речових благ. Вона не є продуктом праці, але, будучи залученою у виробничу діяльність людей, стає всезагальним засобом праці. У різних галузях суспільного виробництва роль землі неоднакова. В обробній промисловості земля функціонує лише як місце, зайняте підприємством. У сільському господарстві процес виробництва безпосередньо пов'язаний з родючістю ґрунтів. Тут земля діє як активний фактор процесу праці і є головним засобом виробництва. Тому при такому підході під „землю" потрібно розуміти лише поверхню ґрунту, яку можна використовувати або для землеробства, або для будівництва будинків і споруд і як предмет купівлі і продажу на ринку землі.

Земля – специфічний господарський ресурс, цінність якого постійно зростає. Це пов'язано з двома обставинами: 1) збільшенням попиту на сільськогосподарську продукцію (як на продукти харчування, так і сировину для промисловості) внаслідок зростання чисельності населення, його потреб; 2) скороченням природних ресурсів з огляду на ерозію ґрунтів і вилучення земель під промислове і міське будівництво. У результаті спостерігається тенденція скорочення господарських угідь на душу населення.

Земля є невідновлюваним фактором виробництва. При втраті тієї чи іншої частини земельного багатства стає неможливим відновити це багатство штучно. Спеціалісти вважають, що 90% природних ресурсів невідновлювані.

Земля абсолютно обмежена поверхнею земної суші на планеті. Окрім цього, вона має відносне обмеження як об'єкт господарського використання. Ступінь його обмеження визначається рівнем розвитку продуктивних сил суспільства. У процесі використання земля не втрачає своїх корисних властивостей, а при розумному, раціональному споживанні не лише не зношується, але може покращуватися і підвищуватися її економічна родючість, хоча кількісно вона може скорочуватися. Ціна землі та інших природних ресурсів визначається орендною платою (рентою), яку прагнуть одержати землевласники.

Ціна землі — це капіталізована рента, покупець назавжди купує право отримувати земельну ренту. З цих позицій ціну землі можна розглядати як дисконтовану вартість аналогічно з придбанням будь–якого капітального блага, що приносить регулярний дохід. Поняття дисконту розглядалося вище (у попередньому розділі).

Потрібно зазначити, що купівля землі передбачає отримування доходу (ренти) не протягом 1, 2 чи 10 років, а протягом невизначеного часу.

Відповідно при розрахунку ціни землі величина 1 (фактор часу) не враховується.

$$\text{Ціна землі} = \frac{R(\text{рента})}{S(\text{ставкапозичковоговідсотка})} 100\%$$

Однак рівень ціни землі на практиці коректується додатковими чинниками, такими як попит на землю, швидка урбанізація, інтенсифікація сільськогосподарського виробництва, інфляція, державне регулювання економіки тощо.

Протягом ХХ ст. ціни на землю у ринковій економіці неухильно зростали. За підрахунками економістів, середня вартість одного га сільськогосподарських угідь в Україні в середині 90-х років становила від 15 до 20 тис. дол. Загальна вартість українських чорноземів – до 5,5 трлн. дол.

^ **Рентні відносини** – відносини між економічними суб'єктами стосовно використання у виробництві фактора землі і одержання доходу у формі ренти.

Тобто економічні відносини, пов'язані з використанням землі, формуються і розвиваються насамперед під впливом відносин власності на землю. У зв'язку з цим необхідно розрізняти землеволодіння і землекористування.

^ **Земельна рента** – це окремий випадок економічної ренти, тому що являє собою дохід від використання землі та інших природних ресурсів, пропозиція яких обмежена (інакше кажучи, це плата за використання цих ресурсів).

Рента – особливий вид відносно сталого доходу, безпосередньо не пов'язаного з підприємницькою діяльністю. У зв'язку з цим розрізняють абсолютну і диференціальну ренти.

Ренту, яку отримують всі власники землі незалежно від її якості, К. Маркс назвав абсолютною, а М.Г. Чернишевський – бездіяльною.

Власник землі, володіючи монополічним правом привласнювати землю, отримує **економічну (абсолютну) ренту** – своєрідну данину, яка збирається з гірших і всіх решта ділянок землі. Таким чином, монополія приватної власності на землю виступає причиною абсолютної ренти. Оскільки ринкова ціна на сільськогосподарські продукти включає абсолютну ренту, це веде до її подорожчання. По суті, купляючи таку продукцію, все суспільство сплачує данину земельним власникам.

Земля розрізняється („диференціюється“) за якістю (за родючістю) і за місцезнаходженням – віддаленістю від ринків збуту сільськогосподарської продукції.

Завдяки більш сприятливим виробничим умовам на кращих і середніх за якістю ділянках землі собівартість одиниці продукції нижча, ніж на гірших ділянках. Якщо скласти таку відносно низьку собівартість одиниці продукції із звичайним прибутком, то на найкращих ділянках її індивідуальна ціна виробництва буде нижче ринкової, суспільної ціни. Тому фермери, які господарюють на кращих ділянках, отримують при продажу продукції за ринковою ціною додатковий надприбуток. Такий **диференціальний надприбуток** – різниця між суспільною ціною, яка відображає підвищені виробничі витрати на гірших земельних ділянках, індивідуальною ціною одиниці продукції, що складається на найкращих і середніх за якістю землях.

Монополіст земельної власності прекрасно обізнаний про якість належної йому землі. Тому

різнісний прибуток дістається йому у вигляді диференційованої ренти. Така рента буває двох видів.

Власник землі отримує **диференційну ренту I** (*першого роду*) (*лат. differentia – різниця*) з найкращих ділянок, які відрізняються більшою природною – незалежною від людини – родючістю і кращим місцерозташуванням, порівняно із землями з нижчою родючістю і гіршим розташуванням. Здаючи землю в оренду, він в орендному договорі передбачає таку орендну плату, яка вилучає на його користь відповідну різницю надприбутку.

^ **Диференційна рента II** (*другого роду*) утворюється внаслідок того, що землекористувач підвищує економічну родючість землі. Він вносить добрива, здійснює меліорацію та інші агротехнічні заходи. У цьому випадку проводиться інтенсифікація сільськогосподарського виробництва. Вона означає збільшення виробництва продукції без розширення земельних ділянок шляхом кращого використання засобів виробництва і робочої сили. Такі заходи підвищують ефективність додаткових капітальних затрат, в результаті чого собівартість одиниці продукції знижується.

Другий диференційований надприбуток з самого початку дістається підприємцю, чії капітальні витрати виявилися більш ефективними. Це спонукає орендаря покращувати землекористування і збільшувати продуктивність сільського господарства. Цей надприбуток орендар може отримати до закінчення строку договору оренди. Коли ж власник землі укладає з підприємцем орендний договір на новий строк, то він враховує результати капіталовкладень у поліпшення землі, здійснені без будь-якої його участі, і призначає більш високу орендну плату. У результаті новий надприбуток перетворюється в **диференційну ренту II** (*другого роду*). Інтереси фермера, який намагається отримати вигоду від своїх нововведень, і власника землі, який бажає скористатися плодами чужої праці, зіштовхуються. Підприємець намагається отримати землю на як можливо більш тривалий строк оренди, а власник земельної ділянки намагається скоротити цей строк, щоб швидше отримати диференційну ренту.

Проблема земельної ренти вивчалася різними теоретичними школами. Неокласики часто використовують терміни „рента” і „орендна плата” як синоніми. У дійсності рента складає лише частину суми, яку орендар сплачує земельному власникові.

^ **Орендна плата** (*лат. arrendare – здавати в наймання*) включає, крім ренти, амортизацію на будівлі і споруди (які знаходяться на землі), а також процент на вкладений капітал.

Квазірента – це додатковий дохід підприємця за використання агротехніки та інтенсивне використання землі, її ще називають доходом на поточні інвестиції.

Квазірента – тимчасове явище: вона реалізується до того часу, поки нові технології, спосіб господарювання, фінансовий механізм не стануть загальнопоширеними, такими, що визначають рівень світової ціни на товар чи послугу, які реалізуються на світовому ринку. Інша картина спостерігається у формуванні і розподілі світової квазіренти, яку присвоюють країни, що постачають на світовий ринок більш ефективні прилади, устаткування, сучасні матеріали, високотехнологічні послуги. Частка цих товарів і послуг на світовому ринку швидко збільшується, як і об'єм технологічної квазіренти.

^ **3. Агропромислова інтеграція і АПК.**

Практика показує, що наукові та технічні відкриття стають невіддільною частиною сільськогосподарського виробництва. Бурхливий розвиток природничих наук дозволив проникнути в таємницю процесів життєдіяльності рослинного та тваринного світу. Поява біохімії, біофізики та інших наук відкрила небачені можливості свідомого регулювання внутрішніми процесами, що відбуваються в організмі рослин і тварин. Науково–технічна революція створила широкі можливості радикальної зміни в сільськогосподарському виробництві. По–перше, відбулися революційні зміни в технологічному базисі цієї галузі. Виробничі процеси були механізовані, майже ліквідовано ручну працю. Впроваджуються якісно нові типи виробництва, що базуються на індустріальних формах праці. По–друге, індустріалізація виробництва суттєво змінила рівень концентрації та спеціалізації.

Підвищення рівня індустріалізації привело до зростання капіталомісткості виробництва, що і зумовило, з одного боку, зростання розмірів підприємства, тобто концентрацію виробництва, а з іншого – його спеціалізацію. За таких умов неминучою стала поява нових форм кооперування як між самими сільськогосподарськими виробниками, так і між ними та виробниками інших галузей.

^ Агропромислова інтеграція – це вищий синтез сільського господарства і промисловості. Її базою є поглиблення суспільного поділу праці, спеціалізації і кооперування виробництва. Першим етапом агропромислової інтеграції була диференціація, тобто подрібнення сільськогосподарського виробництва, виділення з нього галузей, що постачають сільськогосподарську техніку, продають та переробляють сільськогосподарську продукцію. Це підвищило продуктивність праці, однак породило розрив між сільським господарством і утвореними галузями, що почало негативно впливати на результативність сільськогосподарського виробництва. Стала явною необхідність посилення кооперативних зв'язків, що і відбулося на другому етапі агропромислової інтеграції.

Агропромисловий комплекс – це якісно новий ступінь розвитку зв'язків і взаємозалежностей сільського господарства з іншими галузями економіки.

Рис.11.3. Структура агропромислового комплексу

Вони, по суті, зливаються в єдиний організм, функціонуючий як єдине ціле. Досягнення загального кінцевого результату, яким є задоволення потреб населення у продовольчих товарах та сільськогосподарській сировині, залежить від синхронного розвитку усіх суб'єктів агропромислового комплексу.

Структура агропромислового комплексу охоплює чотири складові частини або сфери (див. Рис.11.3)

Агропромисловий комплекс виконує ряд функцій. Однією з найважливіших є забезпечення потреб населення країни у продуктах харчування. Яких би висот не досяг науково–технічний прогрес, забезпечення однієї з найважливіших потреб людини як живого організму здійснюється благами, що створюються в АПК. Розмір них благ залишається однією з основних складових рівня життя у кожній країні. Другою функцією АПК є створення сировинної бази для галузей, що виробляють непродовольчі споживчі товари та продукти виробничого призначення. Важливе призначення АПК – підтримання і нарощування ефективності основного засобу сільськогосподарського виробництва, яким є земля, та забезпечення економічної рівноваги у природно–господарському середовищі. АПК виконує і таку соціальну функцію, як поліпшення соціальних умов працівників сільського господарства.

У розвинутих країнах на продукцію сільського господарства, як правило, існують три види цін: підтримуючі, що встановлюються державою переважно на продукцію тваринництва; гарантовані – специфічні ціни на рослинницьку продукцію, зокрема, на зерно; ринкові або фермерські ціни, які здійснюють найбільший вплив на фінансовий стан виробника. Держава слідкує за паритетом цін, підтримуючи фермерів, здійснює пряме бюджетне субсидування агробізнесу,

фінансує науково-дослідні розробки, меліорацію, готує кадри для села тощо. У країнах ЄС в цілому фінансова допомога сільському господарству, має спільну корінну ознаку – надання преференцій фермерам, існує пільговий механізм оподаткування в системі агробізнесу, його кредитування і т.д. Проте, індивідуальним приватним фермам, а тим більше сімейним, важко вистояти самостійно в умовах конкуренції. Тому фермери в усіх країнах об'єднуються в кооперативи – особливу форму організації підприємництва в АПК. Існують кооперативи локальні, які дають можливість фермерам брати участь у вертикальній інтеграції. Локальні кооперативи утворюють “регіональні кооперативи”, які у свою чергу утворюють міжрегіональні. Вони виступають виразниками інтересів фермерів. В усіх цивілізованих країнах держава намагається всіляко підтримувати виробників сільгосппродукції, АПК в цілому, а також соціальний розвиток села.

В Україні АПК є одним із найважливіших секторів економіки. Тут зосереджено понад половину виробничих фондів, що нині функціонують, виробляється близько половини валового внутрішнього продукту, 2/3 споживчих товарів, прямо або опосередковано за його рахунок формується близько 30% зведеного бюджету, зайнято майже 40% працездатного населення. Однак його становлення далеко не завершено як організаційно, так і технологічно. Він характеризується незбалансованістю окремих сфер і галузей, застарілістю матеріально–технічної бази, розбалансованістю господарського механізму, функціонування. Тому не є перебільшеним висновок про те, що в нинішніх умовах доля реформ і майбутнього України значною, якщо не найбільшою, мірою залежить від АПК. А це вимагає його докорінної перебудови, одним із напрямів якої є аграрні реформи

Висновок

Рента властива передусім сільському господарству, де у процесі виробництва беруть участь природні процеси і біологічні фактори. Разом з тим треба мати на увазі, що провідна роль у розвитку сільськогосподарського виробництва завжди належить економічним факторам. У сільському господарстві розрізняють три види ренти: диференціальну, абсолютну, монопольну. Диференціальна рента має такі природні та економічні умови утворення та існування, як: а)

відмінності у природній родючості землі, а також місцезнаходження земельних ділянок по відношенню до місць реалізації продукції; б) обмеженість землі і виникнення у зв'язку з цим необхідності залучати у господарський оборот також ділянки землі, відносно гірші за родючістю і місцезнаходженням; в) наявність товарне—грошових відносин, що створюють необхідну економічну умову перетворення додаткового продукту, який створюється на кращих землях, у диференціальну ренту; г) особливості дії закону вартості у сільському господарстві. Розрізняють дві форми диференціальної ренти — першу і другу.

При аналізі другого виду ренти – абсолютної ренти – треба виходити із того, що при обмеженості земельних ресурсів і гірші землі не будуть надаватися в користування безкоштовно; вони теж повинні приносити доход володарю землі. Такий доход, що отримує володар із будь-якої ділянки землі, у тому числі і гірших, називають абсолютною рентою. Причиною її є монополія на приватну власність на землю, яка закріплює високу норму прибутку в сільському господарстві понад середню норму прибутку. Монопольної ренти—надприбуток, який утворюється у результаті різниці між монопольною ціною та вартістю рідкісних продуктів.

В умовах ринку земля не лише здається в оренду, а й є об'єктом купівлі-продажу, отже має ціну. На відміну від інших товарів, земля – особливий товар, ціна якого ґрунтується не на вартості, а на тому доході, який вона приносить своєму власникові, - ренті. Тому ціна землі – це капіталізована (дисконтована) земельна рента. Вона прямо пропорційна величині ренти і обернено пропорційна ставці позичкового відсотка.

Питання для самоконтролю.

Суть і особливості аграрних відносин.

Причини виникнення земельної ренти.

Причини виникнення диференційної земельної ренти.

Причини виникнення абсолютної земельної ренти.

Як визначається ціна землі?

Рекомендована література

1. Башнянин Г.І. Політична економія: Підручник. - К.: Ніка-Центр: Ельга, 2000. – 527.

2. *Булгаков С.* Капіталізм и земледелие // С. Булгаков. Розмисли. Творча спадщина у контексті ХХІ століття / За ред. В.Д. Базилевича. — К.: Знання, 2006. — С. 293—312.
3. Економічна теорія: Політекономія: Підручник / За ред. В.Д. Базилевича. — К.: Знання, 2006. — С. 318—340.
4. Економічна теорія. Політекономія. Навчальний пос. — За заг. ред. В.М. Семененка та Д.І. Коваленка. — К.: Центр учбової літератури, 2010. — 360с.
5. *Онищенко А.* Особливості сучасних земельних відносин в Україні // Економіка України. — 2001. — № 4.
6. *Онищенко А.* Зрушення у організаційній структурі сільськогосподарських підприємств // Економіка України. — 2004. — № 11.
7. Основи економічної теорії: Політекономічний аспект: Підручник / За ред. Г.Н. Климка. — 5-те вид., перероб. і доп. — К.: Знання-Прес, 2004. — Розд. 26.
8. *Ревенко Н.* Удоскоєння державного регулювання розвитку аграрного сектору економіки // Економіка України. — 2003. — № 12.
9. *Чеботарев В.* Деякі аспекти удосконалення інституціональних основ земельних відносин в Україні // Економіка України. — 2004. — № 7.
10. *Юрчишин В. Запаша Г.* Розвиток відносин власності на селі: концептуальні основи становлення та утвердження приватного сектора // Економіка України. — 2003. — №

Інтернет – ресурси.

- www.ac-rada.gov.ua - Офіційний сайт Верховної Ради України
- www.stat.gov.ua - Офіційний сайт Державного комітету статистики України
- www.treasury.gov.ua - Офіційний сайт Державного казначейства України
- <http://economicus.gov.ua> – економічний портал, головна мета якого, - надання якісної інформації по найширшому спектру економічних дисциплін.
- www.fber.org – Національне бюро економічних досліджень США.
- www.oecd.org - Організація економічного співробітництва та розвитку.

Лекція №14.

Фінансово-кредитна система.

План лекції

1. Необхідність, зміст, структура та функції фінансів.
2. Фінансова система. Державний бюджет. Бюджетний дефіцит і державний борг.
3. Теорія оподаткування. Крива Лаффера.
4. Необхідність, зміст і принципи функціонування кредиту.
5. Форми і функції кредиту. Кредитна система та її структура.

Економічні терміни та категорії: фінанси, кредит, фінансова система, бюджет, дефіцит бюджету, бюджетний дефіцит і державний борг, податки, податкова система, прямі і непрямі податки, акцизи, податок на додану вартість, Крива Лаффера, кредитна система, банк, ощадний банк,

комерційні банки, національний банк, іпотечні банки, фондова біржа, цінні папери, акція, облігація, вексель, бюджетне фінансування.

Актуалізація теми

Фінанси і кредит – важливі складові ринкової економіки, які породжують досить ефективну форму і важелі функціонування господарства, опосередковують основну частину зв'язків розширеного відтворення. У сучасних умовах фінанси визначають як систему економічних відносин між державою, юридичними та фізичними особами, а також між окремими державами і міжнародними економічними інститутами і організаціями щодо акумуляції та використання грошових засобів на основі розподілу й перерозподілу валового внутрішнього продукту і національного доходу. Існування товарно-грошових відносин викликає необхідність кредиту. Це система відносин з приводу акумуляції та використанні тимчасово вільних грошових засобів на основі повернення та платності у формі позичкового відсотка. Кредит виконує перерозподільчу та емісійну функції. Сукупність кредитних відносин, принципів і форм кредитування та відповідних установ, які його здійснюють утворюють кредитну систему. Її інституціональну структуру представляють центральний банк, комерційні банки, спеціалізовані банківські установи та небанківські фінансово-кредитні установи (страхові компанії, пенсійні фонди, інвестиційні заклади та ін.). Останнім часом швидко розвиваються нові види банківської діяльності, такі як факторинг, лізінг, трастові операції та ін.

Основні проблеми теми, на які слід звернути увагу

Соціально-економічна сутність і функції фінансів, їх роль у розширеному відтворенні, зміст і роль фінансово-кредитних відносин і фінансово-кредитної системи в регулюванні виробництва і ринкової економіки.

1. Необхідність, зміст, структура та функції фінансів

Термін “фінанси” в перекладі з латинського означає “дохід”, “платіж”.

Фінанси – система економічних відносин між державою, юридичними та фізичними особами, а також між окремими державами з приводу розподілу й перерозподілу валового внутрішнього продукту (ВВП) і національного доходу (НД).

^ Об'єктивна необхідність фінансів. Незважаючи на те, що існування фінансів безпосередньо пов'язане з існуванням грошей, причиною, що зумовила виникнення та існування їх, є не гроші, а потреби суб'єктів економіки у ресурсах, які б забезпечували їхню життєдіяльність.

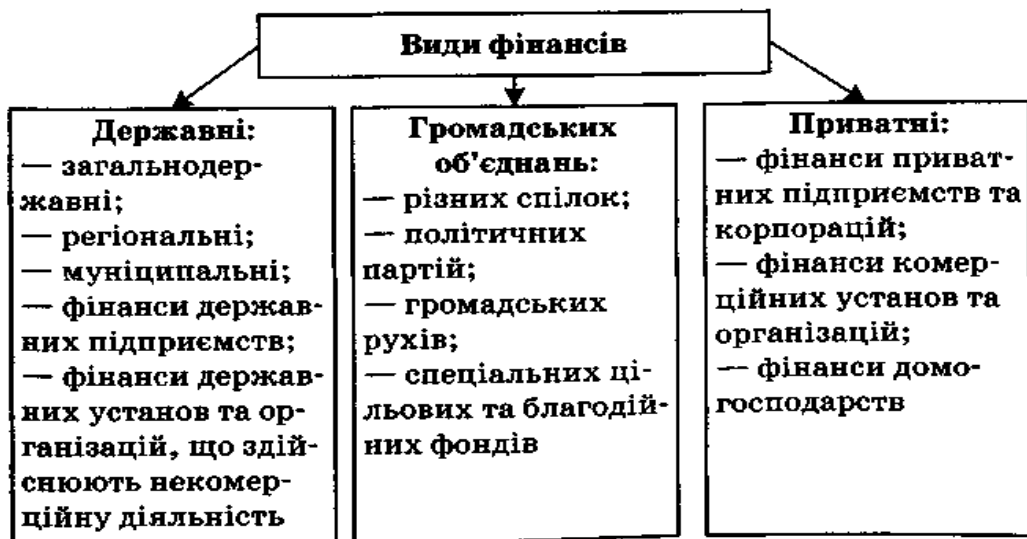

Рис. 14.1. Структура фінансів

Фінанси – це система грошових відносин з приводу формування і використання грошових фондів необхідних державі для виконання своїх функцій.

Фінансам притаманні три ознаки, які діють лише в сукупності:

- це завжди грошові відносини;
- це грошові відносини, викликані фактом наявності держави як органу управління;
- це відносини, які мають розподільчий характер.

Якщо грошовим відносинам двох чи більше суб'єктів притаманні всі ці ознаки, то це фінанси.

Приватні фінанси – система відносин між юридичними особами, між юридичними особами і державою, між юридичними і фізичними особами з приводу формування та використання певних грошових фондів.

Фінанси громадських об'єднань – система відносин між:

- громадськими об'єднаннями та їхніми членами;
- щодо сплати членських внесків, отримання різних виплат, надання пільг;
- за напрямками використання грошових фондів об'єднання;

^ *Державні фінанси* – особлива сфера розподільчих відносин, пов'язана з первинним і вторинним розподілом та використанням ВВП з метою утворення фонду грошових засобів, необхідного для здійснення державою покладених на неї функцій.

Такі грошові засоби набувають форм:

- державного бюджету;
- регіональних бюджетів;
- місцевих бюджетів;
- спеціальних фондів;

— фінансів державних підприємств.

Суть фінансів найбільш повно проявляється через їх функції.

Фінанси виконують дві основні функції: розподільчу і контрольну, що здійснюються ними одночасно.

^ *Розподільча функція* фінансів полягає у розподілі національного доходу і створенні основних доходів, що формуються серед учасників матеріального виробництва – це зарплата робітників, службовців, доходи фермерів, доходи підприємств.

^ *Контрольна функція* фінансів полягає в контролі за розподілом ВВП по відповідних фондах і витратою їх за цільовим призначенням.

Контрольна функція фінансів виявляється також через діяльність фінансових органів.

Крім розподільчої і контрольної функцій, фінанси також здійснюють *регулюючу функцію*.

Регулююча функція фінансів пов'язана з втручанням держави через фінанси у процес відтворення.

2. Фінансова система. Державний бюджет. Бюджетний дефіцит і державний борг

Система фінансових відносин різних рівнів та інститутів, що забезпечують їхнє функціонування, утворює фінансову систему країни.

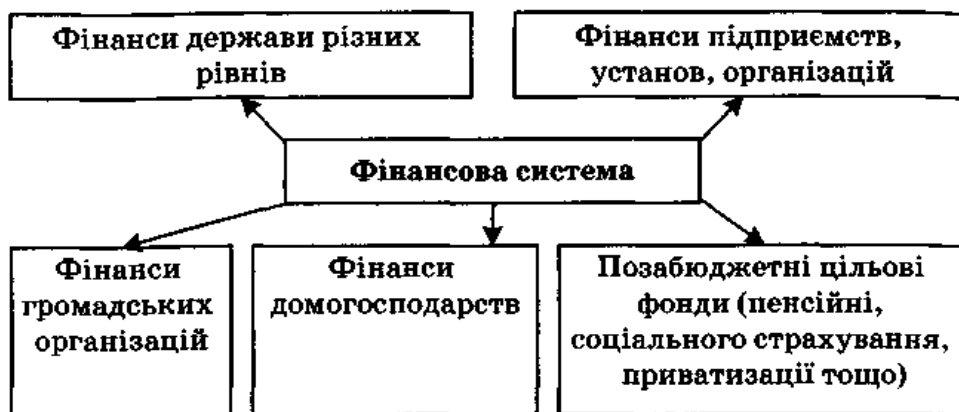

Рис. 14.2. Фінансова система

Найважливішою ланкою фінансової системи держави є державний бюджет.

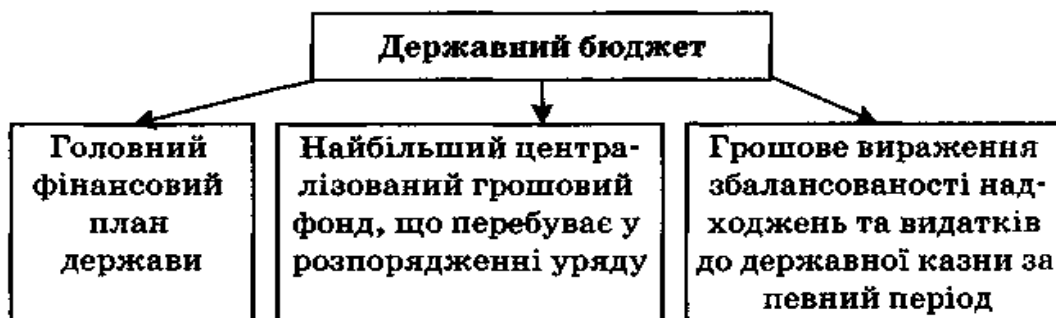

Рис. 14.3. Визначення державного бюджету

Функції державного бюджету:

Фіскальна функція бюджету полягає у вилученні за допомогою податків та інших джерел частини доходів громадян, підприємств, установ, організацій для утримання державного апарату, виробництва суспільних благ, тобто забезпечення тих видів діяльності, які не мають власних джерел доходів (природоохоронні заходи, архіви, бібліотеки тощо), або ж мають недостатні для забезпечення належного рівня розвитку джерела фінансування (фундаментальні наукові дослідження, оперні театри, музеї тощо).

^ **Розподільча функція** бюджету полягає в тому, що акумульовані в державному бюджеті грошові засоби уряд використовує для перерозподілу, спрямовуючи їх на розвиток виробничої та соціальної інфраструктури, інвестування в капіталомісткі галузі, на структурну перебудову, прискорення НТП, зростання життєвого рівня населення, вирішення соціальних проблем.

^ **Стимулююча функція** бюджету проявляється в тому, що, змінюючи базу та ставки оподаткування, використовуючи пільги, тарифи тощо, уряд здійснює стимулюючу (обмежувальну) політику, впливаючи на циклічні коливання економіки, зміну її структури тощо.

^ **Контрольна функція** бюджету виконується завдяки тому, що він у грошовому вираженні віддзеркалює відтворювальний суспільний процес, виявляє економічні пропорції, відхилення від рівноваги тощо.

^ Головні джерела формування надходжень до державного бюджету:

- податки;
- відрахування на соцстрах та інші види відрахувань;
- державна позика (внутрішня та зовнішня);
- емісія грошей;
- продаж державного майна.

^ Форми виплат із державного бюджету:

- *асигнування* – видатки на утримання підприємств та установ;
- *субсидії* – державна допомога організаціям, установам, громадянам;
- *субвенції* – державна грошова допомога місцевим органам влади або окремим галузевим господарським органам для розвитку;
- *дотації* – допомога підприємствам, організаціям, установам для покриття збитків з метою підтримки.

Надання бюджетних засобів підприємствам, установам та організаціям для повного або часткового покриття їхніх витрат на заходи, передбачені бюджетом, називають **бюджетним фінансуванням**.

Однією із форм бюджетного фінансування є **бюджетний кредит** – надання бюджетних засобів суб'єктам господарювання й органам влади на засадах поворотності та платності.

Дефіцит державного бюджету – це перевищення видатків державного бюджету над доходами.

Державний борг – нагромаджена сума позичених урядом коштів для фінансування дефіциту державного бюджету.

Державний борг існує у двох формах:

- *внутрішнього* боргу перед юридичними та фізичними особами країни;
- *зовнішнього* боргу перед іноземними країнами (міжнародними фінансовими організаціями, урядами іноземних країн та іноземними приватними особами й організаціями).

Якщо у країні дуже великий зовнішній або внутрішній державний борг, їй може бути оголошений

дефолт.

Дефолт – визнання країни як неплатоспроможної.

л

2. Теорія оподаткування. Крива Лаффера

Податки сплачуються з моменту розпаду первіснообщинного ладу і виникнення держави, але їх розгалужена система сформувалася лише при капіталізмі.

Податки є головним джерелом доходів держави. Вони забезпечують близько 90% доходів держави.

Податки – обов'язковий внесок до бюджету відповідного рівня платниками податків у порядку та на умовах, визначених законодавством.

Як головне джерело бюджетних надходжень податки виконують фіскальну і соціально— економічну функції (стимулювання економічного зростання, структурні реформи, забезпечення оборони країни, розвитку освіти, охорони здоров'я, навколишнього середовища, пенсійного забезпечення тощо).

Податкова політика – система дій, які проводяться державою у галузі податків і оподаткування.

Податкова система – сукупність податків, форм, принципів та методів їхньої побудови, а також інститутів та організацій, що забезпечують їх вилучення та здійснюють контроль за дотриманням податкового законодавства.

Основними принципами побудови податкової системи є:

- а) загальність;
- б) стабільність;
- в) обов'язковість;
- г) соціальна справедливість.

В даному контексті особливого значення набуває фіскальна політика держави. Фіскальна політика—це зміни, які вносить уряд країни у розміри та умови оподаткування, а також у розмір та порядок державних витрат з метою стабілізації економіки.

Згідно з одним із постулатів кейнсіанської теорії уряд для досягнення повної зайнятості та зниження інфляції повинен проводити цілеспрямовану фіскальну політику. В період економічного спаду проводиться стимулююча фіскальна політика, яка включає збільшення державних витрат або зниження податків, а найчастіше поєднуються обидва методи. Навпаки, якщо виникає загроза надлишкового попиту, що призводить до інфляції, то здійснюється стримуюча фіскальна політика. Вона включає скорочення державних витрат або збільшення податків. Проведення дієвої фіскальної політики передбачає необхідність прийняття і здійснення законодавчими та виконавчими органами правильних і ефективних заходів. Стимулюючий характер фіскальної політики може бути малоефективним, якщо він послаблює інвестиційні процеси, а також коли зміна валютного курсу значно послаблює дієвість цієї політики.

^ **Податкова система включає:**

Механізм оподаткування, тобто визначення суб'єктів та об'єктів оподаткування.

Суб'єкти оподаткування – ті, хто сплачує податки, фізичні та юридичні особи;

Об'єкти оподаткування – прибуток підприємств, заробітна плата, вартість майна, виторг фірми, кількість землі тощо.

Види податків.

Перелік зборів та ставок оподаткування встановлює Верховна Рада України.

^ *За формою оподаткування* податки поділяють на прямі та непрямі.

Прямі податки стягуються безпосередньо з індивідів та фірм.

До прямих податків відносять:

- податки на прибуток громадян (неоподаткований мінімум становить 17 грн, податкова ставка становить 13%), прибуток корпорацій (прибуток підприємств в Україні оподатковується за ставкою 25%), майно, спадок, приріст капіталу;
- реальні податки: на землю, промисловий, з капіталу (цінних паперів).

^ **Непрямі податки** – це податки, що встановлюються на товари та послуги і входять у їх ціну. Це податок на додану вартість (ПДВ), акцизи, мито, ліцензійні збори.

Акцизи – це непрямі податки, що входять у ціну товарів і стягуються в момент їх придбання.

Акцизи поділяються на:

- індивідуальні – коли оподатковується кожна одиниця товару;
- універсальні – коли об'єктом оподаткування є обсяг продажу.

^ **Податок на додану вартість.** Його ставка в Україні становить 20%, формально його платниками є виробничі й торговельні підприємства, оскільки податок надходить в бюджет від них, але фактично його сплачують покупці під час купівлі товарів та послуг.

Мито – це податок на товари, які імпортуються. Мито є одним із важелів захисту національного ринку і поповнення бюджетних коштів.

Чим більш розвинута країна, тим більша частка надходжень припадає на прямі податки, і навпаки.

^ *Залежно від рівня державних структур* податки поділяються на загальнодержавні та місцеві.

Загальнодержавними податками є: податок на додану вартість; податок на прибуток підприємств; акцизний збір; податок на доходи фізичних осіб; державне мито; податок на нерухоме майно; плата за землю; рентні платежі; податок з власників транспортних засобів; податок на промисел; збір за спеціальне використання природних ресурсів; збір за забруднення навколишнього середовища; збір на обов'язкове страхування; відрахування у пенсійний та соціальні фонди.

^ Місцевими податками є: податок з реклами; готельно-курортний збір; комунальний податок; ринковий збір; за проїзд транзитного транспорту; збір за припаркування автотранспорту; збір за видачу ордера на квартиру; збір за участь на бігах на іподромі; збір за проведення місцевого аукціону; збір за використання символіки.

Податкова ставка – це величина податку на одиницю оподаткування. Податкова ставка, що визначається як відсоток, поділяється на такі види:

- пропорційна, коли ставка оподаткування є однаковою і не залежить від розмірів доходу;
- прогресивна, коли ставки оподаткування зі збільшенням доходу зростають;
- регресивна, коли податкова ставка зі збільшенням доходу знижується.

Зв'язок між розміром податкової ставки та обсягами податкових надходжень до бюджету дослідив американський економіст А. Лаффер.

^ **Крива Лаффера** – крива, що відображає зв'язок між податковою ставкою та обсягом податкових надходжень та виявляє податкову ставку (від 0 до 100%), за якої податкові надходження досягають максимуму.

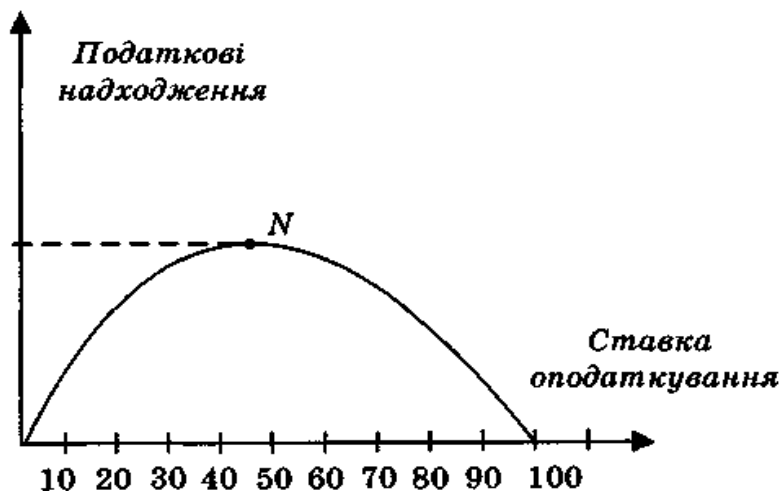

Рис. 14.4. Крива Лаффера

Згідно кривої Лаффера, до деякого максимального рівня N більше значення податкової ставки забезпечує більшу величину податкових надходжень. Однак наступне збільшення податкової ставки призведе до зниження стимулів виробництва і величина національного оподаткованого доходу зменшиться.

Таким чином, нижча ставка податків створить стимули до праці, заощаджень, інвестицій, інновацій, сприяючи суттєвому розширенню національного виробництва й доходу. При податковій ставці 100 % держава не отримуватиме доходу, оскільки охочих працювати безоплатно немає.

^ 4. Необхідність, зміст і принципи функціонування кредиту

Кредит (від лат. слова *creditum*, що означає “позика”) – це суспільні відносини, що виникають між економічними суб'єктами у зв'язку з передачею один одному в тимчасове користування вільних коштів на умовах зворотності, платності та добровільності.

Завдяки кредиту скорочується час на задоволення господарських і особистих потреб. Кредит є невід'ємним елементом економічного розвитку і на нього спирається світова економіка.

Кредитні кошти використовують як держава, уряд, великі підприємства, так і малий бізнес та окремі громадяни.

Для того щоб тимчасово вільні грошові засоби не переставали виконувати функцію капіталу, вони повинні рухатись, бо тільки рух забезпечує їхнє зростання. Наявність тимчасово вільних грошових засобів, з одного боку, та наявність суспільної потреби в їхньому використанні – з іншого, зумовлюють об'єктивну **необхідність існування кредиту**.

Суб'єкти кредиту – це кредитори і позичальники.

Кредитори – це учасники кредитних відносин, які мають у своїй власності вільні кошти і передають їх у тимчасове користування іншим суб'єктам.

Кредиторами можуть бути фізичні, юридичні особи та держава.

^ Особливе місце серед кредиторів посідають банки. Вони спочатку мобілізують кошти в інших суб'єктів, а потім самі надають їх у позики своїм клієнтам.

Позичальники – це учасники кредитних відносин, які мають потребу в додаткових коштах і одержують їх у позику від кредиторів.

Позичальниками можуть бути фізичні, юридичні особи та держава.

^ Принципи функціонування кредиту:

- 1. Цільова спрямованість.** Цей принцип кредиту полягає в тому, що економічні суб'єкти повинні заздалегідь чітко визначити ціль, на яку будуть використані позичені кошти.
- 2. Строковість позики.** Передбачає, що вільні кошти кредиту передаються позичальнику на чітко визначений строк, який сторони повинні узгодити до моменту вступу в кредитні відносини.
- 3. Повернення позиченої вартості.** Позичальник повинен повернути кредитору весь обсяг одержаної в позику вартості.
- 4. Забезпеченість.** Полягає в прийнятті кредиторами додаткових заходів щодо гарантування повернення позики (застанова рухомого та нерухомого майна, цінних паперів чи інших цінностей або зобов'язання третьої особи погасити борг кредитору (гарантії, доручення).
- 5. Платність користування.** Позичальник повертає не тільки основну суму боргу, а й сплачує додаткові кошти у вигляді процента.

Усі принципи кредитування тісно пов'язані між собою, тому для ефективного кредитування дотримання всіх його принципів є обов'язковим.

^ 5. Форми і функції кредиту

Класифікація кредитів за його формами здійснюється в декількох напрямках.

1. За терміном повернення:

- короткострокові (до одного року);
- середньострокові (до п'яти років);
- довгострокові (понад п'ять років).

^ 2. За терміном погашення кредити поділяються на такі, що відшкодовуються:

- коштами боржника;
- коштами гарантів;
- за рахунок нових кредитів.

^ 3. За принципом забезпеченості:

- забезпечені (векселем, майном чи цінними паперами);
- не забезпечені (бланкові).

4. За порядком надання:

- прями;
- непрямі – коли між кредитором і позичальником є посередник.

5. За ступенем ризику:

- стандартні;
- з підвищеним ризиком (кредити, надані клієнтам з нестійким фінансовим становищем або які допускали прострочені платежі банкові у минулому).

^ 6. За способом погашення кредиту:

- кредит, що погашається в розстрочку (поступово, частинами);
- кредит одноразового погашення.

7. За методом стягнення банківського процента:

- процент стягується в момент отримання кредиту;
- під час його повного повернення;
- однаковими частинами впродовж терміну кредиту.

^ 8. Залежно від цільового призначення:

- на придбання товарно-матеріальних цінностей (сировина, матеріали тощо);
- на витрати (сезонне виробництво, підготовка нових виробництв);
- для розрахунків (у зв'язку з відвантаженням готової продукції);
- для здійснення платежів (несвоєчасне перерахування коштів за відвантажений товар);
- на розподільчі операції (для покриття тимчасових разових потреб за відсутніх вільних коштів);
- на створення запасів готової продукції (залишки на складах, запаси на складах торговельних організацій тощо).

Характеристика основних видів кредиту

1. Комерційний (господарський) кредит.

Кредиторами тут є господарські установи (підприємства, фірми, компанії). В основі цієї форми кредиту – відстрочка підприємством-виробником плати за товар і надання підприємством-покупцем векселя як боргового зобов'язання оплати вартості покупки після закінчення певного терміну.

Як правило, комерційний кредит є короткостроковим.

При наданні комерційного кредиту мають на меті не отримання прибутку, а реалізацію товару. Величина позичкового відсотка за комерційний кредит нижча від банківського і входить у ціну товару та суму векселя.

2. Банківський кредит.

Банківський кредит має місце тоді, коли однією зі сторін кредитної угоди є банк. Ця форма кредиту є найрозповсюдженішою.

Кредитором є банк, позичальником – домогосподарства, підприємницький і державний сектор. Мета банківського кредиту – отримання прибутку з позик.

Банківський кредит не має цільового обмеження.

Об'єктом банківського кредиту є капітал, а тому кредит надається тільки у грошовій формі. Він сприяє не тільки безпосередньому обігу капіталу, а й його нагромадженню.

Якщо під час спаду виробництва та економічної кризи комерційний кредит скорочується, то попит на банківський кредит для сплати боргів значно зростає.

3. Споживчий кредит.

Цей кредит надається фізичним та юридичним особам на споживчі цілі.

Об'єктом цієї форми кредиту є товари тривалого користування (меблі, холодильники, пральні машини, автомобілі тощо).

Різновидом споживчого кредиту є надання приватним особам довгострокових позичок на будівництво приватного житла, на придбання майна молодим сім'ям, на здобуття вищої освіти тощо.

4. Державний кредит.

Державний кредит – система економічних відносин між державою в особі її органів влади чи управління, з одного боку, та фізичними і юридичними особами – з іншого, за яких держава виступає як *позичальник, кредитор чи гарант*.

Найпоширенішою формою державного кредиту є така, за якої держава є позичальником грошових засобів, значно рідше держава виступає кредитором.

У певних випадках держава виступає гарантом, тобто бере на себе відповідальність за погашення позики. Якщо боржник своєчасно виконує свої боргові зобов'язання перед кредитором, гарант не несе ніяких витрат. У випадку ж невиконання позичальником своїх боргових зобов'язань держава покриває їх із своїх централізованих грошових фондів.

5. Міжнародний кредит.

Міжнародний кредит – це переміщення позичкового капіталу з однієї країни в іншу.

Ознакою цього кредиту є належність кредитора і позичальника до різних країн.

Його **суб'єктами** є держава (в особі центрального банку, скарбниць або міністерства фінансів), банки, міжнародні фінансові організації, корпорації, фірми, фізичні особи.

Об'єктом міжнародного кредитування є передача на певний строк, як правило з виплатою процентів валютних ресурсів.

Кредиторами і позичальниками можуть бути міжнародні організації – МВФ, МБРР та ін.

Функції кредиту:

1. Перерозподільча – кредит забезпечує акумуляцію тимчасово вільних грошових ресурсів домогосподарств, підприємницького та державного сектору, які перерозподіляються на користь тих суб'єктів, які мають тимчасову потребу їх використання.

2. **Емісійна функція** виявляється у створенні нових платіжних засобів кредитними установами.
3. **Контрольна функція** полягає в тому, що в процесі кредитування забезпечується контроль за дотриманням умов та принципів кредиту з боку суб'єктів кредитної угоди.
4. **Стимулююча функція** – можливість вкласти вільні кошти у позики, що приносять дохід, стимулює кредитора прискорювати оборот свого капіталу.
5. **Регулююча** – кредит виступає важливим засобом державного регулювання економіки.

Кредитна система – це система кредитних відносин, принципів і форм кредитування, а також сукупність кредитно-фінансових установ, які реалізують ці кредитні відносини. Через кредитну систему реалізується сутність та функції кредиту.

^ Структура кредитно-фінансових установ:

1. Центральний банк.

2. Банківські установи:

- комерційні банки;
- інвестиційні банки;
- ощадні банки;
- іпотечні банки;
- інноваційні банки;
- зовнішньоторговельні банки тощо;

3. Небанківські кредитно-фінансові установи:

- інвестиційні компанії;
- страхові компанії;
- пенсійні та інші фонди тощо.

Цінні папери — це належним чином оформлені документи, що виражають майнові відносини у суспільстві та підтверджують право на певне майно або грошову суму. До цінних паперів відносять паї, акції, облігації, векселі, чеки, сертифікати, ощадні бони, комерційні папери, гаранті тощо.

^ Центральний банк – це державна установа, яка є головною ланкою кредитної системи. Його ще називають банком банків, виходячи із завдань та функцій, які він виконує.

^ Функції центрального банку:

- розробка та реалізація грошово-кредитної політики;
- емісія готівкових та безготівкових грошей;
- зберігання золотовалютних резервів країни;
- акумуляція та зберігання касових резервів комерційних банків;
- кредитування комерційних банків у період економічних труднощів;
- виконання кредитних та розрахункових операцій на потребу уряду.

^ Головне завдання центрального банку – управління емісійною, розрахунковою та кредитною діяльністю.

Центральним банком України є Національний банк України (НБУ), утворений 20 березня 1991 р. Загальна кількість працюючих в системі Національного банку понад 13 тисяч чоловік, у тому числі в центральному апараті 800 чоловік.

Здійснюючи грошово-кредитну політику, центральний банк має враховувати взаємодію всіх ланок кредитної системи.

^ **Комерційні банки** – кредитні установи, що здійснюють банківські операції для підприємств, установ і населення за рахунок грошових коштів, залучених у вигляді внесків і депозитів.

^ Функції комерційних банків:

- ведення поточних рахунків;
- акумуляція строкових депозитів вкладників;
- видача грошових засобів з рахунків;
- перерахування з одного рахунка на інший;
- надання кредитів, купівля-продаж цінних паперів та ін.

Свої функції комерційний банк виконує через операції:

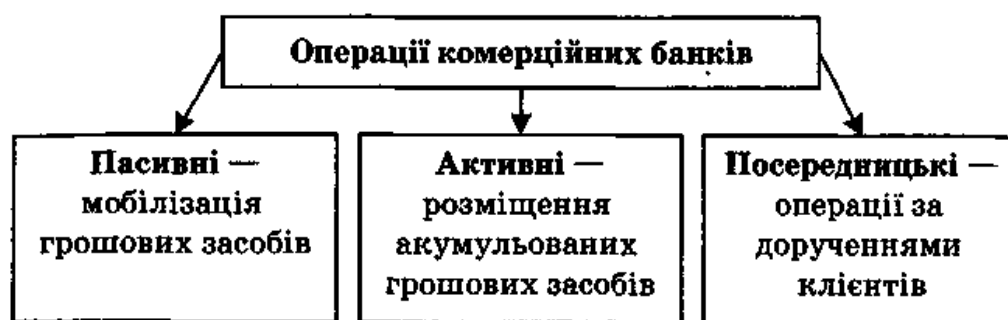

Рис. 14.5. Структура операцій комерційних банків

Інвестиційний банк залучає довгостроковий позичковий капітал і надає його в розпорядження позичальникам через випуск облігацій та інших видів боргових зобов'язань.

Ощадні банки – фінансові установи, що спеціалізуються на обслуговуванні населення, залученні грошових заощаджень громадян, наданні кредитів та інших банківських послуг.

Іпотечний банк – банк, що спеціалізується на наданні довгострокових кредитів під заставу нерухомого майна (землі, будівель тощо) та випуску заставних листів, забезпечених нерухомістю.

Інноваційний банк спеціалізується на фінансуванні та кредитуванні інноваційних проектів.

Зовнішньоторговельний банк здійснює операції з кредитування експорту та імпорту за зовнішньоторговельними розрахунками.

До складу кредитної системи входять і небанківські фінансові інститути.

Страхові компанії здійснюють акумуляцію грошових засобів у специфічній формі – шляхом продажу страхового захисту, який засвідчується страховим полісом (договором, свідоцтвом). Отримані страхові премії страхові компанії вкладають у державні та приватні цінні папери.

Пенсійні фонди – акумулюють грошові засоби у формі пенсійних внесків та нарахувань. Вони формуються як приватними підприємствами, так і державними органами.

Крім національних кредитних інститутів, існують і міждержавні.

Міжнародний валютний фонд (МВФ) – міжнародна валютно-кредитна організація, що регулює міждержавні валютно-кредитні відносини. МВФ – спеціалізована установа ООН. Членом МВФ може бути тільки країна – член ООН. Штаб-квартира МВФ – у Вашингтоні. Членами МВФ є понад 150 країн світу. Його капітал перевищує 120 млрд. дол. США.

Світовий банк – міжнародний інвестиційний інститут, створений одночасно із МВФ. Мета Світового банку – сприяння економічному та соціальному розвитку країн світу. До складу Світового

банку входять: МБРР, Міжнародна фінансова корпорація (МФК) та Міжнародна асоціація розвитку (МАР).

Банк міжнародних розрахунків (БМР) об'єднує частину фінансових ресурсів центральних банків 30 країн, здійснює для них комерційні операції та бере участь в організації міжнародного валютного співробітництва. Створений у 1930 році (м. Базель, Швейцарія). БМР виконує функції об'єднуючого центрального банку для більшості національних центральних банків Європейських країн, Канади, Японії та ПАР.

В Україні сформувалася дворівнева банківська система, яка включає в себе Національний банк і комерційні банки. НБУ є центральним банком держави, здійснює емісію грошей, контроль за банківськими операціями, зберіганням валютних резервів, регулюванням грошово-кредитної політики. Важливою функцією НБУ є організація грошового обігу та міжбанківських розрахунків. НБУ діє відповідно до закону і має монополіне право на випуск грошей в обіг, а також на випуск національної грошової одиниці.

Комерційні банки в сучасних умовах — це акціонерні товариства, власний капітал яких є основою для здійснення банківських фінансових операцій. Комерційні банки ведуть касове й інші обслуговування підприємств, організацій, населення. За характером своїх операцій комерційні банки поділяються на універсальні й спеціалізовані. Розвиток ринкових відносин розширює сферу дії банків.

Важливими інструментами їх діяльності стають довірчі (трастові) операції, а також лізинг і факторинг.

Висновок

Спільним для категорій **«Фінанси»** і **«кредит»** є те, що вони використовуються в кругообігу коштів і сприяють підвищенню ефективності виробництва. При нестачі фінансових ресурсів підприємство залучає кредитні ресурси, а при надлишку фінансових ресурсів – підприємство може тимчасово вільні кошти надавати в кредит іншій установі.

Відмінності між фінансами і кредитом полягають у тому, що фінансам притаманний односторонній рух вартості, а кредиту – двосторонній рух вартості. До того ж за допомогою фінансів розподіляється валовий внутрішній продукт, а кредит діє лише на стадії перерозподілу тимчасово вільних ресурсів.

Фінансам і кредиту притаманні різні методи спрямування коштів:

Фінансам – фінансування і надання коштів на безповоротній основі;

Кредиту – кредитування (надання коштів за принципами платності, строковості, поверненості).

Фінанси — це система економічних відносин, які складаються між державою, підприємствами і громадянами щодо привласнення частини національного доходу через механізм оподаткування та його розподілу відповідно до виконуваних державою соціально—економічних функцій. Фінансова система включає: державні фінанси, фінанси підприємств та фінанси населення. З точки зору речового змісту фінанси є сукупністю всіх грошових коштів, їх розподілу і використання.

Повніше сутність фінансів розкривається через такі категорії, як податки, бюджетне фінансування, платежі, відрядження, доходи і витрати, прибуток, дотації, які характеризують конкретні види руху грошових ресурсів та економічні відносини в країні.

В соціально орієнтованій економіці фінанси виконують три головні функції, а саме: розподільчу, регулюючу та контролюючу. Крім того, фінанси держави виконують функції ефективності, справедливості та стабільності.

Державний бюджет—це фінансова програма діяльності уряду на певний строк (переважно рік); склад майбутніх доходів і видатків держави; кошти, які концентруються в руках держави для виконання своїх функцій.

Кредит — це угода між партнерами (фізичними та юридичними особами) про надання у власність майна або грошей іншій особі на умові відстрочки повернення такої ж вартості з виплатою процентів. Основна форма кредиту — грошова позика, яка є формою руху позичкового капіталу. Надання грошової позики є своєрідним товаром, за користування яким потрібно платити певну суму (процент).

Слід звернути увагу на те, що повніше сутність кредиту розкривається у його функціях. Основними з них є: 1) опосередкування процесу перерозподілу вільних грошей між галузями народного господарства; 2) сприяння прискоренню обігу грошей, а тим самим економії витрат обігу; 3) сприяння вирівнюванню норм прибутку між галузями і сферами народного господарства і формуванню середньої норми прибутку; 4) посилення процесу концентрації і централізації капіталу.

Таким чином, кредитна система — це сукупність кредитних відносин, форм і методів кредиту, а також сукупність кредитно—фінансових установ тієї чи іншої країни в певний період.

Банк — це кредитно—фінансова установа, яка здійснює фінансове посередництво. Залучаючи і нагромаджуючи вільні грошові кошти підприємств, організацій, населення, банки перерозподіляють їх, надаючи кредити.

Основними тенденціями розвитку кредитної системи в сучасних умовах є посилення концентрації, універсалізації і спеціалізації діяльності таких установ. Серцевиною кредитної системи є центральні (національні) банки, які у більшості країн є державними. Центральні банки виконують функції емісійного і кредитного центрів, роль касира держави та “банку банків”. В умовах ринкової економіки основою кредитної системи є комерційні банки, контроль за ними з боку центральних банків здійснюється головним чином через норму обов'язкових резервів.

Податки — це обов'язкові платежі в бюджет, які здійснюють фізичні та юридичні особи. З допомогою податків забезпечується близько 90% надходжень в центральний державний бюджет і більше 70% — в місцевий.

Податки виконують дві основні функції:

- розподільча — є інструментом перерозподілу грошових доходів держави;
- фіскальна — формування державних фондів.

Виділяють прямі і непрямі податки. Прямі поділяються на реальні та особисті. До реальних відносять податки на землю, будинки, промислові, торгові, банківські установи та грошовий капітал. До особистих—податки на доходи фізичних та юридичних осіб (подохідний, помайновий, із спадщини, дарів тощо). До непрямих зараховують митні, а також акцизи.

Фінансово-кредитна система в Україні перебуває в стадії становлення. Вона будується за західним типом.

Питання для самоконтролю.

Види і функції фінансів.

Особливості кредитної системи.

Види банків та їх функції.

Види цінних паперів.

Характеристика принципів кредитування.

6. Зміст і призначення Державного бюджету.

7. Призначення і види податків.

Література для заглибленого вивчення теми

Основна (Є В БІБЛІОТЕЦІ ТК)

1.Базилевич В.Д. Економічна теорія: Політекономія: Підручник / За ред. В.Д. Базилевича. – 5-те вид., стер. – К.: Знання-Прес, 2006. – 615 с.

2.Башнянин Г.І. Політична економія: - К.: Ніка-Центр: Ельга, 2000

3.Мочерний С.В. Політична економія: Навчальний посібник. - К.: Знання-Прес, 2002

4.Оганян Г.А., Паламарчук В.О., Румянцев А.П. Політична економія:Навчальний посібник. - К.ЦУЛ, 2003.

5.Основи економічної теорії: політекономічний аспект: Підручник / Відп. Ред. Климко Г.Н. – К.: Знання-Прес, 2002.

6.Політична економія: Підручник.-3-те вид. За ред. Ю.В. Ніколенка. -К.ЦУЛ, 2003

7.Політична економія: Підручник.-3-те вид. За ред.В.О.Рибалкіна. -К.ЦУЛ, 2002.

Додаткова

1.Гальчинський А.С. Основи економічної теорії, - Київ, 2005.

2.Дмитрієнко М.Ф. Гроші,-Енциклопедія історії України. Редкол.:В.А.Смолій та ін.. Інститут історії України НАН України.-К.:Наук.думка,2004.-Т.2.

3. Климко Г.Н., Нестеренко В.П. Основи економічної теорії,- Київ.,2004.

4.Мочерний С., Довбенко М. Економічна теорія: Підручник. – К.: Академія, 2004.

5. Фінанси. Грошовий обіг. Кредит./ Під ред. Предборського В.А. – К.: Фенікс, 2002.

Ресурси мережі Internet

- [Економічна теорія Політекономія скачати- Книгоруб.ком knigorub.com/19276-EkonompiSchna...](http://knigorub.com/19276-EkonompiSchna...)
[КОПИЯ](#)
- [- Базилевич В. Д. \(ред.\) - Економічна теорія: Політекономія... work.crimea.ua/file1211-down.html](http://work.crimea.ua/file1211-down.html)
[КОПИЯ](#) Пошук по сайту by Google.
- [http:// economicus/ ru](http://economicus.ru) – економічний портал, головна мета якого, - надання якісної інформації по найширшому спектру економічних дисциплін.
- [www. nber.org](http://www.nber.org) – Національне бюро економічних досліджень США.
- [www. oecd. org](http://www.oecd.org) - Організація економічного співробітництва та розвитку.
- www/treasury.gov.ua-Офіційний сайт Державного казначейства України
- www.ac-rada.gov.ua- Офіційний сайт Рахункової палати України
- www.customs.gov.ua- Офіційний сайт Державної митної служби
- www.kmu.gov.ua- Офіційний сайт Кабінету Міністрів України
- www.mfu.gov.ua- Офіційний сайт Міністерства фінансів України
- www.nbu.gov.ua-Офіційний сайт Національного банку України
- www.pravoznaves.com.ua- Електронна бібліотека юридичної літератури «Правознавець»
- www.ac-rada.gov.ua- Офіційний сайт Верховної Ради України
- www.sta.gov.ua- Офіційний сайт Державної податкової адміністрації

Лекція №15. Суспільне відтворення і суспільний продукт.

План.

Суспільне відтворення і його види

Економічне зростання і його типи.

Суспільний сукупний продукт і його структура.

***Мета лекції:** розкрити суть і значення суспільного відтворення, економічного росту і суспільного продукту. Сприяти формуванню наукового економічного мислення.*

Актуалізація теми

Об'єктивна необхідність суспільного відтворення зумовлена необхідністю виробництва матеріальних благ як економічної основи життя людського суспільства. Щоб жити, треба споживати матеріальні блага, а щоб споживати їх, треба виробляти суспільний продукт. Тому всякий процес суспільного виробництва, що розглядається в постійному повторенні і безперервному відновленні, в той же час є процесом відтворення.

Маса продуктів, що виробляється в країні знаходиться у безперервному русі. Початком цього руху є виробництво, а закінченням - споживання. Так само, як суспільство не може перестати споживати, воно не може перестати виробляти. Для існування людського суспільства виробництво має постійно відновлюватися, проходячи стадію виробництва, розподілу, обміну та споживання. Це постійне відновлення, безперервне повторення процесу виробництва називається відтворенням. Відтворення можна розглядати на рівні мікроекономіки, коли виробництво повторюється в межах окремих фірм чи господарств, та на рівні макроекономіки, коли повторюваність виробництва відбувається в усіх галузях економіки, в суспільстві в цілому. Тому мова йде про суспільне відтворення. Важливим елементом суті відтворення є відтворення сукупного суспільного продукту; відтворення робочої сили; відтворення виробничих відносин; відтворення умов економічного зростання. Сукупний (валовий) суспільний продукт можна розглядати з різних точок зору. Також можна відповідно визначати його форми і структуру. В цілому сукупність суспільного продукту – це сукупність благ і послуг, вироблених суспільством за певний період часу (як правило, за рік). Протягом останніх десятиліть однією з найважливіших довгострокових цілей економічної політики уряду будь-якої країни є стимулювання економічного зростання, підтримка його темпів на стабільному та оптимальному рівні. Усе це вимагає чіткого уявлення про економічне зростання, фактори його стимулювання і стримування.

ЩО ПОВИННІ ЗНАТИ СТУДЕНТИ

Розуміти, що таке суспільне відтворення, його види. Знати сутність, типи, фактори та наслідки економічного зростання. Розуміти, що таке суспільний продукт і макроекономічні показники.

Основні проблеми теми, на які слід звернути увагу

Суспільне відтворення і економічне зростання, їх суть і основні риси; суспільний продукт і його структура; система національних рахунків; види відтворення; два підрозділи суспільного виробництва; умови реалізації суспільного продукту за простого і розширеного відтворення.

Економічні терміни та категорії: відтворення, просте відтворення, розширене відтворення, звужене відтворення, суспільний продукт, нагромадження, споживання, необхідний продукт, додатковий продукт, валовий національний продукт, валовий внутрішній продукт, національний доход, національне багатство, екстенсивний тип, інтенсивний тип, економічне зростання, інвестиції, амортизація, прибуток, фондовіддача, економічна ефективність.

1. Суспільне відтворення і його типи.

Одним із найбільш глобальних економічних процесів, що відбуваються на рівні всього суспільства, є процес суспільного відтворення.

Суспільне відтворення - це процес суспільного виробництва, який взято не як окремий одноразовий акт, а як постійно повторюваний процес.

Це суспільне виробництво, що перебуває в постійному процесі свого відновлення. Він охоплює всі фази й всі без винятку сторони суспільного виробництва. Але в цьому надзвичайно складному макроекономічному процесі виділяють три основні моменти:

- відтворення матеріальних благ;
- відтворення робочої сили;
- відтворення виробничих відносин.

Відтворення матеріальних благ є кінцевою метою функціонування суспільного виробництва, адже тільки через їх постійне виробництво стає можливим процес обміну речовин між людиною і природою. Цей процес є підґрунтям суспільного відтворення, відображає сутність останнього і не має аналогів щодо своєї складності. Його кінцевим наслідком є постійний процес споживання створених матеріальних благ і такий самий постійний процес відновлення всієї сукупності матеріальних благ для їх наступного споживання.

Як відомо, створення матеріальних благ є безпосередньо функцією робочої сили, витрати якої слід кожного разу відшкодувати. Цей процес полягає в тому, що з усієї сукупності вироблених матеріальних благ слід виділити ту їх частку, яка буде еквівалентною за вартістю витраченої робочій силі і призначена виключно для її відновлення. За своєю натуральною формою ця сукупність матеріальних благ і послуг являє собою ті блага, які слугують відновленню фізичної та духовної енергії, витраченої всіма робітниками.

Відтворення виробничих відносин являє собою процес, кінцевим результатом якого, перш за все, є відновлення статус-кво основних суб'єктів цих відносин. Такими основними суб'єктами суспільного виробництва є з одного боку, власники засобів виробництва, а з іншого - власники робочої сили (наймані працівники). Сутність цього процесу полягає в тому, що кожен з цих суб'єктів виходить з процесу суспільного відтворення в тій якості, в якій він у нього вступив. Власники засобів виробництва не тільки залишаються власниками певної кількості об'єктивного фактора виробництва, а й збільшують його розміри. Власник же робочої сили кожного разу виходить з процесу суспільного виробництва тільки власником своєї робочої сили. Але ця постійність відновлення статусу суб'єктів суспільного виробництва має місце тільки стосовно сукупного феномену (сукупний власник, сукупна робоча сила) і не стосується кожного окремого індивіда. Серед них відбувається процес переходу зі стану, наприклад, власника, у стан найманого працівника і навпаки. Але ці одиничні й випадкові за своїм характером переходи не змінюють загальної ситуації, яка реалізується в тому, що з кожного процесу такого відтворення сукупний власник виходить власником, а той, хто входив у цей процес як найманий працівник, виходить з нього в тій самій якості.

Таким чином, за *простого відтворення* процес виробництва і випуск створених благ здійснюється щорічно у незмінному масштабі. За сучасних умов воно поширене серед найбільш розвинутих країн.

Звужене відтворення спричиняють економічні кризи, політичні потрясіння, значні технологічні

аварії, природні катастрофи, війни тощо. Звужене суспільне відтворення є явищем тимчасовим. Звужене відтворення спостерігалось в 90-х роках ХХ ст. в перехідній економіці України.

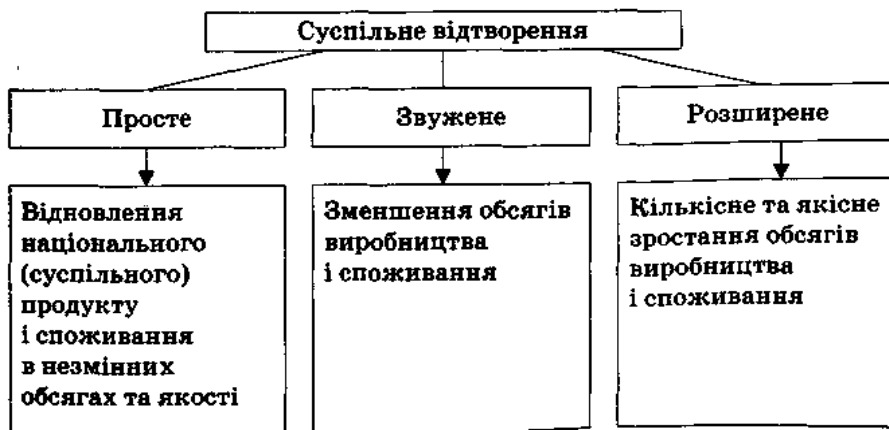
Розширене відтворення – це кількісне та якісне зростання обсягів виробництва і споживання.

У зв'язку з тим, що економіка розвивається хвилюподібно, протягом тривалих періодів можна спостерігати просте, звужене і розширене відтворення.

Основною проблемою відтворення є дотримання пропорцій:

- між виробництвом і споживанням;
- між підрозділами національного виробництва;
- між витратами на виробництво та доходами від реалізації продукту виробництва;
- між відшкодуванням спожитого капіталу та нагромадженням;
- між споживанням і заощадженням;
- між заощадженнями та інвестиціями та ін.

Рис. 1. Види суспільного відтворення

2. Економічне зростання і його типи.

У ХХ ст. перед людством виникло багато проблем. Одна з них полягає в тому, що постійно зростає не тільки кількість населення, але і його потреби. Задовольнити їх можна тільки з розвитком виробництва, розширюючи обсяги виробленої продукції. У зв'язку з цим особливого значення набула проблема економічного зростання.

Економічне зростання являє собою постійне збільшення виробництва товарів і надання послуг на основі якісного вдосконалення всього функціонування національної економіки. Отже, про економічне зростання говорять тоді, коли не тільки має місце збільшення масштабів виробництва, але коли й сама економіка стає все більш ефективною.

Економічне зростання – це основний показник розвитку і добробуту будь-якої країни.

Економічне зростання – це збільшення обсягів реального ВВП в одному періоді порівняно з іншим, або зростання економічної могутності держави.

Розрізняють три типи економічного зростання:

Екстенсивний тип економічного зростання досягається за рахунок розширення обсягів виробництва, тобто використання більшої кількості виробничих ресурсів:

- збільшення чисельності зайнятих;
- збільшення обсягу капіталу;
- залучення більшої кількості природних ресурсів.

Інтенсивний тип економічного зростання досягається за рахунок більш досконалого використання економічних ресурсів, тобто:

- технологічного прогресу;
- рівня освіти та професійної підготовки кадрів;
- економії за рахунок зростання масштабу виробництва;
- покращення розподілу ресурсів;
- також впливають законодавчі, інституційні та інші фактори.

Змішаний (реальний) тип економічного зростання – зростання виробничих потужностей внаслідок збільшення кількості використання факторів виробництва і вдосконалення техніки та технологій. Тобто, він поєднує інтенсивні та екстенсивні типи.

За темпами розрізняють **високий** та **низький** темпи економічного зростання. Але не завжди високий темп є кращим, тому що це може впливати на якість продукції та структуру виробництва.

Також економічне зростання повинно бути безперервним та пропорційним.

До **факторів, які стримують економічне зростання**, належать:

- обмеження з боку сукупного попиту;
- соціально-політична атмосфера у країні;
- ресурсні та екологічні обмеження.

До **факторів, які негативно впливають на економічне зростання**, належать:

- злочинність та корупція;
- недобросовісне ставлення до праці;
- припинення роботи під час страйків, трудових конфліктів;
- несприятливі погодні умови, тобто все те, що стримує зростання продуктивності праці.

Позитивні наслідки економічного зростання:

- економічне зростання дозволяє забезпечити більш високий рівень життя;
- дає змогу здійснювати нові програми поліпшення життя бідних верств населення;
- впливає на авторитет країни у світі;
- полегшує розв'язання проблеми обмеженості ресурсів.

Негативні наслідки економічного зростання:

- економічне зростання часто призводить до руйнування середовища, у якому мешкають люди;
- призводить до перетворення працівників у додаток до машини;
- зростання ВВП і багатства не вирішують проблему бідності;
- автоматизація виробництва сприяє різкому скороченню робочих місць і призводить до збільшення безробіття.

У реальній дійсності економічне зростання - це надзвичайно складний процес не тільки з погляду факторів і умов його здійснення, а й з позиції особливостей розвитку і функціонування

продуктивних сил, які й забезпечують це зростання. В економічній теорії виділяють два основні типи економічного зростання: екстенсивний та інтенсивний.

Екстенсивний тип являє собою збільшення масштабів виробництва за рахунок збільшення кількості задіяних ресурсів. Інтенсивний же тип передбачає зростання виробництва на основі більш ефективного використання всіх факторів.

У чистому вигляді жодний тип економічного зростання не зустрічається. Часто інтенсифікація виробництва за рахунок застосування досягнень науки і техніки супроводжується зростанням інвестицій, що, по суті, є показником екстенсивного розвитку. У практиці ці два типи мають місце тільки як переважно екстенсивний або переважно інтенсивний.

Економічне зростання в суперечностях знаходить джерело свого розвитку, своєї самоорганізації. Але само зростання (у його динаміці, особливостях тощо) залежить від цілої низки чинників, які можуть як прискорювати його, так і певним чином гальмувати. Усю сукупність факторів, як правило, поділяють на економічні та неекономічні.

До економічних слід віднести ті можливості, які має країна щодо залучення у виробництво свого ресурсного потенціалу. Ці можливості в розвинених країнах здебільшого використані навіть у таких великих за територією країнах, як Росія, США, Китай - вони вже досить обмежені, а за окремими матеріальними ресурсами невідтворюваного характеру відчувається реальна їх нестача. Є певні проблеми й із залученням до виробництва нової (за масштабами) робочої сили, бо в певній частині розвинутих країн є від'ємний приріст населення. У слаборозвинених країнах потенціальні можливості забезпечення економічного зростання за рахунок масштабного включення як матеріальних, так і людських ресурсів значно більші. Але цим країнам часто бракує капіталу, сучасних технологій та всього того, щоб дало можливість залучити цей потенціал у виробництво. Більш суттєвий вплив, з погляду динаміки економічного зростання, мають ті економічні фактори, які діють у площині посилення організації виробництва та вдосконалення технологій. У сучасних умовах саме застосування новітніх досягнень у галузі науки й техніки дає можливість за тих самих ресурсів досягти значно кращих, ніж раніше, результатів. Ці фактори можуть використати і малі, і великі країни, хоча для цього, у свою чергу, необхідний певний комплекс умов.

До неекономічних факторів належать такі, як природнокліматичні, політичні, демографічні, національно-культурні, інституціональні тощо. Особливістю сучасного етапу розвитку є посилення ролі інституціональних чинників. Як такі виступають сформовані в конкретному суспільстві традиції, культурні й національні особливості, звичаї тощо.

Нагромадження може бути як більшим, так і меншим, а тому, щоб визначити його міру на кожний даний момент, використовують такий показник, як норма нагромадження. Він розраховується як співвідношення частини чистого прибутку, що йде на нагромадження, та загальної величини чистого прибутку. Чим вища ця норма, тим більшим буде економічне зростання.

Процес нагромадження реалізується через інвестиції. Вони являють собою, як правило, довгострокові вкладення капіталу з метою розширення виробництва й отримання прибутку. Інвестиційний процес здійснюється як державою, так і приватним сектором. Останній переважає за своїм обсягом. Окрім цього, інвестиції можуть здійснювати й іноземні підприємці. Це також вигідно державі, особливо якщо ці інвестиції спрямовуються в новітні технології. З огляду на це

держава часто дає певні пільги іноземному капіталу, щоб залучити його в ті галузі й регіони, у прискореному розвитку яких вона зацікавлена.

Ефективність суспільного виробництва є складною і багатоплановою категорією, її окремі сторони можна вимірювати за допомогою більш конкретних показників. Для цього отриманий результат слід співставляти з окремими факторами процесу виробництва. Так, продуктивність праці визначається формулою П:Р - як співвідношення продукту (П) до кількості зайнятих у його виробництві за певний проміжок часу (Р); зворотній показник - трудомісткість - визначається за формулою Р:П. Відношення продукту до предметів праці визначає матеріаловіддачу (П:М); зворотнім показником є матеріаломісткість продукції (М:П). Відношення продукту до засобів праці (основних виробничих фондів) назване фондівіддачею (П:Ф); зворотній показник - фондомісткість продукції (Ф:П). Названі величини (продуктивність праці, фондівіддача, матеріаловіддача) є основними показниками ефективності виробництва.

3. Сукупний суспільний продукт і його структура.

Матеріальним результатом суспільного відтворення є сукупний суспільний продукт. За своєю натурально-речовою формою він поданий матеріальними благами у вигляді певних речей і послугами, які теж є матеріальними, але не набувають речової форми.

В умовах товарного виробництва всі складові суспільного продукту існують у товарній формі, а відтак, мають вартість. Це означає, що і весь сукупний суспільний продукт має вартість. Його вартісна структура складається з вартості постійного капіталу, вартості робочої сили і додаткової вартості.

А.Сміт вважав, що СП за своєю вартістю складається з доходів власників факторів виробництва, є сукупною сумою доходів, не включає у нього перенесену на продукт вартість спожитих засобів виробництва. Це "догма Сміта". Він розрізняв валовий і чистий дохід нації. Під валовим доходом він розумів увесь річний продукт країни. Чистий дохід – це нова вартість, що лишається після відшкодування витрат основного і оборотного капіталу. Річний продукт у Сміта поділявся на фонд відшкодування капіталу і фонд доходів власників капіталу і землі.

К.Маркс, виходячи з трудової теорії вартості, при дослідженні СП і проблем його відтворення визначав СП як сукупність матеріальних благ, створених у суспільстві протягом певного часу:

I підрозділ – виробництво засобів виробництва.

II підрозділ – виробництво предметів споживання.

$$W = C + V + m,$$

$V + m$ – національний дохід, новостворена вартість.

Сучасна теорія і практика розробили два підходи (моделі) розрахунку СП: система національних рахунків і система балансу народного господарства (СНР і СБНГ).

БНГ являє собою систему взаємопов'язаних балансових таблиць, кожна з яких відображає окремі, найбільш принципові сторони економічного процесу. Основними показниками були ВСП (сума валової продукції всіх підприємств з урахуванням проміжних товарів) і НД. Причому у ВВП включалось лише продукція сфери матеріального виробництва. Сукупний суспільний продукт необхідно постійно вимірювати, щоб орієнтуватися в його зміні. Зрозуміло, що для виміру всього

суспільного продукту можна використати тільки вартісний показник. Його визначають за певний період, як правило, за рік. **У сучасних умовах практика підрахунку сукупного суспільного продукту в переважній більшості країн реалізується за допомогою системи національних рахунків. Ця система національних рахунків включає як ключовий показник валовий внутрішній продукт (ВВП).** Окрім ВВП, у системі національних рахунків дуже важливим є визначення показника чистого внутрішнього продукту і національного доходу. Чистий внутрішній продукт являє собою величину ВВП, зменшену на величину амортизаційних відрахувань. А якщо з чистого внутрішнього продукту відняти величину непрямих податків, до яких належать: податок на додану вартість, акцизи, ліцензійні платежі, мито тощо, то отримаємо *національний дохід*. Це один з найважливіших показників стану національної економіки і її можливостей, бо саме за рахунок національного доходу можна здійснювати розширене відтворення й забезпечувати економічне зростання.

Вироблений у суспільстві сукупний продукт повинен дійти до кожного споживача й задовольнити всі його різноманітні потреби як виробничі, так і потреби особистого споживання. Іншими словами, увесь вироблений сукупний суспільний продукт необхідно реалізувати, тобто через мільярди актів купівлі-продажу довести його до кінцевого споживача.

Проблема реалізації сукупного продукту, виробленого за якийсь конкретний термін, є однією з головних проблем суспільного виробництва. Це ставить питання про суть реалізації всього суспільного продукту.

З огляду на досягнення економічної теорії і, перш за все, її марксистського напрямку, **суть реалізації суспільного продукту полягає в тому, щоб уся сукупність вироблених матеріальних благ за певний період суспільного відтворення дійшла до свого споживача і компенсувала:**

- сукупні витрати робочої сили з метою її повного відтворення;
- сукупні витрати використаних засобів виробництва;
- особисті потреби власників засобів виробництва в тій частині отриманого ними прибутку, яку вони призначають для особистого споживання;
- сукупні витрати на робочу силу та на засоби виробництва, які будуть додатково введені в процес суспільного виробництва на новому етапі його відтворення, з метою поширення виробництва і в межах, визначених тією часткою прибутку власників засобів виробництва, яка залишається в них після задоволення потреб особистого споживання.

При цьому важливо звернути увагу на три ключові моменти.

По-перше, покриття означених вище потреб має бути здійснено повністю, в обсязі вартості відповідних витрат. Приміром, якщо сукупні витрати робочої сили за якийсь період відтворення (скажімо, за рік) дорівнюють 1000 грошових одиниць, то із сукупного продукту повинно бути надано не менше і не більше відповідних матеріальних благ, а саме на суму в 1000 грошових одиниць.

По-друге, усі потреби (як з боку всіх найманих робітників, так і з боку власників засобів виробництва в тій частині їх потреб, що є особистим споживанням) повинні компенсуватися саме предметами споживання й нічим іншим. З іншого боку, потреби власників у компенсуванні витрачених засобів виробництва можуть бути компенсовані тільки засобами виробництва, і в жодному разі не предметами споживання. Отже, процес реалізації сукупного суспільного продукту

передбачає задоволення потреб (відшкодування витрат) у відповідній до цих витрат натуральній формі.

По-третє, у процесі реалізації виробленого сукупного продукту слід з'ясувати, де і в який спосіб наймані працівники і власники (у межах свого особистого споживання) знайдуть необхідні їм предмети споживання. Водночас необхідно з'ясувати, де саме і як власники засобів виробництва придбають необхідні їм для відшкодування витрат і для нагромадження засоби виробництва.

Проблема суспільного відтворення довгий час у науці не досліджувалась, і тільки на достатньо високому рівні розвитку економічної теорії, коли вона вже сформувалась у певну систему знань, ця проблема знайшла своє відображення.

Першим науковцем, який поставив проблему суспільного відтворення і блискуче вирішив її на рівні своєї теоретичної позиції був видатний представник школи фізіократів Ф.Кене (1694-1774 рр.). При цьому проблему суспільного відтворення він звів до її суті - до реалізації виробленого сукупного суспільного продукту. Свої теоретичні погляди з цього приводу він виклав у двох своїх працях: "Мала економічна таблиця" та "Велика економічна таблиця". Особливо цікавою є саме "Мала економічна таблиця". Погляди Ф.Кене на досліджену ним проблему мали величезне значення для розуміння процесу суспільного відтворення. К.Маркс, ознайомившись з цими таблицями, не випадково назвав їх геніальними. До речі, у Франції (батьківщина Ф. Кене) у 1957 р. з нагоди двохсотріччя їх виходу з друку автора зарахували до геніальних громадян Франції.

Суспільне відтворення Ф.Кене розглядає в межах одного року. Сама реалізація суспільного сукупного продукту може бути подана у вигляді схеми (рис.2).

Рис.2. Схема реалізації ССП за Ф.Кене.

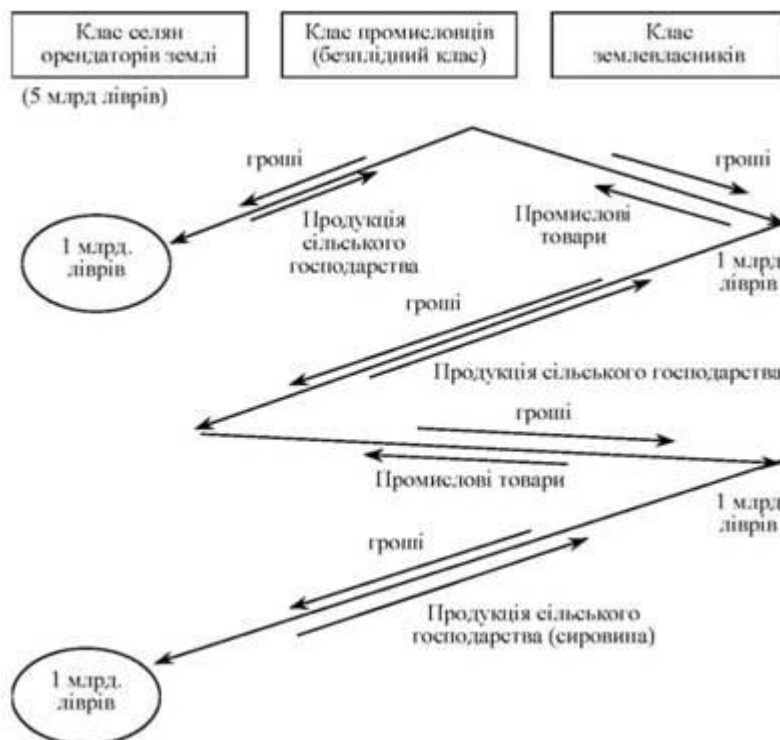

Рис. 1.12. Схема реалізації сукупного суспільного продукту за Ф.Кене

Починаючи аналіз, Ф.Кене поділяє все суспільство на три класи: клас селян-орендарів, клас землевласників і клас промисловців, або, за визначенням фізіократів, "безплідний клас". Це визначення пов'язано з тим, що фізіократи вважали продуктивною працею, тобто працею, яка створює додатковий продукт, тільки працю в сільському господарстві. Що ж стосується промисловості, то там, на їх думку відбувається тільки зміна форми продукту. Цей вагомий теоретичний недолік учення фізіократів, безсумнівно, впливає на повноту аналізу суспільного відтворення, який зробив Ф.Кене, але не зменшує його значення і не змінює суті аналізу та висновків.

? **Д/З. Пояснити схему реалізації ССП за Ф.Кене (на семінарському занятті)**

Теорія реалізації сукупного суспільного продукту, розроблена Ф.Кене, була важливим і першим кроком у вивченні проблем суспільного відтворення. Але з огляду на недоліки теорії фізіократів, складність проблеми і наявність тільки першої спроби аналізу проблема суспільного відтворення залишалась актуальною. **Наступний крок в аналізі суспільного відтворення було зроблено великим німецьким економістом К.Марксом.**

Глибокий аналіз капіталістичного виробництва, розпочатий К. Марксом з аналізу первинних базових категорій і закономірностей (товар, гроші, перетворення грошей в капітал і т.д.), не міг не привести цього геніального дослідника до необхідності аналізу всього процесу суспільного виробництва загалом.

Використавши загальну ідею Ф.Кене про кругообіг капіталу, К.Маркс розробив власну оригінальну, науково чітку й виважену теорію суспільного відтворення. Геній К.Маркса дозволив блискуче вирішити цілу низку найскладніших теоретичних питань, пов'язаних зі складним процесом суспільного відтворення. Слід зауважити, що, аналізуючи процес суспільного відтворення, **К.Маркс досліджує процес реалізації сукупного продукту не за один рік, як це робить Ф.Кене. Він акцентує свою увагу на проблемі повторення самого процесу виробництва, при цьому як простого, так і розширеного.**

Аналізу суспільного відтворення в К.Маркса передують два важливі теоретичні моменти. По-перше, він поділяє **все суспільне виробництво на два підрозділи. 1-й підрозділ** - це виробництво, яке зосереджується на продукуванні засобів виробництва. Тобто в цьому підрозділі зосереджені ті галузі господарства, які зайняті випуском продукції для виробничого споживання. **2-й підрозділ** - це виробництво предметів споживання. Тобто до цього підрозділу належать галузі, які виготовляють матеріальні блага, що йдуть на задоволення особистих потреб населення. Цей підхід в аналізі, зроблений К.Марксом, став новим і виявився дуже важливим відкриттям з погляду аналізу суспільного відтворення.

По-друге, саме суспільне відтворення К.Маркс аналізує в два етапи: просте відтворення й розширене. *Просте відтворення* являє собою такий процес суспільного відтворення, який відновлюється в незмінних масштабах. Така модель суспільного відтворення є суто теоретичною, але просте відтворення становить невід'ємну складову частину розширеного відтворення.

Таким чином, можна стверджувати, що в другій половині XIX ст. закінчився перший і дуже важливий етап розвитку теорії суспільного відтворення. Перші наукові підвалини теорії заклав Ф. Кене. Його ідеї отримали подальший розвиток у роботах К.Маркса, який блискуче розкрив сутнісні зв'язки всієї системи суспільного відтворення, проаналізував механізм реалізації сукупного

суспільного продукту й сформулював загальні, принципові умови реалізації сукупного суспільного продукту.

Актуальність такого підходу посилювалась тими змінами, які наприкінці XIX на початку XX ст. відбулись у розвитку продуктивних сил і в механізмі суспільного виробництва. Справа в тому, що **до початку XX ст. механізм відтворення функціонував повністю самостійно, за правилом "невидимої руки" А. Сміта, а регулювання всіх процесів реалізації сукупного суспільного продукту відбувалось автоматично, через механізм ринку.** Проте з початком XX ст. разом з революційними змінами в продуктивних силах відбулись докорінні зміни і в механізмі суспільного відтворення. Величезні економічні потрясіння, знищення частки виробленого суспільного продукту, масове безробіття тощо стали характерною ознакою відтворювального процесу в багатьох країнах. У цих умовах необхідно було по-новому підійти до аналізу суспільного відтворення.

Одну з перших спроб у цьому напрямі зробив **швейцарський економіст Л.Вальрас (1834 - 1910 рр.).** Він розробив математичну модель макроекономічної рівноваги, яка спиралась не тільки на причинно-наслідкові, а й на функціональні зв'язки між такими елементами суспільного відтворення, як домогосподарства, фірми, ринки засобів виробництва, робочої сили, споживчих товарів і т.ін. Цей суто теоретичний пошук став важливим кроком у розвитку теорії відтворення, бо він збагачував метод дослідження і, головне, націлював науку на дослідження тих пропорцій у суспільному виробництві, які б забезпечили оптимальну організацію функціонування, його рівновагу. Проте сама модель не давала можливості вийти на практичні рекомендації стосовно вирішення реальних проблем суспільного відтворення.

Найбільш глибокий аналіз проблем сучасного суспільного відтворення зробив тільки видатний англійський вчений Дж.Кейнс. Саме він першим вдало проаналізував суспільне відтворення в усьому різноманітті його реальних проявів з метою пошуку й розробки механізмів впливу на суспільне відтворення і його наближення до оптимального стану, стану рівноваги. Дж.Кейнс став третім науковцем в економічній історії (після Ф.Кене і К.Маркса), хто зумів глибоко проаналізувати механізм суспільного відтворення й зробити фундаментальні наукові висновки з цього аналізу.

Аналізуючи все суспільне відтворення, Дж.Кейнс зробив акцент на проблемі реалізації сукупного суспільного продукту. Це не випадково, бо саме реалізація є квінтесенцією суспільного відтворення, хоча й не зводиться цілком до нього. При цьому, на відміну від К.Маркса, який зосередив свої зусилля на розкритті суті суспільного відтворення, Дж.Кейнс зосередив увагу на механізмі реалізації цієї суті з метою пошуку шляхів забезпечення оптимального функціонування цього механізму, іншими словами, з метою пошуку рівноваги в суспільному відтворенні.

Дж. Кейнс зробив великий внесок у розвиток теорії суспільного відтворення, але його висновки мають не тільки суто теоретичне значення. Поклавши в основу аналізу дослідження реальних форм прояву суті суспільного відтворення, Дж.Кейнс тим самим відкрив шлях для прямого застосування теоретичних висновків економічної теорії в практиці господарювання. Невипадково кейнсіанство стало тим напрямом розвитку економічної теорії, що був закладений в основу економічної стратегії багатьох розвинених країн і дав позитивні наслідки.

З подальшим розвитком суспільного відтворення кейнсіанство вже не відповідало новим умовам, тому йому на зміну приходять *монетаризм*. Останній і є сучасною теорією суспільного відтворення, хоча таке визначення певною мірою є умовним. Ця теорія є досить еkleктичною і розмитою, але рекомендації і висновки монетаристів здебільшого стосуються всієї системи

суспільного виробництва, а це дає право віднести монетаризм до теорії суспільного відтворення.

Монетаризм виник у США в середині XX ст. Його засновниками стали М.Фрідмен, А.Шварц і А.Мельцер, які працювали в Чикагському університеті, і тому цей напрям економічної думки часто називають чикагською школою. Термін "монетаризм" не має однозначного тлумачення, але основою цієї теорії, за визначенням М.Фрідмена, є кількісна теорія грошей. Проте виникнувши на тлі боротьби з кейнсіанством, ця теорія вийшла за межі вузького кола питань, що стосуються кількісної теорії грошей, і втягнула до своєї орбіти фундаментальні проблеми суспільного виробництва.

Докорінну особливість відтворювального процесу представники монетаризму вбачають у тому, що сучасна ринкова економіка є самодостатнім, збалансованим господарством. Це принципово відрізняє монетаристів від тих же кейнсіанців, для яких основним методологічним постулатом залишається теза про наявність внутрішніх структурних суперечностей, притаманних ринковій економіці як такій. Для монетаристів основною суперечністю розвитку економіки є суперечність між динамікою розвитку виробництва і грошовою масою, що знаходиться в обігу. Досягнення оптимального співвідношення між виробництвом і грошовою масою, що його обслуговує, - це і є *головна практична мета монетаризму*, бо саме оптимізація цього співвідношення є визначальним чинником забезпечення розвитку суспільного виробництва.

Теорія монетаризму з кінця 80-х років минулого століття почала широко застосовуватись у практиці організації суспільного виробництва і з цього погляду виявилась ефективною. Проте цей напрям аналізу теорії відтворення має і деякі вади. Вони пов'язані з певним ігноруванням в аналізі саме сфери безпосереднього виробництва, а також з тим, що монетаризм у центр уваги ставить досягнення стабільності відтворювальних процесів на основі забезпечення максимальної свободи підприємницької діяльності і залишає поза увагою проблеми економічного зростання.

У сучасних умовах подальший розвиток теорії суспільного відтворення фокусується в напрямі визначення тих умов, за яких досягається не тільки певний рівень макроекономічної рівноваги відтворювальних процесів, а й забезпечується економічне зростання.

Висновок

Одним із найбільш глобальних економічних процесів, що відбуваються на рівні всього суспільства, є процес суспільного відтворення.

Суспільне відтворення - це процес суспільного виробництва, який взято не як окремий одноразовий акт, а як постійно повторюваний процес.

Узагальнюючим результативним показником виробничої діяльності суспільства виступає **сукупний суспільний продукт**. Він являє собою всю суму матеріальних і духовних благ, створених суспільством за певний проміжок часу (як правило, за рік).

Розраховують сукупний суспільний продукт по-різному. Залежно від того, які елементи включають до його складу, слід розрізняти: валовий суспільний продукт, кінцевий суспільний продукт, валовий внутрішній продукт і валовий національний продукт. За матеріально-речовою (натуральною) формою сукупний суспільний продукт складається із засобів виробництва і предметів споживання.

Відповідно матеріальне виробництво поділяється на два підрозділи:

I — виробництво засобів виробництва (верстати, машини, обладнання, устаткування тощо);

II — виробництво предметів споживання (одяг, взуття, продукти харчування тощо).

За вартісною формою сукупний суспільний продукт складається з вартості матеріальних витрат с, вартості необхідного продукту н і вартості додаткового продукту т. Безпосередньо на задоволення потреб населення йде необхідний продукт і частина додаткового.

Окрім ВВП, у системі національних рахунків дуже важливим є визначення показника чистого внутрішнього продукту і національного доходу. Чистий внутрішній продукт являє собою величину ВВП, зменшену на величину амортизаційних відрахувань. А якщо з чистого внутрішнього продукту відняти величину непрямих податків, до яких належать: податок на додану вартість, акцизи, ліцензійні платежі, мито тощо, то отримуємо *національний дохід*. Це один з найважливіших показників стану національної економіки і її можливостей, бо саме за рахунок національного доходу можна здійснювати розширене відтворення й забезпечувати економічне зростання.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

1. Охарактеризуйте категорію “суспільне відтворення”.
2. Дайте характеристику основних видів суспільного відтворення.
3. Що таке економічне зростання і яке воно має значення?
4. Чи завжди для економіки є бажаним високий темп економічного зростання?
5. Назвіть основні ознаки кожного типу економічного зростання.
6. Якими показниками визначається економічне зростання?
7. Визначте основні фактори економічного зростання.
8. В чому полягають позитивні та негативні наслідки економічного зростання?
9. Які фактори стримують економічне зростання?
10. Що можна віднести до макроекономічних показників?
11. Дайте характеристику внутрішньому національному продукту і внутрішньому валовому продукту. В чому відмінності?

ТЕСТИ ДЛЯ ПЕРЕВІРКИ ЗНАТЬ СТУДЕНТІВ

1. Процес виробництва, який щорічно відновлюється у зростаючих розмірах, здійснюється переважно на більш досконалій технічній основі, – це:

- а) відтворення;
- б) суспільне відтворення;
- в) просте відтворення;
- г) розширене відтворення;
- д) немає правильної відповіді.

2. Економічне зростання, яке досягається за рахунок розширення обсягів виробництва, тобто за рахунок використання більшої кількості виробничих ресурсів, має назву:

- а) екстенсивне економічне зростання;
- б) інтенсивне економічне зростання;
- в) загальна тенденція до зростання;

г) економічний розвиток.

3. До позитивних наслідків економічного зростання можна віднести:

- а) більш високий рівень життя;
- б) позитивно впливає на авторитет країни;
- в) полегшує розв'язання проблем обмеженості ресурсів;
- г) всі вище перераховані відповіді;
- д) правильної відповіді немає.

Відповіді: 1 – г. 2 – а. 3 – г

Рис. 1. Види суспільного відтворення

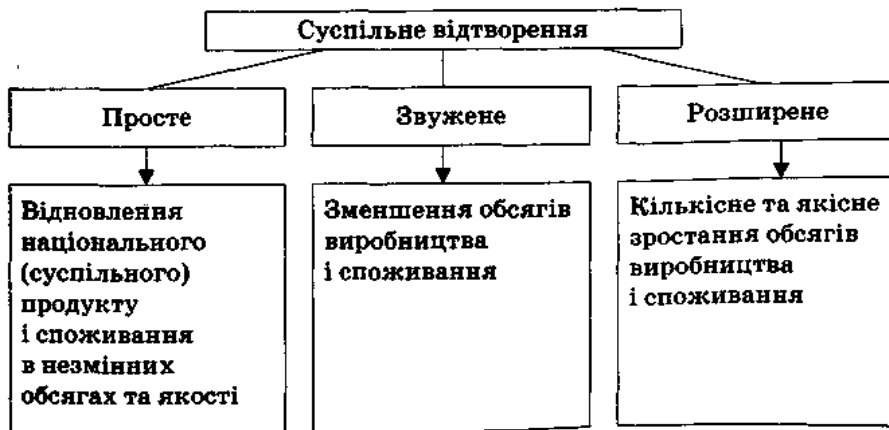

Рис.2. Схема реалізації ССП за Ф.Кене.

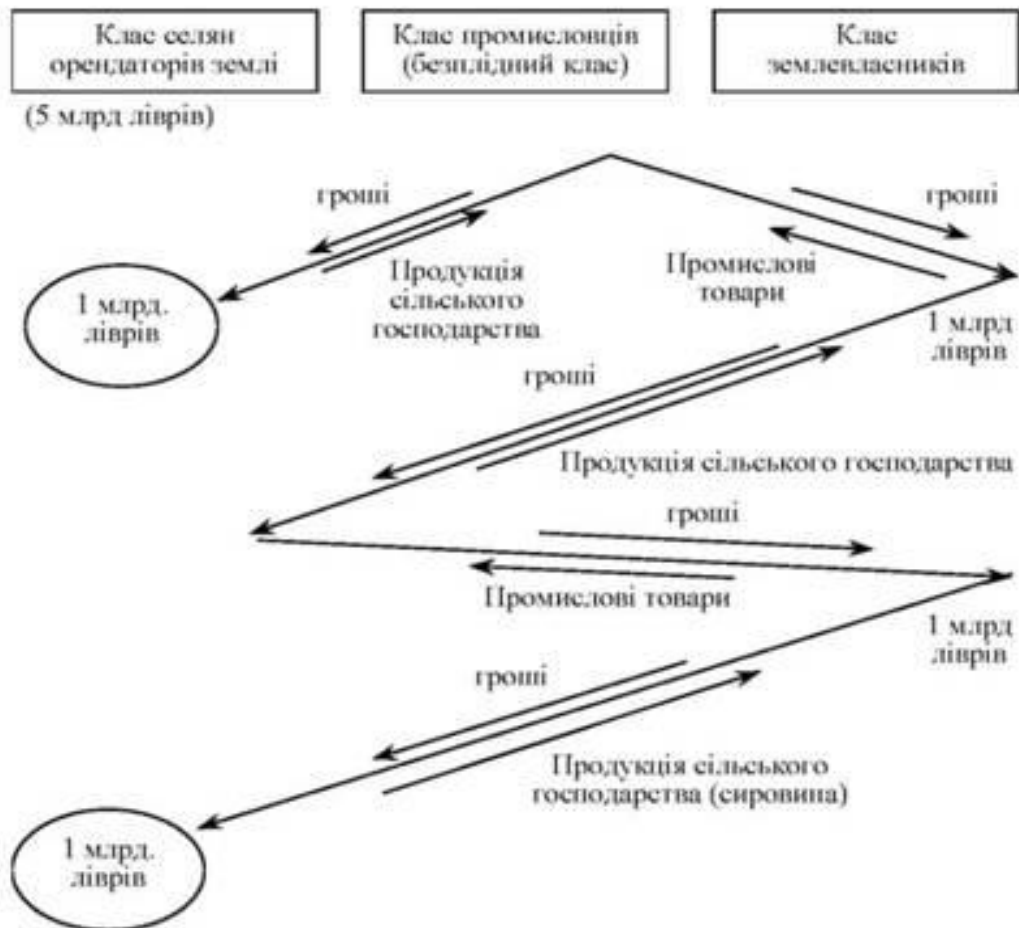

Рис. 1.12. Схема реалізації сукупного суспільного продукту за Ф.Кене

? Д/З. Пояснити схему реалізації ССП за Ф.Кене

Домашнє завдання.

Підготуватися до семінарського заняття №3. по темі:

«Національний дохід і його використання»

Питання для обговорення:

1. Суспільне відтворення і макроекономічні показники, їх характеристика.
2. Виробництво, розподіл і споживання національного доходу.
3. Нагромадження національного доходу.
4. Виконати практичні завдання й дати відповіді на питання для самоконтролю.

Рекомендована література

1. Башнянин Г.І. Політична економія. Підручник. -Київ, 2000.

2. Основи економічної теорії: політекономічний аспект. Підручник/ За ред. Г.Н Климка, В.П.Нестеренка. - До.: Вища школа, 1994. - 559 з.
3. Основи економічної теорії: Підручник: У 2 кн. Кн. 1: Суспільне виробництво. Ринкова економіка / За ред. Ю.В.Ніколенка. -Либідь, 1998.-272 з.
4. Основи економічної теорії: Підручник: У 2 кн. Кн. 2: Підприємництво, маркетинг, менеджмент. Відтворення в національному та світовому господарстві / За ред. Ю.В.Ніколенка.Либідь, 1998. - 272 з.
5. Мочерний С.В., Мочерна Я.С. Політична економія: Навч. посіб.- 2-ге вид., випр. й доп. –Знання, 2007. – 684с. – (Вища освіта ХХІ ст.)

Інтернет-ресурси

- [Лекція 12 з дисципліни „Політична економія” на тему: «Процес...](#)

bibl.com.ua/ekonomika/758/index... копия

Лекція 12 з дисципліни „Політична економія” на тему: «Процес суспільного відтворення. ... Суспільне відтворення – це економічний процес, в якому...

- [Суспільне відтворення, його типи і показники](#)

wikirage.com.ua/1x60e9.html копия Просте **суспільне відтворення** було типовим для докапіталістичних економічних формацій, так званої традиційної економіки.

- [Суспільне відтворення.](#)

vikidalka.ru/2-46301.html копия Відповідно, в практиці економічного життя, **суспільне відтворення** не враховується ні як щось "всеосяжне", ні як фактор.

- [1.1. Суспільне відтворення: Суспільне відтворення передбачає...](#)

bibyurecon.ml/obschestvennoe-... копия Чим більше з валового національного (внутрішнього) продукту виділяється чистих інвестицій, тим швидше йде **суспільне відтворення**.

- [Суспільне відтворення, його типи та показники — курсовая работа](#)

referat911.ru/Buhgalterskii-... копия **Суспільне відтворення, його типи та показники...**

- [Суспільне відтворення. Суспільний продукт і його основні форми....](#)

allbest.ru/k-2c0a65625a2ad69b5c... копия **Суспільне відтворення. Суспільний продукт і його основні форми.** МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ

- [Суспільне відтворення.Його суть та основні риси. Теорія реалізації...](#)

poglyad.com/students/item-19661 копия Теоретичні відомості про **суспільне відтворення. Теорія реалізації Франсуа Кене 1.1. Сутність і типи відтворення 1.2.**

http://www.br.com.ua/referats/Econom_teoriya/86143.htm

Лекція 18.

Макроекономічна нестабільність економічного розвитку.

План

1. Циклічність економічного розвитку. Теорії і види економічних циклів..
2. Зайнятість населення. Поняття безробіття. Рівень безробіття..
3. Інфляція: сутність, причини, наслідки.

Актуалізація теми

Узагальненим проявом збалансованості розвитку національної економіки є *макроекономічна рівновага* як збіг величин сукупного попиту і сукупної пропозиції. Але **економіка не є назавжди сталим утворенням**. Існують такі дві групи передумов макроекономічної нестабільності:

зовнішні, або екзогенні (природні, воєнно-політичні та ін.);

внутрішні, або ендогенні, насамперед циклічність розвитку.

Основні проблеми теми, на які слід звернути увагу

Причини і суть макроекономічної нестабільності економічного розвитку, причини і прояви безробіття та інфляції, а також прояв макроекономічної нестабільності в сучасній Україні.

Економічні терміни та категорії: циклічність, економічний (або діловий) цикл, криза, депресія, поживлення, підйом, зайнятість, безробіття, «інституційне населення», економічно активне населення, економічно пасивне населення, безробіття, рівень безробіття, фрикційне, структурне і циклічне безробіття, природний рівень безробіття, фактичний рівень безробіття, інфляція, відкрита (явна) інфляція, пригнічена (*прихована*) інфляція, повзуча інфляція, галопуюча інфляція, гіперінфляція, інфляція попиту, інфляція витрат, сеньораж.

1. Циклічність економічного розвитку. Теорії і види економічних циклів.

Характерною рисою ринкового господарства є циклічність економічного розвитку. **циклічність** - це форма розвитку економіки як єдиного цілого, рух від однієї макроекономічної рівноваги до іншого. Циклічність можна розглядати як один із способів саморегулювання ринкової економіки. Економіка розвивається через відхилення від тренда у вигляді спадів і підйомів економічної кон'юнктури .

Економічний (або діловий) цикл (business cycle) являє собою періодичні спади і підйоми в економіці, коливання ділової активності (періодичні коливання рівнів зайнятості, виробництва і цін). Можна виділити дві екстремальні точки циклу: 1) точку *піку* (Peak), відповідну максимуму ділової активності; 2) точку *дна* (Trough), яка відповідає мінімуму ділової активності (максимальному спаду). Тому цикл можна розділити на дві фази (рис.б.1. (А)): 1) *фазу спаду або рецесії* (Recession), яка триває від піку до дна. Особливо тривалий і глибокий спад носить назву

депресії (Depression). Не випадково криза 1929-1933 отримав назву Великої Депресії; 2) фазу підйому або пожвавлення (Recovery), яке триває від дна до піку.

Існує й інший підхід, при якому в економічному циклі виділяють чотири фази циклу: криза, депресія, пожвавлення, підйом.

Проміжок часу між двома точками, що знаходяться на однакових стадіях циклічних коливань, називається **періодом циклу**.

Загальне уявлення про макроекономічну динаміку дає дослідження економічних (ділових) циклів. Економічний цикл (цикл ділової активності) – це періодичний підйом або спад фактичного ВВП на фоні загальної тенденції до зростання.

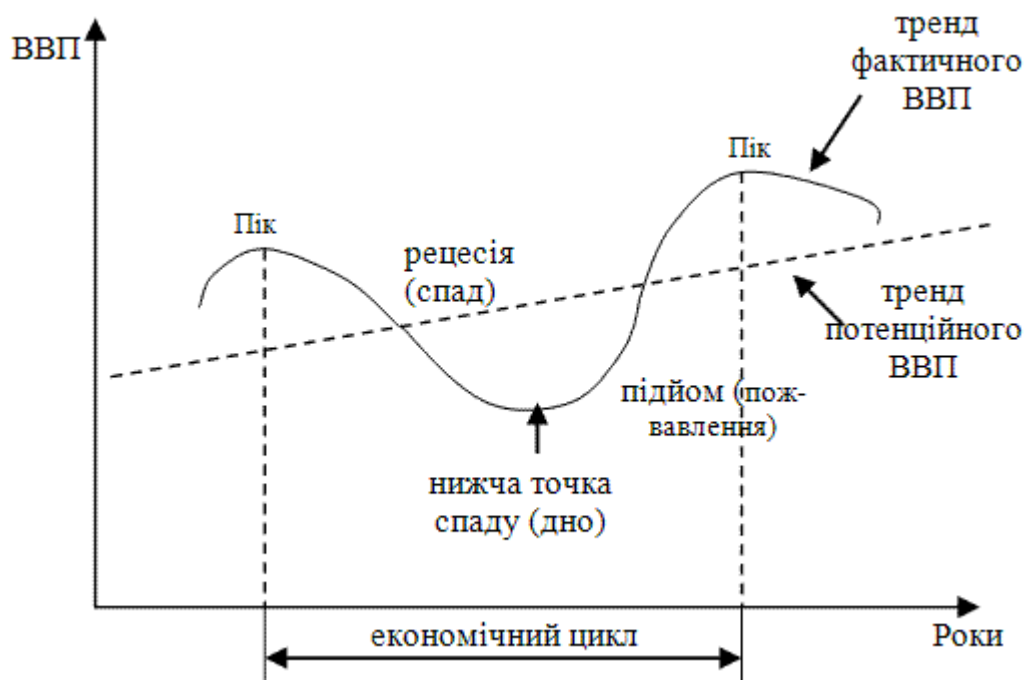

Рис. 1. Графік фаз економічного циклу

Економічний цикл характеризується періодичним зростанням та падінням ділової активності, яке проявляється у формі невідповідності взаємопов'язаних показників – темпу економічного зростання, інфляції, рівня безробіття. В загальному вигляді економічний цикл – це результат коливання різних показників економічної активності (темів зростання ВВП, загального обсягу продажів, загального рівня цін, рівня безробіття, завантаження виробничих потужностей тощо).

Основний фазою економічного циклу є *криза*, в ході якого відновлюються порушені пропорції суспільного виробництва. Для кризи характерні такі ознаки: зростання маси нереалізованої продукції; скорочення кредиту; підвищення позичкового відсотка; зниження курсу акцій і т.д. Все це обумовлює знецінення капіталу і стримування підприємницької діяльності, що призводить до падіння прибутку, кризи неплатежів, а часто і банкрутства. Криза триває до тих пір, поки суспільство не вичерпає товарні запаси, після чого знову з'являється і підтримується товарний попит. Під час кризи розоряються неефективні господарства, залишаються на ринку найбільш сильні виробники, які здатні швидко наповнити ринок товарами, коли в цьому виникає потреба.

На такій фазі економічного циклу як *депресія* падіння ВВП і збільшення безробіття істотно сповільнюються, обсяг інвестицій близький до нуля. Тому в цей період економіка характеризується застоєм у виробництві, млявістю торгівлі, наявністю великої маси вільного грошового капіталу. Разом з тим в економіці формуються окремі точки зростання, пов'язані, як правило, з появою нової продукції. Через певний час економічна система долає нижчу точку, звану западиною, і починається поживлення.

На стадії *поживлення* рух усіх економічних показників змінює напрямок: дохід і зайнятість знову починають зростати. Підприємці починають поступово розширювати виробництво. Це викликає попит на фактори виробництва, який відповідно визначає додатковий попит на споживчому ринку. Збільшення росту виробництва призводить до того, що його обсяги досягають до кризового рівня. Коли підприємства доводять обсяг виробництва до вищої точки, досягнутої в попередньому циклі, то починається економічний підйом.

В процесі *підйому* триває оновлення основного капіталу і збільшення виробничих потужностей. Посилюється інвестиційний і споживчий попит, що сприяє зростанню сукупного пропозиції. Відповідно ростуть ціни і доходи, а безробіття, навпаки, скорочується. Активізується діяльність з цінними паперами. На цьому етапі збільшується попит на кредит.

Однак в певний момент господарюючі суб'єкти припиняють оновлювати основний капітал і скорочують попит на інвестиційні товари. Разом з тим інші учасники ринку, не пов'язані з інвестиційним комплексом, продовжують збільшення обсягів продукції. В результаті розширення виробництва починає обганяти попит, і економіка входить в нову кризу.

Головним індикатором фаз циклу виступає показник темпу економічного зростання (rate of growth - g), який виражається у відсотках. Якщо відсоткове збільшення ВВП країни в поточному році в порівнянні з минулим більше, то має місце зростання економіки, її підйом, якщо менше, то спад, тобто насправді не темп зростання (growth), а темп приросту ВВП.

Виділяють різні види циклів за тривалістю:

- *столітні* цикли, що тривають сто і більше років;
- «*Цикли Кондратьєва*», Тривалість яких становить 50-70 років і які названі на честь видатного російського економіста Н.Д.Кондратьєва, який розробив теорію «довгих хвиль економічної кон'юнктури»;
- *класичні цикли* (Перший «класичний» криза (криза надвиробництва) стався в Англії в 1825 р, а починаючи з 1856 р такі кризи стали світовими), які тривають 10-12 років і пов'язані з масовим оновленням основного капіталу, тобто обладнання (в зв'язку зі зростаючим значенням морального зносу основного капіталу тривалість таких циклів в сучасних умовах скоротилася);
- *цикли* тривалістю 2-3 роки.

Виділення різних видів економічних циклів засноване на тривалості функціонування різних видів фізичного капіталу в економіці. Так, столітні цикли пов'язані з появою наукових відкриттів і винаходів, які виробляють справжній переворот в технології виробництва (згадаємо, «століття пара» змінився «століттям електрики», а потім «століттям електроніки і автоматики»). В основі довгохвильових циклів Кондратьєва лежить тривалість терміну служби промислових і непромислових будівель і споруд (пасивної частини фізичного капіталу). Приблизно через 10-12 років відбувається фізичний знос устаткування (активної частини фізичного капіталу), що пояснює тривалість «класичних» циклів. В сучасних умовах першорядне значення для заміни обладнання має не фізичний, а його моральний знос, що відбувається в зв'язку з появою більш

продуктивного, більш досконалого обладнання, а оскільки принципово нові технічні та технологічні рішення з'являються з періодичністю 4-6 років, то тривалість циклів стає менше. Крім того, багато економістів пов'язують тривалість циклів з масовим оновленням споживачами товарів тривалого користування (деякі економісти навіть пропонують зараховувати їх до інвестиційним товарам, які закупаються домогосподарствами), що відбувається з періодичністю 2-3 роки.

У сучасній економіці тривалість фаз циклу і амплітуда коливань можуть бути самими різними. Це залежить, в першу чергу, від причини кризи, а також від особливостей економіки в різних країнах: ступеня державного втручання, характеру регулювання економіки, частки і рівня розвитку сфери послуг (невиробничого сектора), умов розвитку і використання науково-технічної революції.

Циклічні коливання важливо відрізнити від нециклічних коливань. Для *економічного циклу* характерно те, що змінюються *всі показники*, і що цикл охоплює *всі галузі* (Або сектора). *нециклічні коливання* відображаються:

- В зміні ділової активності лише в *деяких галузях*, що мають *сезонний характер* робіт (зростання ділової активності, наприклад, в сільському господарстві восени в період збору врожаю і в будівництві навесні і влітку і спад ділової активності в цих галузях взимку);
- В зміні лише *деяких економічних показників* (наприклад, різке зростання обсягу роздрібних продажів перед святами і зростання ділової активності у відповідних галузях).

2. ЗАЙНЯТИСТЬ НАСЕЛЕННЯ. ПОНЯТТЯ БЕЗРОБІТТЯ. РІВЕНЬ БЕЗРОБІТТЯ.

Забезпечення повної зайнятості належить до числа найважливіших цілей національної економіки, а безробіття є формою прояву нестабільності економічного розвитку.

безробіття - Соціально-економічне явище, при якому частина економічно активного населення не має робочого місця, що дає право на отримання доходу. Щоб визначити, хто такі безробітні, слід розглянути основні категорії населення країни. Населення країни з макроекономічної точки зору поділяється на дві групи: що включаються в чисельність робочої сили (економічно активне населення - L) і не включаються до чисельності робочої сили (NL):

$$POP = L + NL \quad (9.1)$$

До категорії **що не включаються в робочу силу** відносять:

- а) **«Інституційне населення»** - Люди, що знаходяться на утриманні державних інститутів: діти до 16 років; пенсіонери; особи, які відбувають термін ув'язнення в тюрмах; люди, що знаходяться в психіатричних лікарнях і інваліди.
- б) **економічно пасивні** люди - працездатні, але не зайняті в суспільному виробництві і не прагнуть отримати роботу: особи, які мають нетрудові джерела доходів; домогосподарки; студенти денного відділення; бродяги; люди, які припинили пошук роботи (шукали роботу, але зневірені її знайти).

До категорії «робоча сила» (**економічно активне населення**) Відносять людей, які працюватимуть можуть, працювати хочуть і роботу активно шукають. Загальна чисельність робочої сили ділиться на дві частини:

- а) **зайняті** (Employed - E) - тобто мають роботу, причому неважливо, зайнята людина повний робочий день або неповний, повний робочий тиждень або неповний.

б) **безробітні** (Unemployed - U) - тобто не мають роботи, але активно її шукають. Пошук роботи є головним критерієм, який вирізняє безробітних від людей, які не включаються до робочої сили.

За визначенням МОП, **безробітний** - Це працездатна людина старше певного віку, не має роботи, шукає роботу і зареєстрований на біржі праці.

Таким чином, загальна чисельність робочої сили дорівнює:

$$L = E + U \quad (9.2)$$

Між категоріями «зайнятих», «безробітних» і «не включаються в робочу силу» постійно відбуваються переміщення. Частина зайнятих втрачає місце роботи, перетворюючись в безробітних. Деяка частка безробітних знаходить роботу, стаючи зайнятими. Частина зайнятих звільняється з роботи і залишає громадський сектор економіки (наприклад, виходячи на пенсію або стаючи домогосподаркою), а частина безробітних, зневірившись, припиняє пошуки роботи, що збільшує чисельність які не включаються до робочої сили. При цьому частина людей, не зайнятих в суспільному виробництві, починає активний пошук роботи (непрацюючі жінки; закінчивши вищі навчальні заклади студенти; схаменулися бродяги). Як правило, в умовах стабільної економіки, кількість людей, які втрачають роботу, дорівнює кількості людей, активно її шукають.

Основним показником безробіття є показник рівня безробіття.

Рівень безробіття (U) є відношенням чисельності безробітних до загальної чисельності робочої сили (сумі зайнятих і безробітних), виражене у відсотках.

$$\text{Рівень безробіття} = \frac{\text{Безробітні}}{\text{Робоча сила}} \times 100\%$$

Розрізняють три **типи безробіття**:

Фрикційне безробіття зв'язана з *пошуком роботи*. Очевидно, що пошук роботи вимагає часу і зусиль, тому людина, що очікує, що шукає роботу, деякий час знаходиться в безробітній стані. Даний тип безробіття існує завжди, так як в той час, коли одні працівники знаходять бажані робочі місця, інші звільняються, шукають більш високооплачувану, престижну або цікаву роботу. Фрикційне безробіття визнається навіть в якійсь мірі бажаною, тому що отримання більш високооплачуваної роботи означає зростання доходів, більш раціональний розподіл трудових ресурсів, а отже, і більший обсяг реального національного продукту.

Структурне безробіття обумовлено структурними змінами в економіці, які пов'язані зі зміною галузевої структури економіки, причиною якого є науково-технічний прогрес. Ці зміни викликають падіння попиту на одні види професій і зростання попиту на інші, включаючи раніше не існували. Причина структурного безробіття - невідповідність структури робочої сили структурі робочих місць. Це означає, що люди, які мають професії, які не відповідають сучасним вимогам і сучасної галузевій структурі, будучи звільненими, не можуть знайти собі роботу.

Структурне безробіття більш тривала і дорога, ніж фрикційне безробіття, оскільки знайти роботу в нових галузях без спеціальної перепідготовки та перекваліфікації практично неможливо.

Циклічне безробіття - це безробіття, пов'язане з економічними циклами, і викликається економічним спадом. Тут скорочення сукупного попиту на товари і послуги викликає зменшення зайнятості і зростання безробіття.

Фрикційне та структурне безробіття є явище неминуче і *природне* (Тобто пов'язане з природними процесами в розвитку і русі робочої сили) навіть у високорозвинених економіках. Тому, якщо в економіці існує тільки фрикційна і структурна безробіття, а циклічне безробіття знаходиться на нульовому рівні, то це відповідає стану **повної зайнятості** робочої сили, а фактичний обсяг випуску в цьому випадку дорівнює потенційному.

Природний рівень безробіття -це такий рівень, при якому забезпечена повна зайнятість робочої сили. Це означає, що всі люди, які хочуть працювати, роботу знаходять. Природний рівень безробіття тому називають *рівнем безробіття при повній зайнятості*, А обсяг випуску, відповідний природному рівню безробіття, називають *природним обсягом випуску*. Так як повна зайнятість робочої сили означає, що в економіці існує тільки фрикційна і структурна безробіття, то природний рівень безробіття може бути розрахований як сума рівнів фрикційного і структурного безробіття:

Величина природного рівня безробіття змінюється з плином часу. Так, на початку 60-х років вона становила 4% робочої сили, а в даний час 6% - 7%. Причиною зростання природного рівня безробіття є збільшення тривалості часу пошуку роботи, що може бути обумовлено збільшенням розмірів і тривалості часу виплат допомоги з безробіття.

Фактичний рівень безробіття дорівнює сумі природного рівня безробіття і рівня циклічного безробіття:

$$U = U^* + U_{\text{цикліч.}}$$

Величина фактичного рівня безробіття може бути як більше (при спаді), так і менше (при бумі) природного рівня безробіття. Таким чином, при спаді має місце неповна зайнятість ресурсів, тому рівень циклічного безробіття є позитивну величину, а при бумі спостерігається свержзанятость ресурсів, тому рівень циклічного безробіття - величина негативна.

Залежно від характеру прояву розрізняють відкриту безробіття, враховувати офіційною статистикою, і **приховану**, характеризується наявністю у виробництві зайвих робочих рук.

3. ІНФЛЯЦІЯ: СУТНІСТЬ, ПРИЧИНИ, НАСЛІДКИ.

Інфляція - від італійського слова *«Inflatio»*, що означає «здуття», тобто переповнення каналів обігу надлишковими паперовими грошима, які не забезпечені відповідним зростанням товарної маси.

У реальному житті інфляція проявляється як підвищення загального рівня цін. Тому **інфляцію** визначають як стійку тенденцію зростання загального рівня цін.

*При постійному зростанні цін спостерігається зниження купівельної спроможності грошей. Під купівельною спроможністю (цінністю) грошей розуміють кількість товарів і послуг, яку можна купити на одну грошову одиницю. Якщо ціни на товари підвищуються, то на одну і ту ж суму грошей можна купити менше товарів, ніж раніше, тому цінність грошей падає. Тому **інфляцію** можна визначити як процес знецінення грошей, або як образно кажуть, - ситуацію, коли дуже велика кількість грошей «полює» за меншою кількістю товару.*

Вимірювання інфляції. Головним показником інфляції виступає темп (або рівень) інфляції, який розраховується як процентне відношення різниці рівнів цін поточного і попереднього року до рівня цін попереднього року:

Таким чином, показник темпу інфляції характеризує не темп зростання загального рівня цін, а *температуру* загального рівня цін.

Показниками інфляції можуть служити також індекси роздрібних цін на окремі види товарів, індекс вартості життя, що характеризує динаміку вартості набору споживчих товарів і послуг.

Рівень інфляції показує, як змінилися ціни в економіці, і вимірюється з допомогою індексів цін (індексу споживчих цін, дефлятора ВВП тощо) як різниця між значенням цього індексу за певний період (у процентах) та 100%.

$PI = I_{sc} - 100\%$ (3.12), де:

PI – рівень інфляції;

I_{sc} – індекс споживчих цін.

Темп інфляції показує, як змінилася сама інфляція за певний період (прискорилась чи сповільнилась), і визначається за формулою:

$$\text{Темп інфляції} = \frac{\text{Індекс цін поточного р.} - \text{Індекс цін базового р.}}{\text{Індекс цін базового р.}} \times 100\%$$

Протилежним інфляції поняттям є дефляція, яка має місце, коли загальний рівень цін падає і купівельна спроможність грошей підвищується. Дефляція трапляється рідко.

Залежно від критеріїв виділяють різні види інфляції.

За формою прояву інфляції розрізняють: явну (відкриту) інфляцію і пригнічену (приховану) інфляцію.

- *Відкрита (явна) інфляція* проявляється в спостережуваному зростанні загального рівня цін.
- *Пригнічена (прихована) інфляція* має місце при жорсткому державному контролі над цінами, коли держава встановлює ціни на рівні нижче, ніж рівноважний ринковий

За темпами інфляції виділяють: помірну інфляцію, галопуючу інфляцію і гіперінфляцію.

- *повзуча (помірна) інфляція*. Для даного типу інфляції характерні невисокі темпи зростання цін (до десяти відсотків на рік). Повзуча інфляція властива більшості країн з розвинутою ринковою економікою і навіть вважається стимулом для збільшення обсягу випуску.
- *галопуюча інфляція*. Темп зростання цін за умов галопуючої інфляції становить від 10 до 40% в рік. Така інфляція стає трудноуправляемой і вважається серйозною економічною проблемою для розвинених країн.
- *гіперінфляція* вимірюється відсотками в тиждень і навіть в день, і рівень її становить понад 50% на місяць, або більше 1000% на рік. Гіперінфляція практично некерована, однозначного уявлення про те, як боротися з гіперінфляцією не існує.

Виходячи з характеру її причин інфляцію, викликану внутрішніми причинами і імпортовану.

- До числа внутрішніх причин інфляції належать: деформація народногосподарської структури, нарощування капіталовкладень і одночасне падіння їх ефективності, відставання галузей споживчого сектора, недоліки в механізмі грошового обігу, дефіцит державного бюджету та ін.

- До зовнішніх причин відносяться: негативне сальдо зовнішньоторговельного і платіжного балансів, несприятлива кон'юнктура на світовому ринку, наприклад, падіння цін на експортовані товари та зростання цін на імпортовану продукцію, несприятлива зміна валютного курсу.

Виділяють дві основні причини інфляції: 1) *збільшення сукупного попиту* і 2) *скорочення сукупної пропозиції*. Відповідно до причиною, що обумовила зростання загального рівня цін, розрізняють два типи інфляції: інфляцію попиту та інфляцію витрат.

інфляція попиту - викликається зростанням сукупного попиту в економіці, близькій до ситуації повної зайнятості/ Зростання сукупного попиту може бути викликаний:

- або збільшенням кожного з компонентів сукупних витрат (споживчих, інвестиційних, державних і чистого експорту),

- або збільшенням пропозиції грошей.

Інфляцію попиту може викликати проведення стимулюючої податково-бюджетної чи грошово-кредитної політики з метою розширення сукупного попиту. Уряд може здійснювати витрати на соціальні цілі, неадекватні ефективності національної економіки. Спочатку така політика може бути досить ефективною. При підвищенні сукупного попиту відбудеться зниження безробіття і зростання реального національного продукту. Чому ж уряду збільшують пропозицію грошей, уявляючи собі негативні наслідки цього процесу? Справа в тому, що емісія грошей проводиться з метою фінансування дефіциту державного бюджету, що і є поясненням збільшення темпів зростання грошової маси і основною причиною високої інфляції в країнах, що розвиваються, і країнах з перехідною економікою.

При припинення штучного стимулювання зростання сукупного попиту інфляція буде припинена, але обсяг виробництва знову зменшиться.

Інфляція, викликана скороченням сукупної пропозиції (що відбувається в результаті зростання витрат), називається **інфляцією витрат**. Підвищення витрат на одиницю продукції призведе до зменшення прибутку і обсягу продукції, який фірми готові запропонувати при існуючому рівні цін. Зменшення пропозиції товарів і послуг в свою чергу викличе зростання цін. Головним джерелом інфляції витрат, є збільшення номінальної заробітної плати, цін на сировину, енергію і інфляційні очікування.

Швидке підвищення заробітної плати, яка не урівноважене відповідним зростанням продуктивності праці, збільшить витрати виробництва, скоротить пропозицію товарів і послуг, що призведе до зростання цін. Різке підвищення цін на залучені чинники виробництва (сировина, паливо, енергію), зване в економіці «шоком пропозиції», призводить до такої ж ситуації в економіці. Зростання цін на нафту і нафтопродукти, вплив погодних умов на сільське господарство, стихійні лиха, коливання курсів валют призводять до підвищення цін на залучені чинники виробництва. Зростання витрат викликає збільшення вартості життя і необхідність адекватного зміни розміру номінальної заробітної плати.

Факторами інфляції витрат є також зниження курсу національної валюти, існування монополій, структурна перебудова економіки.

В результаті поєднання інфляції попиту і інфляції витрат виникає *інфляційна спіраль*.

Головними наслідками інфляції є:

1) **Зниження реальних доходів.** доходи розрізняють *номінальні* и *реальні*. *номінальний дохід* - Це грошова сума, яку отримує людина за продаж економічного ресурсу, власником якого він є. *реальний дохід* - Це та кількість товарів і послуг, яке людина може купити на свій номінальний дохід (на отриману суму грошей).

2) **Зниження купівельної спроможності грошей і «втеча від грошей».** Чим вище рівень цін, тобто чим вище темп інфляції, тим менше купівельна спроможність грошей ($1 / P$). Все більшого значення набувають реальні цінності, а не гроші. При гіперінфляції можливий крах фінансової системи (гроші перестають мати значення, і відбувається перехід до бартеру).

3) **Перерозподіл доходів і багатства.** Інфляція збагачує одних економічних агентів і збіднює інших. Доходи і багатство переміщуються:

- *від кредиторів до боржників.* Неочікувана інфляція працює як податок на майбутні надходження і як субсидія на майбутні виплати. Тому в періоди несподіваною інфляції дуже вигідно брати кредити і не вигідно їх давати.

- *від робітників до фірм.* Коли інфляція вище, ніж очікувалося, ті, хто отримує гроші в майбутньому (робочі) несуть збитки, а ті, хто платить (фірми), виграють. Коли інфляція менше, ніж очікувалося, що виграли і ті, хто програв міняються місцями.

- *від людей з фіксованими доходами до людей з нефіксованими доходами.* Люди з фіксованими доходами (наприклад, державні службовці, а також люди, що живуть на трансфертні виплати) не можуть вжити заходів щодо збільшення своїх номінальних доходів, і в періоди непередбаченої інфляції (якщо не проводиться індексація доходів) їх реальні доходи швидко падають.

- *від людей, що мають накопичення в грошовій формі, до людей, які не мають накопичень.* Реальна цінність накопичень у міру зростання темпів інфляції падає, тому реальне багатство тих людей, хто його має в грошовій формі, зменшується.

- *від літніх до молодих.* Літні страждають від непередбаченої інфляції в найбільшій мірою, оскільки, з одного боку, вони отримують фіксовані доходи, а, з іншого, вони, як правило, мають накопичення в грошовій формі.

- *від всіх економічних агентів, що мають готівку, до держави.* Від непередбаченої інфляції в певній мірі страждає все населення. Збагачується ж завжди тільки один економічний агент - держава. Випускаючи в обіг додаткові гроші (виробляючи емісію грошей), держава тим самим встановлює своєрідний *податок на готівкові гроші*, який називається *сеньйораж*. Держава купує товари і послуги, а розплачується знеціненими грошима. Різниця між купівельною спроможністю грошей до емісії і після і є дохід держави від інфляції - **сеньйораж**.

4) **Спотворення цінових пропорцій і рентабельності** призводить до неефективного використання ресурсів.

5) **Підвищується ризик інвестування.** З'являються вимоги більш високих прибутків і відсотків в якості плати за ризик. Виникають труднощі з довгостроковим плануванням, рішення приймають спекулятивну спрямованість.

6) Велика інфляція **послаблює позиції владних структур**, Знижує довіру населення до урядових програм і заходів.

Висновок

1. Макроекономічна рівновага – явище нестабільне. Її порушення пов'язані з трьома основними причинами: циклічним розвитком економіки, неповною зайнятістю й інфляцією.

Циклічність економічного розвитку – це регулярні коливання рівнів ділової активності, при яких зростання активності (виробництва) замінюється спадом, який, у свою чергу, потім замінюється зростанням. Її характеризують підйоми і спади в економіці, що періодично повторюються протягом ряду років. Такі коливання відбуваються відносно столітнього, або довгострокового тренда (умовної лінії, яка характеризує загальну спрямованість змін економічних показників).

2. Після першої світової економічної кризи 1825 року ринкова економіка з певною періодичністю зазнає спадів виробництва. Період від однієї кризи до іншої називають економічним циклом, у якому виділяють наступні фази: пік, рецесія (спад), нижча точка спаду (дно), підйом (пожвавлення).

3. Економічний цикл – об'єктивний механізм встановлення макроекономічної рівноваги, хоча і пов'язаний зі значними втратами економіки.

4. Одним із проявів макроекономічної нестабільності є існування та періодичне зростання в суспільстві безробіття. Основні типи безробіття – фрикційне, структурне та циклічне.

5. Інфляція – це двоєдиний процес загального підвищення цін і знецінення грошей. Існує два типи інфляції: інфляція попиту та інфляція пропозиції (витрат). У залежності від середньорічного темпу приросту цін розрізняють: помірну, галопуючу інфляцію та гіперінфляцію. Антиінфляційна політика включає прямі та непрямі засоби регулювання купівельної спроможності грошової одиниці.

Запитання для самоконтролю

1. Що означає циклічність розвитку економіки?
2. Що таке економічний цикл, які його види та фази?
3. У чому полягає сутність теорії «довгих хвиль»? Хто її автор?
4. Назвіть характерні риси економічної кризи.
5. Які характерні риси та особливості кризи надвиробництва і дефіцитної економіки?
6. Які види зайнятості населення ви знаєте?
7. Що таке безробіття?
8. Хто може отримати статус безробітного в Україні?
9. Які види безробіття мають постійний характер для ринкової економіки?

10. Якими показниками вимірюється безробіття?
11. У чому полягає сутність інфляції? Які види інфляції вам відомі?
12. Назвіть характерні риси інфляційних процесів в економіці України.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Башнянин Г.І. Політична економія. Підручник.-Київ,2000.
2. Основи економічної теорії: політекономічний аспект. Підручник/ За ред. Г.Н Климка, В.П.Нестеренка. - До.: Вища школа, 1994. - 559 з.
3. Основи економічної теорії: Підручник: У 2 кн. Кн. 2: Підприємництво, маркетинг, менеджмент. Відтворення в національному та світовому господарстві / За ред. Ю.В.Ніколенка.Либідь, 1998.-272 з.
4. Мочерний С.В., Мочерна Я.С. Політична економія: Навч. посіб.- 2-ге вид., випр. й доп. –Знання, 2007. – 684с. – (Вища освіта ХХІ ст.)
- 5.Фінанси. Грошовий обіг. Кредит./ Під ред. Предборського В.А. – К.: Фенікс, 2002.

Інтернет – ресурси.

- [Економічна теорія Політекономія скачать и читать - Книгоруб.ком](#)

knigorub.com/19276-EkonomiiSchna... копия

Калуш 2010 р Мажиналізм (від франц. marginal - граничний) - **економічна теорія**, що досліджує закономірності... При копіюванні матеріалов укажіть **ссылку**.

- [- Базилевич В. Д. \(ред.\) - Економічна теорія: Політекономія...](#)

work.crimea.ua/file1211-down.html копия Поиск по **сайту** by Google. ... Для получения **ссылки на файл** введите ответ и нажмите кнопку «Далее»:...

- [Політекономія ua.coolreferat.com/Політекономія](http://ua.coolreferat.com/Політекономія) копия **Політекономія** як суспільно-економічна наука 42 кб. ...

www.kmu.gov.ua- Офіційний сайт Кабінету Міністрів України

www.mfu.gov.ua- Офіційний сайт Міністерства фінансів України

www.nbu.gov.ua-Офіційний сайт Національного банку України

www.pravoznaves.com.ua- Електронна бібліотека юридичної літератури «Правознавець»/

Лекція 19.

Становлення і розвиток сучасного світового господарства.

ПЛАН

1. Суть і тенденції розвитку світового господарства.
2. Міжнародна торгівля та світовий ринок.
3. Міжнародна економічна інтеграція та необхідність включення економіки України в систему світового господарства.
4. Економічні аспекти глобальних проблем. Суть глобальних проблем сучасності.
5. Сучасні форми прояву та можливості розв'язання глобальних проблем людства.

Актуалізація теми

Для сучасного періоду міжнародного економічного розвитку характерне широке залучення країн у міжнародні взаємозв'язки. Це пов'язане з тим, що масштаби сучасного виробництва переросли національні рамки. У міжнародних масштабах переміщуються не лише товари, а й фактори виробництва, насамперед капітал та робоча сила. Охопленою сферою стала не лише сфера обігу, а й сфера виробництва. Для нормального підтримання і розвитку національного виробництва стає необхідною взаємодія з іншими країнами, участь у міжнародному поділі праці та обміні. Посилюється інтернаціоналізація виробництва й усього господарського життя, що стало основою формування світового господарства.

Основні проблеми теми, на які слід звернути увагу

Необхідність і проблеми включення економіки України в систему світового господарства. Економічні аспекти глобальних проблем, їх сучасні форми прояву та можливості розв'язання.

Економічні терміни та категорії: світове господарство, інтеграція, міжнародний поділ праці, міжнародна спеціалізація і кооперування виробництва, транснаціональні корпорації, світова ціна, світові гроші, міжнародний товарний обмін, платіжний баланс, торговий баланс, сальдо платіжного балансу, валютний ринок, валюта, валютний курс, девальвація, ревальвація, валютна інтервенція, конвертованість валют, валютна політика, монометалізм, паперові гроші, національна валюта, резервна валюта, валютна система, Бреттон-Вудська система, Ямайська система, золотовалютний стандарт.

1. Суть і тенденції розвитку світового господарства

Сучасний світовий суспільний розвиток характеризується посиленням зв'язків і взаємодією між країнами. Ні одна країна світу не може претендувати на повноцінний розвиток, якщо не втягнута в орбіту світогосподарських зв'язків. Міжнародне співтовариство об'єднує держави, які мають свою національну і економічну самобутність. Отже, світове господарство - це сукупність національних економік, пов'язаних міжнародним поділом праці, торговельно-виробничими, фінансовими та науково-технічними зв'язками.

Характерною рисою сучасного світового господарства є швидке зростання зовнішньоекономічних зв'язків між країнами, поглиблення міжнародного поділу праці, інтернаціоналізація

господарського життя, та міжнародна конкуренція.

Міжнародний поділ праці - це спеціалізація окремих країн у межах світового господарства на виробництві певної продукції та послуг відповідно до їхніх природнокліматичних, історичних та економічних умов, що обумовлює і передбачає необхідність обміну результатами різної діяльності на світовому ринку.

Існує кілька видів міжнародного поділу праці: загальний, частковий та одиничний.

Загальний поділ праці - це поділ праці за сферами виробництва (добувна й обробна промисловість, сільське господарство). Він проявляється у розподілі країн на сировинні, аграрні й індустріальні.

Частковий поділ праці - це спеціалізація на певних галузях виробництва та видах вироблюваної продукції. Такий поділ праці означає ширший розвиток міжгалузевого обміну готовою продукцією.

Одиничний поділ праці - це спеціалізація країн на виготовленні окремих агрегатів, машин, деталей і вузлів або на технологічних стадіях процесу виробництва.

Спонукальним мотивом участі країн у міжнародному поділі праці є прагнення якомога повніше використати його переваги для організації оптимального випуску продукції, поліпшення її якості та збільшення обсягів експортної продукції для зарубіжних країн.

Міжнародна спеціалізація і міжнародна кооперація виробництва - це не тільки форми міжнародного поділу праці, а і його елементи, які визначають його суть.

Міжнародна спеціалізація виробництва - це концентрація виробництва однорідної продукції у межах однієї країни або декількох країн з метою створення високопродуктивного виробництва, зниження собівартості продукції та підвищення її якості. Особливо велике значення вона має в галузі машинобудування.

Міжнародна кооперація виробництва - форма поділу праці, за якої праця на підприємствах і в галузях різних країн поєднується у взаємодії в одному або в різних, пов'язаних між собою процесах виробництва.

Слід підкреслити, що однією з найхарактерніших особливостей сучасного світового розвитку є зростаюча взаємозалежність різних країн і господарських регіонів. Тому міжнародні економічні відносини треба не тільки вважати однією з найважливіших сфер прояву зростаючої взаємозалежності країн, а й розглядати як основу цього процесу.

Світове господарство як система має свою структуру. Зауважимо, що тривалий час паралельно існувало три точки зору (підходи) на його структуру: формаційна (міжсистемна) концепція; концепція "трьох світів" і концепція "центру та периферії".

Формаційний підхід полягає в тому, що світове господарство розглядається з точки зору суспільно-економічних формацій. Виходячи з цього, розрізняли світову систему капіталістичного господарства та світову систему соціалістичного господарства, а окремі національні економіки входили у відповідну систему господарства.

Концепція "трьох світів" розподіляла світову економіку на світ капіталізму, світ соціалізму та світ, що розвивається.

Організаційний принцип систематизації країн полягає у тому, що країни групують за належністю до найбільш вагомих міжнародних економічних організацій та інститутів.

Соціально-економічний принцип систематизації країн враховує економічні та соціальні аспекти їх розвитку.

Світове господарство як сукупність національних економік та їхніх господарських відносин (тобто міжнародних економічних відносин) склалося на початок ХХ ст. Історія його становлення невіддільна від історії промислової революції. Якщо до машинної стадії міжнародний поділ праці базувався на своїй природній основі (відмінності у природнокліматичних умовах країн, географічне положення, ресурси й енергія), то, починаючи з машинної стадії, центр ваги

світогосподарських зв'язків став переміщатися із сфери обігу до сфери виробництва, і на перший план виходять процеси міжнародної спеціалізації та кооперування, структурний і технологічний фактори. В результаті нині важко знайти велику галузь національного господарства, яка б не залежала від міжнародних форм поділу праці.

Отже, світове господарство як економічна категорія виражає сукупність виробничих відносин, які функціонують на національному та міжнародному рівнях. У наш час під впливом ряду об'єктивних факторів світове господарство стає дедалі ціліснішим.

Найважливішими факторами, що сприяють формуванню цілісного організму світового господарства, можна назвати: прискорений процес інтеграції, тобто зближення економічних структур країн. Інтеграція повинна здійснюватися на основі принципів поваги державного суверенітету, незалежності і забезпечення національних інтересів, невтручання у внутрішні справи країн, повної рівноправності та взаємної вигоди. Вона охоплює багато форм у сфері виробництва (прямі зв'язки між підприємствами, поглиблення процесів спеціалізації і кооперування, створення міжнародних господарських організацій, спільних підприємств тощо), широкий спектр напрямів спільних наукових досліджень і розробок нової техніки й технології в сільськогосподарській, транспортній, зовнішньоторговельній та природоохоронній сферах.

Сучасному етапу розвитку світового господарства характерні такі особливості:

- зміна структури світового господарства;
- посилення інтеграційних процесів;
- ринкова уніфікація економічного розвитку країни;
- зростаючий динамізм зміни продуктивних сил та виробничих відносин;
- посилення диференціації країн, що розвиваються та зміна їх економічної політики.

Слід також зауважити, що у світовому господарстві відбулися серйозні структурні зрушення.

Зокрема:

- збільшення обсягів виробництва у матеріальній сфері (особливо в промисловості) та питомої ваги цієї сфери в усьому виробництві;
- зменшення питомої ваги сільського господарства у світовому виробництві;
- високі темпи зростання сфери послуг та чисельності зайнятих у сфері обслуговування (особливо у високорозвинутих країнах);
- стрімкий технічний прогрес транспортної системи світу (особливо морського і повітряного транспорту) та інформаційно-комунікаційної системи;
- відносне зниження частки звичайної комерційної торгівлі порівняно з товарооборотом, що обслуговує усталені виробничі зв'язки;
- зростаюча тенденція до зниження аграрно-сировинної спрямованості виробництва та експорту країн, що розвиваються;
- скорочення частки сировинних товарів (крім палива) та збільшення товарообігу машин і устаткування на світовому ринку;
- еволюція міжнародних валютних відносин.

Міжнародні валютні відносини – це сукупність економічних відносин між країнами, юридичними і приватними особами, міжнародними економічними, фінансово-кредитними організаціями з приводу функціонування і розвитку валюти.

Основою розвитку міжнародної валютної системи є інтернаціоналізація продуктивних сил, міжнародний поділ праці, формування інтернаціонального господарського механізму та інтегрованих форм власності. Зазначені процеси, у свою чергу, визначаються дією об'єктивних економічних законів у межах світового господарства. Міжнародні валютні відносини справляють активний вплив на розвиток всіх елементів світової економічної системи, зокрема на зовнішню торгівлю, формування і еволюцію міжнародного ринку капіталів, робочої сили, інтелектуальної власності тощо. Двома основними формами валютної системи є національна і світова. Виділяють також регіональну валютну систему.

Історично першими виникли національні валютні системи. Вони є невід'ємною частиною валютних відносин окремих країн, закріплених у національному валютному законодавстві. У ньому передбачено порядок ввозу, вивозу, переказів і пересилання за кордон та з-за кордону національної та іноземної валюти й інших валютних цінностей.

Складовими елементами національної валютної системи є: національна валюта, валютні резерви, валютний паритет, курс національної валюти та порядок його дії, умови функціонування національної валюти та золота, валютні обмеження і т.ін.

Протягом останнього століття міжнародна валютна система існувала в таких формах:

1) золотого стандарту; 2) золотодоларового стандарту; 3) плаваючих курсів.

Система золотого стандарту сформувалася у XIX ст. і проіснувала до 20 – 30 років XX ст. Юридично вона оформилася на Міжнародній конференції 1867р., що відбулася у Парижі. Основними рисами системи золотого стандарту були: 1) наявність фіксованих валютних курсів; 2) встановлення певного золотого вмісту національних валют; 3) підтримка країнами жорсткого співвідношення між своїми запасами золота і кількості грошей в обігу; 4) вільний експорт та імпорт золота. Система золотого стандарту почала руйнуватися під час першої світової війни. Уряди країн, які воювали, були змушені у відповідь на зростання своїх витрат збільшувати емісію паперових грошей, що негайно викликало інфляцію. Ця девальвація та ряд інших причин остаточно підірвали внутрішні основи функціонування золотого стандарту й існуючу тоді міжнародну валютну систему. Система золотодоларового (золотовалютного) стандарту почала своє існування після підписання угоди на міжнародній конференції в 1944р. у Бреттон—Вудсі (США). За місцем підписання угоди система дістала назву Бреттон—Вудської. Система золотодоларового стандарту є системою регульованих і пов'язаних між собою валютних курсів. За задумами засновників, нова система мала зберегти переваги попередньої й усунути її недоліки. На конференції було створено Міжнародний валютний фонд (МВФ), який взяв на себе функцію управління цією системою. Бреттон—Вудська система з деякими модифікаціями проіснувала до початку 70—х років.

На зміну Бреттон—Вудській системі прийшла досить складна система плаваючих курсів, або Ямайська валютна система. На нараді представників країн—членів Міжнародного валютного фонду у Кінгстоні (Ямайка) було підписано угоду, що ознаменувала початок існування сучасної валютної системи (1976 р.). Головний зміст полягає в тому, що обмін валют відбувається за плаваючим курсом. Пропорції обміну, тобто валютні курси, досить гнучкі і відображають внутрішній стан економіки окремих країн. Передбачено регулювання центральними банками валютних співвідношень шляхом купівлі та продажу іноземної валюти.

2. Міжнародна торгівля та світовий ринок

Економічний успіх будь-якої країни світу базується на зовнішній торгівлі. Ще жодна країна не спромоглася створити здорову економіку, ізолювавши себе від світової економічної системи. Міжнародна торгівля відкриває безліч переваг, що стимулюють економічне зростання. Завдяки торгівлі країни отримують можливість спеціалізуватися у кількох провідних сферах економіки, адже вони отримують можливість імпортувати ту продукцію, якої вони самі не виробляють. Крім того, торгівля сприяє розповсюдженню нових ідей і технологій. Коли в якійсь країні з'являється важливий винахід, міжнародні торговельні зв'язки розносять його по цілому світі. Чому міжнародній торгівлі надається настільки важливе значення? Чому від неї так сильно залежать перспективи економічного зростання? Чи всі країни можуть брати участь у міжнародній

торгівлі, а чи лише країни з досить високим технологічним рівнем? Теоретичне обґрунтування тих переваг, які відкриває міжнародна торгівля, було зроблено приблизно 200 років тому двома видатними британськими економістами - А.Смітом і Д.Рікардо.

А.Сміт у своїй класичній праці "Дослідження про природу і причини багатства народів" відзначив, що держави мають спеціалізуватися на виробництві та експорті тих товарів, у виготовленні яких вони мають абсолютну перевагу порівняно з іншими суб'єктами міжнародного економічного співробітництва. І, очевидно, кожній країні слід імпортувати такі товари, у виробництві яких відсутні переваги. Інакше кажучи, країна повинна експортувати такі товари, виробництво яких абсолютно ефективніше в тому плані, що на одиницю продукту витрачається менше праці порівняно з іншою країною - потенційним торговельним партнером.

Д.Рікардо й економісти, що були його послідовниками, розвинули поняття порівняльної переваги. На його думку, незважаючи на те, що та чи інша країна здатна випускати безліч різноманітних товарів, вона має порівняльну перевагу у виробництві лише певних видів продукції, тоді як іншим країнам краще вдається виробництво чогось іншого. Іншими словами, ситуація порівняльної переваги - це здатність країни виробляти товари та послуги з відносно більш низькими альтернативними затратами, ніж будь-яка інша країна. До тих пір, поки за умов відсутності торгівлі будуть зберігатися відмінності в співвідношенні цін між країнами, кожна країна матиме порівняльну перевагу, тобто у неї завжди знайдеться такий товар, виробництво якого буде вигідним при існуючому співвідношенні затрат, ніж виробництво інших товарів. Саме цей товар вона і повинна експортувати в обмін на інші. Сукупний обсяг випуску продукції буде найбільшим тоді, коли кожен товар вироблятиметься тією країною, яка має нижчі альтернативні затрати. Теорія порівняльних витрат була представлена Д.Рікардо в його основній праці "Принципи політичної економії і оподаткування" (1817 р.).

Світова система торгівлі переживає періоди спадів та піднесення. Кінець XIX ст. було визначено розквітом міжнародної торгівлі. Проте ця стадія закінчилася початком першої світової війни, коли перемогла протилежна тенденція. Економічна криза 20-30-х рр. викликала занепад міжнародної торгівлі. Незабаром розпочалася друга світова війна і спад поглибився ще більше. І тільки у повоєнний період світова торгівля знову набрала сили. Цього разу тенденція до розширення торговельних зв'язків тривала 50 років. Країни, що брали активну участь у світовій торгівлі, отримали нечувану вигоду. Тим країнам, що віддали перевагу самоізоляції, тепер доводиться надолужувати прогаяне.

Сьогодні міжнародна торгівля є засобом, за допомогою якого країни можуть розвивати спеціалізацію, підвищувати продуктивність своїх ресурсів і таким чином збільшувати обсяг виробництва.

Чому держави торгують? На це запитання спробували дати відповідь відомі американські професори К.Р.Макконнелл і С.Брю у своєму двотомному підручнику "Економікс". Вони пишуть: "У загальному вигляді міжнародна торгівля є засобом, за допомогою якого країни можуть розвивати спеціалізацію.

Суверенні держави, як і окремі особи й регіони країни, можуть виграти за рахунок спеціалізації на výroбах, які вони можуть виробляти з найбільшою відносною ефективністю, й наступного їх обміну на товари, які вони неспроможні самі ефективно виробляти. В основі дослідження цього питання лежить дві обставини. По-перше, економічні ресурси - природні, людські, інвестиційні товари - розподіляються між країнами вкрай нерівномірно. По-друге, ефективне виробництво різних товарів вимагає різних технологій або комбінацій ресурсів.

Слід відзначити, що міжнародна торгівля в порівнянні з внутрішньою торгівлею пов'язана з додатковими труднощами, оскільки:

вона більшою мірою потрапляє під політичний контроль та втручання;
кожна країна використовує свою валюту;

ресурси на міжнародному рівні менш мобільні, ніж в середині країни.

Міжнародна торгівля існувала ще в глибоку давнину, але світовий ринок склався на ґрунті міжнародного поділу праці в період зародження і розвитку капіталістичних відносин.

Світовий ринок - це система обміну товарами й послугами на міждержавному рівні.

Сьогодні відбувається відносно скорочення торгівлі сировиною і енергоносіями (паливними ресурсами), а також скорочується доля продовольчих товарів у світовій торгівлі. В сучасних умовах дедалі більшого значення набуває на світовому ринку торгівля промисловими виробами, в першу чергу тими, що потребують значних витрат праці й капіталу - електронна техніка й комп'ютери, радіо - і телеапаратура, побутова техніка, складні прилади й машини, новітні технології тощо. Особлива увага відводиться торгівлі послугами та науково-технічними досягненнями. Остання виступає у формі торгівлі патентами й ліцензіями. Патент дає виключне право на користування винаходом, що закріплюється у відповідному патентному законодавстві. Ліцензія - дозвіл на право використання іншою особою (фірмою) винаходу, захищеного патентом, а також технічних знань, досвіду, торгової марки.

На світовому ринку складається особлива система цін - світові ціни. Світова ціна являє собою грошове вираження інтернаціональної вартості товарів і послуг, що реалізуються на зовнішньому ринку.

Інтернаціональна вартість визначається середньосвітовим необхідним робочим часом. Але, на відміну від процесу формування вартості на національному рівні, суспільно необхідні затрати праці в міжнародному масштабі значною мірою залежать від умов виробництва якого-небудь товару в країні, яка є його головним експортером на світовому ринку, а не просто виробником.

Торговельна політика

Торговельна політика - це є державна політика, яка впливає на торгівлю через податки, субсидії і прямі обмеження на імпорт або експорт.

Не дивлячись на всю переконаність аргументів на користь вільної торгівлі, насправді на її шляху стоїть безліч бар'єрів.

Найбільш поширеним видом обмеження торгівлі є мито - податок, який накладається на кожен одиницю імпортного товару. При введенні мита вітчизняна ціна імпортного товару піднімається вище світової ціни:

У результаті введення мита скорочується імпорт, зростає обсяг вітчизняного неефективного виробництва (оскільки граничні витрати перевищують світову ціну), зростають ціни не тільки імпортних, але і вітчизняних товарів. Але поки мито не є заборонним (тобто імпорт обмежується лише частково), то воно приносить дохід державі, який може бути використаний на розширення соціальних програм та з іншою метою. В цілому імпортні тарифи практично завжди знижують рівень добробуту нації, оскільки споживачі втрачають більше, ніж отримують разом виробники та держава.

Мито не є єдиною формою торгової політики. Широкого розповсюдження набули імпортні квоти або кількісне обмеження обсягу іноземної продукції, яка може бути імпортована за певний проміжок часу. Часто імпортні квоти виступають більш ефективним засобом стримування міжнародної торгівлі, ніж мито. Не дивлячись на високе мито, певний товар може імпортуватися у відносно великій кількості. А низькі імпортні квоти повністю забороняють імпорт товару понад певну його кількість.

Демпінг (від англ. dumping - скидання) - це міжнародна дискримінація в цінах, коли країна, яка експортує, продає свій товар на якому-небудь закордонному ринку дешевше, ніж на іншому

(найчастіше - вітчизняному). З метою захисту від демпінгу вводиться спеціальне компенсаційне (або "антидемпінгове") мито.

Характерною тенденцією розвитку світової торгівлі є підвищення значення міждержавного регулювання зовнішньоторгових операцій. Таке регулювання розпочиналося ще до другої світової війни.

У сучасних умовах діє Світова організація торгівлі (СОТ), яка включає принципи міжнародної торгівлі, угоду про торгівлю послугами, угоду з торговельних аспектів інтелектуальної власності. Міждержавне регулювання світової торгівлі розвивається і шляхом створення спеціальних організацій, які включають країни, що є основними постачальниками на світовий ринок необхідної продукції.

3. Міжнародна економічна інтеграція та необхідність включення економіки України в систему світового господарства

Розглядаючи зовнішньоторговельну політику, слід відзначити, що кожна держава будує торговельно-економічні відносини з різними партнерами по-різному, надаючи певні пільги одним та обмежуючи співробітництво з іншими.

Така диференційована політика досить часто зумовлюється тим, що країна входить до складу того чи іншого інтеграційного об'єднання. Таке об'єднання являє собою економічну коаліцію регіонального типу, взаємні відносини між членами якого будуються на особливих принципах, що можуть значною мірою відрізнятися від засад співробітництва з третіми країнами.

Міжнародна економічна інтеграція - це вищий рівень розвитку міжнародних економічних відносин, коли інтернаціоналізація господарського життя проявляється у переплетенні національних господарств двох або кількох країн та проведенні ними узгодженої міждержавної торговельно-економічної політики.

Найпростішою формою економічної інтеграції є преференційна торговельна угода. Вона передбачає встановлення нижчих торговельних бар'єрів у відносинах з членами об'єднання, ніж у співробітництві з третіми країнами. Так, наприклад, члени преференційної торговельної угоди можуть обкладати митом товари, що імпортуються в межах об'єднання, за ставкою, яка складає 50% звичайного митного тарифу.

Наступною формою інтеграційного об'єднання є зона вільної торгівлі, яка характеризується відсутністю різного роду обмежень торговельного обміну між учасниками зони. Але при цьому кожна країна зберігає такі обмеження та бар'єри по відношенню до нечленів об'єднання. Слід відзначити, що принципи зони вільної торгівлі можуть застосовуватися як до всіх, так і до обмеженого кола товарів.

Третьою формою інтеграційного об'єднання вважається митний союз. Це міждержавне об'єднання передбачає не тільки ліквідацію всіх обмежень торгівлі між членами союзу, а й створення спільної системи захисту від імпорту з третіх країн у формі єдиного "зовнішнього" тарифу.

Четвертим рівнем економічної інтеграції є спільний ринок, у межах якого, крім вільної торгівлі товарами та послугами, створюються умови вільного переміщення факторів виробництва (мається на увазі міграція капіталу та робочої сили).

Найскладнішою формою економічної інтеграції вважається економічний союз. Він являє собою економічне угруповання, члени якого уніфікують економічну політику, причому цей процес охоплює грошово-кредитні, податкові та соціальні аспекти. Економічний союз вимагає від учасників досягнення згоди по досить широкому колу проблем мікро- та макроекономічного характеру.

Кожне інтеграційне угруповання являє собою певну єдність двох принципових засад зовнішньоекономічної політики, а саме: протекціонізму (коли мова йде про співробітництво з третіми країнами) та вільної торгівлі (у відносинах між членами об'єднання). Практична реалізація цих принципів веде до зміни структури зовнішньоторговельного обороту кожної країни - члена інтеграційного угруповання, причому сукупний результат участі у конкретному об'єднанні може суттєво відрізнятися від країни до країни.

Сучасним процесам міжнародної економічної інтеграції притаманні певні особливості, а саме:
динамізм процесів міжнародної економічної інтеграції в цілому;
нерівномірність розвитку і реалізації форм міжнародної економічної інтеграції;
розвиток поряд з інтеграційними дезінтеграційних процесів;
переважний розвиток регіональних міжнародних економічних угруповань;
формування реальних умов світової економічної інтеграції.

Безпосередня і активна участь України в сучасних інтеграційних процесах об'єктивно зумовлена перевагами міжнародного поділу праці, а також необхідністю подолання її штучної відокремленості від світового господарства внаслідок одностороннього розвитку в рамках високоспеціалізованих колишніх СРСР та РЕВ, деформованих зовнішньоекономічної політики і механізмів зовнішньоекономічної діяльності та ін.

Сьогодні в Україні вироблена стратегія зовнішньоекономічної діяльності. Вона спрямована на:

- відновлення і розвиток експортного потенціалу України і покращення структури експорту;
- раціоналізацію імпорту;
- підвищення конкурентоспроможності продукції українських підприємств на світовому ринку;
- подолання неплатіжоспроможності країни;
- покращення становища України в системі міжнародного поділу праці;
- розширення ринків збуту української продукції;
- досягнення стійкого економічного зростання і підвищення добробуту населення.

Здійснення перерахованих цілей зовнішньоекономічної діяльності України ускладнене деякими несприятливими факторами:

- неконкурентоспроможністю продукції більшої частини галузей економіки;
- протидією розвинутих країн Заходу виходу на світовий ринок українських фірм з продукцією, яка може скласти конкуренцію зарубіжним монополіям;
- великим зовнішнім боргом;
- нерозвиненістю валютного контролю і відсутністю іміграційної політики;
- недосконалим таможним контролем.

Розширення ринків збуту української продукції передбачає переглянути пріоритети у зовнішній політиці України.

Стратегія розвитку зовнішньоекономічної діяльності передбачає:

- різке розширення економічної і науково-технічної кооперації з розвинутими країнами;
- відновлення втрачених ринків у країнах Східної Європи;
- розширення зв'язків із західноєвропейськими країнами;
- розвиток експортного ринку .

Реалізація ефективної зовнішньоекономічної діяльності дозволить досягти становища України як могутньої і багатой держави, яка на взаємовигідних умовах бере участь у міжнародному поділі праці і кооперації виробництва.

4. Економічні аспекти глобальних проблем. Суть глобальних проблем сучасності

Протягом останніх десятиліть у світі виникло та загострилося певне коло проблем, що стосуються інтересів та долі всього людства. Розв'язання даних проблем не підсилює жодній з країн світу зокрема. Необхідні скоординовані зусилля всієї спільності землян, адже під загрозою їх подальша доля. Подібні проблеми дістали назву глобальних (від лат. "globus" - куля, фр. "global" - всеохоплюючий, загальний). Глобалістика як самостійна галузь знань та досліджень про найбільш загальні, планетарні проблеми сучасності та майбутній розвиток людства перебуває в процесі становлення. Причини виникнення глобальних проблем різноманітні. Їх можна поділити на три

групи:

- 1) причини природного і демографічного характеру;
- 2) негативні наслідки господарської діяльності людей;
- 3) побічні наслідки розвитку науки і техніки.

Існують певні ознаки, що дають змогу визначити проблему глобальною. А саме:

1) вони мають загальносвітовий характер, тобто стосуються інтересів значної кількості або ж усіх держав світу; 2) невирішення їх викликає загрозу людству, погіршення умов життя людей та розвитку продуктивних сил; 3) вони потребують невідкладних та рішучих дій на основі колективних і скоординованих зусиль світового співтовариства.

Відповідно до перелічених ознак глобальні проблеми поділяються на три сфери дії. До першої належать проблеми, що виникають у сфері взаємодії суспільства з природою. Зокрема, надійне забезпечення людства сировиною, енергією, продовольством; збереження довкілля; освоєння ресурсів Світового океану, дослідження космічного простору тощо. У розв'язанні цих проблем людству слід пам'ятати: Земля - це не те, що ми успадкували від батьків, а те, що взяли в позичку у своїх дітей. Загальний економічний закон зростання потреб та й зростання чисельності самого людства вимагають все більше і більше відновлюваних та невідновлюваних природних ресурсів. Отже, загострюється суперечність між потребами людства та можливостями природи задовольнити їх на даному рівні розвитку продуктивних сил цивілізації.

До другої сфери належать проблеми суспільних взаємовідносин між державами різних економічних устроїв, подолання економічної відсталості багатьох країн світу, локальні, регіональні та міжнародні кризи тощо. Останнім часом серед проблем даної сфери на перший план вийшли проблеми, пов'язані з регіональними конфліктами. Слід зазначити, що за останній час окреслились певні відцентрові тенденції в багатьох країнах світу. Мова йде не лише про розвал СРСР, колишніх Югославії та Чехословаччини. Подібні процеси відбуваються в Італії (суперечність між багатою промисловою північчю країни і бідним сільськогосподарським півднем), Канаді (англомовна і франкомовна частини країни) тощо. Соціологи говорять про світову тенденцію суверенізації. В цьому розумінні особливо показовим є приклад Канади. Адже в багатьох випадках дану тенденцію пов'язують із кризами, зубожінням та перенаселенням. Канада ж сьогодні - це країна, що має один з найвищих у світі показників щодо рівня та якості життя.

Втручання НАТО в справі Югославії та використання сили регіональної організації до суверенної країни порушує усталені з часів закінчення світової війни міжнародні закони, норми та правила. Мовчазна згода світу з діями військового блоку може спровокувати подальше розростання війни та привести південь Європи до екологічної катастрофи. Слід зазначити, що війна на Балканах мала значний негативний вплив на всю міжнародну правову систему, порушуючи основи її формування. У цьому контексті зростає значення проблеми відвернення світової війни. Протягом попереднього десятиліття здавалося, що дана проблема відходить, чи навіть відійшла у минуле. Сьогодні ж таку загрозу відновлює весь хід сучасної міжнародної політики. У розв'язанні цієї проблеми має взяти участь усе світове співтовариство. Адже спільними зусиллями можна відвернути загрозу загибелі людської цивілізації.

Третя сфера - розвиток людини, забезпечення її майбутнього. До цієї сфери належать, передусім, проблеми пристосування сучасної людини до умов природного та соціального середовища. На зміни цих умов сьогодні впливає багато факторів, зокрема, науково-технічний прогрес та урбанізація, внаслідок погіршення екологічних умов загострюються проблеми охорони здоров'я й боротьби з епідеміями та тяжкими захворюваннями (зростає захворюваність на туберкульоз, з'явилися нові різновиди його збудників, залишається високим відсоток серцево-судинних захворювань, раку, а чуму ХХ ст. - СНІД дехто з дослідників називає наслідком саме екологічних змін у світі). Проблеми людини та її майбутнього є, по суті, тими глобальними проблемами, в яких у концентрованому виразі проявляються усі інші глобальні та локальні, тривалі та щоденні, природні та суспільні проблеми всього світу. Адже "немає людини, що була б, як острів, сама по собі; кожна людина - грудка землі, частинка суходолу; і якщо море змиє хоч би скалку материка, поменшає Європа, і те саме буде, якщо змиє мис або оселю друга твого, або твою власну; від смерті кожної людини меншаю і я, бо я єдиний з усім людством; тому ніколи не питай, по кому

подзвін - він по тобі", - писав Дж. Донн, молодший сучасник Шекспіра. З того часу світ відчуває себе лише ще меншим і тіснішим, і ця єдність кожного з усім людством стала ще відчутнішою. Класифікація глобальних проблем за сферами дії провадиться лише для більш чіткого їх усвідомлення. В реальній дійсності ці проблеми тісно переплетені, взаємопов'язані та взаємообумовлені. Зокрема, продовольча криза в цілому ряді країн, зони голоду на Земній кулі - це результат не лише внутрішнього розвитку цих країн, можливо, в більшій мірі - це результат міжнародного поділу праці та диспропорцій світових господарських зв'язків. Кожна найменша проблема, що, на перший погляд, знаходиться у якнайдалшому відокремленні від економіки, під час пильного розгляду виявить своє матеріальне, економічне коріння. Поезія, музика, філософія далекі від економічної кризи лише на перший погляд. Для їх друкування, звучання та розповсюдження потрібні цілком визначені матеріальні ресурси. Глобальні проблеми об'єктивні за своїм характером, далеко не малі і для їх розв'язання потрібні значні кошти, інтелектуальні та фізичні зусилля багатьох людей у багатьох країнах світу. Процеси інтернаціоналізації господарського життя науки, культури створюють підстави для подальшої глобалізації проблем людського життя. НТР сприяла розв'язанню тих, що пов'язані з рівнем та якістю життя людей. По суті, завдяки науково-технічному прогресу створене нове техногенне середовище існування сучасної цивілізації. Водночас цим самим процесом надзвичайно загострені проблеми охорони довкілля, сировинних джерел тощо. "Світ створений нами в результаті мислення на звичному для нас рівні, породжує проблеми, не розв'язані на цьому ж рівні" (А.Ейнштейн). Розв'язання глобальних проблем потребує формування більш високого рівня мислення.

5. Сучасні форми прояву та можливості розв'язання глобальних проблем людства

Серед глобальних проблем, що стоять сьогодні перед людством, найгострішою є проблема збереження миру. Людська цивілізація, по-суті, повторює своєю історією біблійне оповідання про Адама і Єву, які до гріхопадіння були безсмертні. Можна сказати, що подібне гріхопадіння всього людства сталося у ХХ ст. До появи сучасних видів зброї кожен усвідомлював: людина - смертна, людство - вічне. Атомне бомбардування Хіросіми та Нагасакі сповістило сумну новину - людство стало смертним. Навіть локальні війни сьогодні здатні завдати природі і людству непоправної шкоди. Мовою військових - неприйнятних збитків.

Цивільний світ не помітив, як змінилося місце військових у суспільстві. Сучасні армії в останніх війнах у всьому світі все частіше не стільки захищають своїх цивільних співвітчизників, скільки захищаються ними. У I світовій війні лише 10% загиблих були цивільними людьми, у II - 50%. Так звані "малі війни" другої половини ХХ ст. змінили пропорцію - 10-15% загиблих - військові, 85-90% - мирні цивільні люди. Ще у II світовій війні прагнули відтягнути бойові дії від міст, протягом попередніх століть майже усі відомі битви відбувалися в полях. Зараз - армії ховаються в містах, їх і бомблять. Отже, збереження миру сьогодні - це проблема виживання людства.

Гонка озброєнь є великою спокусою для військових (значна частина дослідників сучасної югославської війни однією з причин початку конфлікту називає потребу випробувати зброю в умовах реальних боїв). За своєю економічною суттю гонка озброєнь - це форма знищення певної частки національного багатства кожної даної країни. А з екологічних позицій - це суттєвий фактор забруднення навколишнього середовища найнебезпечнішими речовинами, що використовуються для створення зброї масового знищення - ядерної, хімічної, бактеріологічної.

Не лише гонка озброєнь, але і звичайне цивільне виробництво породжує та загострює екологічні проблеми цивілізації. Наше розуміння екологічних проблем дуже далеке від реального їх стану. Слід розуміти: найменше втручання в природну рівновагу породжує дисгармонію. В свій час вчених вразив той факт, що карта розповсюдження поливного землеробства в стародавньому світі майже у найменших деталях повторює карту розповсюдження матерії у світі.

Дуже сумнівно, щоб це був випадковий збіг.

Проблема забезпечення людства сировиною та енергією в умовах вичерпання легкодоступної дешевої сировини впирається в проблему подальшого розвитку науково-технічного прогресу, адже тільки створення нових технологій поглибленої переробки та використання усіх видів ресурсів може допомогти в розв'язанні даної проблеми. Припинення гонки озброєнь, роззброєння та конверсія також могли б зіграти роль у вирішенні сировинної проблеми людства.

Проблема освоєння світового океану останнім часом набуває глобальності не лише тому, що джерела сировини на суші вичерпуються і людство все активніше освоює морські родовища. Один з найвідоміших дослідників Світового океану Ж.І.Кусто відзначає, що людство сьогодні, можливо, більше знає про навколосезонний простір, ніж про таємниці Океану.

Глобальною проблемою є і освоєння космосу. Космічні польоти починають давати не лише наукову, але й економічну віддачу. Разом з тим подальше дослідження космосу стає не під силу жодній країні, зокрема, і все більше потребує об'єднаних і скоординованих зусиль.

Безумовно, існує ще коло інших, цілком земних глобальних проблем. Серед них проблема економічного відставання країн, що розвиваються. Саме на їх долю в основному припадає і згадувана вже проблема голоду, криза заборгованості тощо. Недалекоглядний підхід економічно розвинутих країн проявляється у певному прагненні закріпити відсталість: сьогоднішнім виробникам потрібні не конкуренти, а споживачі та джерела дешевих ресурсів. Але подібний підхід породжує напруженість у світі та служить каталізатором для загострення інших глобальних проблем.

Розв'язання глобальних проблем сучасності вимагає розробки і реалізації колективних програм для забезпечення майбутнього людської цивілізації.

Висновок

Світове господарство — це сукупність національних господарств, які беруть участь у міжнародному поділі праці і пов'язані між собою системою міжнародних економічних відносин. Воно являє собою глобальний економічний організм, в якому склалися і зростають взаємозв'язок і взаємозалежність усіх країн і народів світу.

Світове господарство є історичною і економічною категорією. Це пояснюється тим, що кожному конкретному історичному етапу його розвитку притаманні певні масштаби і рівень виробництва, інтернаціоналізація господарського життя і соціально-економічна структура.

Система міжнародних економічних відносин формується на основі інтернаціоналізації продуктивних сил, яка у свою чергу виростає із міжнародного поділу праці (МПП).

Головною зовнішньою ознакою існування світового ринку є рух товарів та послуг між країнами. Найбільш загальне визначення поняття "**міжнародна торгівля**" **ототожнює її з сферою міжнародних товарно-грошових відносин, яка включає сукупність зовнішньої торгівлі всіх країн світу.**

Міжнародна торгівля характеризується трьома основними показниками: товарооборот (загальний об'єм), товарна структура і географічна структура.

У сучасних умовах економічна замкнутість національних господарств не лише нераціональна, а й практично неможлива тенденція дедалі більшої взаємозалежності національних економік до підвищення ролі зовнішніх факторів у процесі відтворення в тій чи іншій країні стала загальною. Тому поняття "світового господарства" не можна зводити до простої суми національних економік.

Не меншою мірою його суть визначається тим універсальним зв'язком між національними господарствами, який забезпечує їхню реальну єдність на основі міжнародного поділу праці, науково – технічної і виробничої кооперації, міжнародної торгівлі, валютних і кредитних відносин, тобто міжнародними економічними відносинами.

Світове господарство являє собою сукупність національних економік і особливої сфери суспільно-виробничих зв'язків, що виходять за територіальні межі окремих країн — міжнародних економічних відносин.

Інтеграція України в систему світового господарства має свої особливості, які обумовлені як об'єктивними, так і суб'єктивними факторами. Незважаючи на значні потенційні можливості включення України в систему світового господарства, існує цілий ряд об'єктивних перепон. Це, насамперед, зниження темпів економічного розвитку, як наслідок загальної кризи, що охопила суспільне виробництво в Україні; інтегрування з державами СНД, що зумовлене існуванням традиційних економічних зв'язків між ними та відносно низьким рівнем якості продукції; недосконалістю системи управління зовнішньоекономічними відносинами; відсутністю достатнього досвіду ведення міжнародних економічних відносин і т.ін. Все це потребує формування нових сучасних основ співробітництва, розробки і впровадження на практиці національної геополітичної стратегії. Інтегрування економіки України у світове господарство може відбуватися лише на основі НТП разом зі зміною зовнішньоторговельної політики у напрямі більшої її відкритості, використання нових форм економічних зв'язків і нових інструментів співробітництва.

Питання для самоконтролю.

1. Особливості сучасного світового господарства.
3. Суть і значення міжнародної економічної інтеграції.
4. Необхідність включення економіки України в систему світового господарства.
5. Проблеми входження України у світове господарство.
6. Суть і класифікація глобальних проблем сучасності.
7. Сучасні форми прояву та можливості розв'язання глобальних проблем людства.

Рекомендована література

1. Башнянин Г.І., Лазур П.Ю., Медведєв В.С. Політична економія. - К.: Ніка-Центр. Ельга, 2000. - 528 с.
2. Григоруку А.А., Палюх М.С., Литвин Л.М., Літвінова Т.Д. Основи економічної теорії: політекономічний аспект / За ред. Григорука А.А., Палюха М.С. - Тернопіль, 2002. - 304 с.
3. Мочерний С.В., Мочерна Я.С. Політична економія: Навч. посіб.- 2-ге вид., випр. й доп. –Знання, 2007. – 684с. – (Вища освіта ХХІ ст.)

4. Національна економіка Білорусі: Потенціали. Господарські комплекси. Напрями розвитку. Механізми управління: навчальний посібник / В. Н. Шимов і [и др.]; під заг. ред. В. Н. Шимова. - Мінськ, 2005. - 844 с.

5. Основи економічної теорії: політекономічний аспект. Підручник/ За ред. Г.Н Климка, В.П.Нестеренка. - До.: Вища школа, 1994. - 559 з.

6. Світова економіка: соціально орієнтований підхід: навчальний посібник для студентів економічних спеціальностей установ, що забезпечують отримання вищої освіти / В. В. Козловський, Е. А. Лутохіна; під ред. Е. А. Лутохіна. - Мінськ: ІОЦ Мінфіну, 2005. - 352 с.

7. Рут Френклін Р., Філіпенко А. Міжнародна торгівля та інвестиції: Пер. з англ., зі змінами та доп. — К.: Основи, 1998. — 743 с.

8. Бендерський Ю. Реалії світогосподарських процесів і місце в них України // Економіка України. — 2000. — № 1.

Інтернет-ресурси

www.customs.gov.ua- Офіційний сайт Державної митної служби

www.kmu.gov.ua- Офіційний сайт Кабінету Міністрів України

www.stat.gov.ua- Офіційний сайт Державного комітету статистики України

<http://economicus.gov.ua> – економічний портал, головна мета якого, - надання якісної інформації по найширшому спектру економічних дисциплін.

www.fedreserve.org – Національне бюро економічних досліджень США.

www.oecd.org - Організація економічного співробітництва та розвитку.

Зміст.

Лекція №1. Предмет і методи політичної економії.

Лекція №2. Економічні потреби та економічні інтереси.

Лекція №3. Економічні системи та економічні відносини власності.

Лекція №4. Економічний і суспільний прогрес : критерії та рушійні сили.

Лекція №5. Форми організації суспільного виробництва.Товар .

Лекція №6. Теорія грошей. Грошовий обіг.

Лекція №7. Економічна суть ринку і підприємництво.

Лекція №8. Капітал як економічна категорія.

Лекція №9. Інфраструктура ринку. Ринкова рівновага.

Лекція №10.Монополії та конкуренція в ринковій економіці.

Лекція №11.Ринкові відносини в аграрному секторі. Земельна рента.

Лекція №12.Основні засади функціонування перехідних економік.

Лекція №13.Державне регулювання економіки.

Лекція №14.Фінансово-кредитна система.

Лекція №15.Суспільне відтворення та суспільний продукт.

Лекція №16.Національний дохід.

Лекція №17.Системи розподілу доходів. Заробітна плата.

Лекція №18.Макроекономічна нестабільність економічного розвитку.

Лекція №19.Становлення і розвиток сучасного світового господарства.

Лекція №20. Глобалізація світогосподарських зв'язків.

Рекомендована література

Основна

1. Башнянин Г.І. Політична економія: Підручник. - К.: Ніка-Центр: Ельга, 2002. – 527.
2. Економічна теорія: Політекономія: Підручник / За ред.. В.Д.Базилевича.–К.:Знання, 2006.–С.558–582.
3. Основи економічної теорії: політекономічний аспект / Відп. ред. Г.Н. Климко. — 5–те вид. — К.: Знання–Прес, 2004.

Додаткова

4. Андрющенко А.М. Економічна теорія: Підручник. – К.: Центр учбової літератури, 2009. -282 с.
5. Фицик Л.А. Економічна теорія.: Навч. посібник. К.: Центр учбової літератури, 2009-282 с.
6. Мочерний С., Довбенко М. Економічна теорія: Підручник. – К.: Академія, 2004.
7. Предборський В.А. Деталізація економіки у контексті трансформаційних процесів. Питання теорії та методології: Монографія. – К.: Кондор, 2005.

Інтернет – ресурси.

[.www.ac-rada.gov.ua](http://www.ac-rada.gov.ua)- Офіційний сайт Верховної Ради України
[.www.stat.gov.ua](http://www.stat.gov.ua)- Офіційний сайт Державного комітету статистики України
[.www/treasury.gov.ua](http://www/treasury.gov.ua)- Офіційний сайт Державного казначейства України
[http:// economicus/ ru](http://economicus.ru) – економічний портал, головна мета якого, - надання якісної інформації по найширшому спектру економічних дисциплін.
[www. pber.org](http://www.pber.org) – Національне бюро економічних досліджень США.
[www. oecd. org](http://www.oecd.org) - Організація економічного співробітництва та розвитку.

- [Економічна теорія Політекономія скачати - Книгоруб.ком](http://knigorub.com)

[knigorub.com/19276-EkonomniSchna... копия](http://knigorub.com/19276-EkonomniSchna...)

Калуш 2010 р Мажиналізм (від франц. marginal - граничний) - **економічна теорія**, що досліджує закономірності...

- [- Базилевич В. Д. \(ред.\) - Економічна теорія: Політекономія...](#)

[work.crimea.ua/file1211-down.html копия](http://work.crimea.ua/file1211-down.html) Пошук по сайту by Google. ...